

ԵՐԵՎԱՆ

ՅՈՒՆՈՒԱՐ-ՓԵՏՐՈՒԱՐ

ԹԻՆ 1 - 2

Ս. ԱԹՈՒՈՅՍ ԲԱՐԵՐԱՐ ՏԻԱՐ ՀԱՅԿ ԳԱՎՈՒՔՃԵԱՆ
ԱՄԵՆԱՊԱՏԻՒ ՊԱՏՐԻԱՐԿ Ս. ՀՕՐ ՀԵՏ

ՄԻՈՆ

ԽԶ.

ՏԱՐԻ-ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ, ԳՐԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՕՆԱԹԵՐԹ ԵՐՈՒՍԱԿԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԿՈՒԹԵԱՆ

1972

Յունուար - Փետրուար

Թիւ 1 - 2

1972

January - February

No. 1 - 2

S I O N

VOL. 46

OFFICIAL PUBLICATION OF THE ARMENIAN PATRIARCHATE, JERUSALEM
A BIMONTHLY OF RELIGION, LITERATURE AND PHILOLOGY

Proprietor: His Beatitude the Armenian Patriarch of Jerusalem

Editor-in-chief: Bp. Shahe Ajamian

Editor: Ara Kalaydjian

St. James Press
Jerusalem

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՎԱՅՈՑ ՆԱՅԱՊԵՏԸ

«Հանեցաւ Տէր ընդ Սիոն եւ ընտրեաց
բնակիլ ի նմա»

(Սաղմոս ձև 13) :

Խօսքը Հայկ Գալուքեանի մասին է, կաղնիի պէս հաստա-
տուն կանգնած այն Հայուն, որուն պատկառելի շուքը կէս դարէ ի
վեր կը տարածուի Ամերիկայի ազգային եւ եկեղեցական կեանքին
վրայ:

Մարդիկ կան որոնք կը դովուին իրենց բարերարութիւն-
ներուն համար, երբ իրենց յաջողութիւններով ամբարած բարիք-
ներէն մաս եւ բաժին կը հանեն ազգային պէտքերու հոգածու-
թեան՝ դպրոցներ, եկեղեցիներ, պատասպարաններ, հիւանդանոց-
ներ, ակումբներ կառուցանելով կամ կրթութեան տղաներ աղանդե-
լով: Մեղգոնեան, Մանթաշէֆ, Գարակէօղեան, Թորոսեան եւ
հարիւրեակ մը նման անուններ հանրածանօթ եւ երախտաշատ բա-
րերարներ են, սակայն անծանօթ անձնաւորութիւններ: Հայկ Գա-
լուքեան այն բացառիկներէն է, որոնք իրենց դրամարկղը բանա-
լէ առաջ՝ բացած են իրենց սիրտին եւ հոգիին անկողնոյսէն զան-
ձը եւ անհաշիւ բաշխած իրենց շուքը: Եւ մեր ժողովուրդը սիրած
է իր մէջ բարերարութենէն առաջ՝ բարերարի անունը հոգին:

Հայկ Գալուքեանի իշխանական հասակին ետին կանգուն
եղած է միշտ մեծ հոգի մը, զեղուն՝ հայասիրութեամբ եւ հայրե-
նասիրութեամբ, որ որքան բաժնուած ուրիշներուն՝ այնքան աւե-
լի է ճոխացած:

Կէս դարէ ի վեր, իր գգայուն սիրտի անհատնում զանձը,
համերաշխութեան, դորձակցութեան, սիրոյ եւ հաւատքի իր ջեր-
մութեան տակ պահած է Ս. Խաչ Եկեղեցիի համայնքը եւ Նիւ Եոր-
քի Հայութիւնը, այն օրերուն մանաւանդ՝ երբ սկիզբով բղբաւում
էր Ամերիկայի Հայութիւնը:

Անխոնջ աշխատող, իմաստութեան եւ գործնական միտքի
բախտաւոր միաձուլումով մը ան նետուած է իր ասպարէզին մէջ՝
իրբեւ միակ դրամագլուխ ունենալով Խասգիւղէն իրեն հետ բերած
սոլսահայ նկարագիրի տոկուն, աննկուն այն կամքը, որ լեռներ
կրնայ շարժել: Եւ գեղեցիկը այդ նկարագիրին մէջ այն՝ որ Ամե-
րիկայի խոնաւութիւնները չեն յաջողած եւ ո՛չ մէկ աւար կէտ
զանել իրենց ժանգով թունաւորելու մաքուր մետաղը Վոսփորի ա-
փերէն բերուած անոր աղնուականութեան:

Երկար պիտի ըլլար թուել շարքը բարերարութիւններուն եւ
մեծ ծառայութիւններուն՝ մատուցուած Ամերիկայի, Սփիւռքի եւ
Հայաստանի, անցնող երկար տասնամեակներու ընթացքին: Յիշե-

193-92
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԿՈՆՍՏԱՆԴՆՈՒԼԻ ՍՈՑԻԱԼԻՍՏԻԿԱՆ
ԴՊՐՈՒՄԻ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ
ԿԵՆՏՐՈՆ
1938 թ. հ. 1

լու համար կարեւորներէն ոմանք, ըսենք միայն թէ պատուական այս Հայր դուխր կանգնեցաւ մեծ հանգանակութիւններու, որոնք յաջողութեան առաջնորդեցին կենսական իրազօրծումներ. արտասահմանի գպրոցներու վերակառուցման մեծ արշաւը, Նիւ Եորքի Մայր Տաճարի երկարաշունչ հանգանակութիւնը, Երուսաղէմի Սուրբ Յարութեան Տաճարի համազգային հանգանակութիւնը, եւ տակաւին, հայկական շրջանակէն դուրս, Առաջին Ընդհանուր Պատերազմի միջոցին Ազգային (Ամերիկեան) Փոխառութեան արշաւը եւ, Երկրորդ Ընդհանուր Պատերազմի ընթացքին՝ «տարին-տուար-մը» արշաւը, ի նպաստ Ամերիկեան կառավարութեան: Բոլորին մէջ իր համոզող կերպը, անձին հմայքը, առատաձեռնութեան օրինակը, միացած կազմակերպելու եւ ղեկավարելու իր անդիմադիր կարողութեան, Նիւ Եորքի Մայր Տաճարին նման, անկարելին ըրին կարելի, աննախընթաց չքեղութեամբ:

Բազմաթիւ են իր բարերարութիւնները եւ փոխանցիկ. իր անձին պատկառանքը չէ՞ր որ Տիարպէքիբեան եղբայրները մղեց կառուցանելու Նիւ Եորքի Առաջնորդարանի շէնքը եւ Միլանի եկեղեցին:

Այսօր, Հայկ Գալուքեան իր բարերարութիւնները կը պըսակէ նոր նուիրատուութեամբ մը. Երուսաղէմի մէջ, Սիոնի բարձունքին վրայ, իր հօր՝ Սարգիս Գալուքեանի անունը պիտի կրէ հայկական նոր եկեղեցի մը՝ հոյակապ իր կաթողիկէով եւ ամբողջ քաղաքին տիրող զանգակատուն աշտարակով:

Նուիրական բոլոր բարձունքներէն եւ սրբազան բոլոր լեռներէն սրբաշնագոյն լեռն է Սիոնը, կանգնած սաղմոսերգու թաղաւորի օրերէն ի վեր իրբեւ խորհրդանշան հաւատքի եւ բնակարան Աստուծոյ: «Քեզ վայելէ օրհնութիւն Աստուած ի Սիոն...» կրկնած են սերունդներ սաղմոսերգուին հետ, եւ պաշտամունքի վայրէ աւելի՝ նայած են Սիոնի բարձունքին իրբեւ ժամադրավայրը աստուածային խոստումներուն եւ մարդկային ակնկալութիւններուն:

Հրեայ ցրուած եւ խոշտանգուած ժողովուրդը նայած է անոր իրբեւ իր յոյսի փարոսին, եւ իր մարդարէներուն հետ՝ Սիոնէն սպասած փրկարար յոյսը, որ պիտի լուսաւորէր իր պանդուխտ զաւակներու վերադարձի ճանապարհները գէպի ազգային օճախ եւ վերածնունդ: Եսայի մեծ մարգարէի տեսիլքը ժողովուրդին, որ կը բարձրանայ «ի լեան Տեան, ի տուն Աստուծոյ Յակոբայ», եղած է տեսիլքը Հրեայ պանդուխտին, որ Սիոնի բարձունքը նկատած է անխախտ ժայռը՝ ուր պիտի կատարուի Հին Ուխտը, «զի ի Սիոնէ ելցեն օրէնք եւ բան Տեան Երուսաղէմէ»:

Եւ արգարեւ, Սիոնի բարձունքին վրայ էր որ հաստատուեցաւ Նոր Ուխտը, երբ Յիսուս հաւաքեց իր աշակերտները, տուաւ անոնց ճաշակելու հացը եւ գինին, իր Մարմինը եւ Արիւնը, «Նորոյ Ուխտի», որով Քրիստոնէական Եկեղեցին՝ իրբեւ Նոր Իսրայէլ, եղաւ «բաժին Տեան եւ ժառանգակից Քրիստոսի»:

Սիոնի խորհուրդը խորհուրդն է մարդու փրկագործութեան: Եթէ ամէն ազգ եւ ամէն կրօնք ունի սրբազան լեռ մը, որուն կը նայի իրբեւ խորհրդանիշը ազգային իր յաւերժութեան,

ինչպէս Հայր կը նայի Արարատին, Սիոնը կը մնայ անոնցմէ վեր՝ իրրեւ լոյսի խորանը ա՛յլ տեսակի հայրենիքի մը, հաւատքի այն հայրենիքին, զոր կը կոչենք Քրիստոնէական Եկեղեցի: Երկրային հայրենիքի մը լեռներուն մէջ՝ միակ երկնայինն է ան, որովհետեւ Աստուած «ընտրեաց ընակիլ ի նմա»:

Քրիստոնէութեան վաղ օրերէն Հայ Ժողովուրդը որդեգրած է Սիոնի բարձունքը իրրեւ իր հոգեւոր Արարատը, եւ հոն, անհամար զոհողութիւններով հաստատած իր ազօթքի տունը՝ Հայ Երուսաղէմը, Ս. Յակոբեանց յիշատակին շուրջ: Հայկական հաւաքաւոր վանքերէն, որոնք երբեմնի համալսարաններ, ճգնաբաններ, սրբաբաններ եղած են հայկական հոգին վրայ կանգնած, աւերակ-յիշատակներ եւ «սլաւոմական յուշարձաններ» կան միայն այսօր: Սրբոց Յակոբեանց փառաւոր վանքը միայն կը շարունակէ կանգուն մնալ իր փառքին եւ առաքելութեան մէջ մինչեւ այսօր, իրրեւ «վէմ ընտիր» մեր Եկեղեցիին եւ «գանձ անկողոյստելի» մեր ազգին:

Վերջին տասնամեակին Հայ Սիոնը կը բոլորէ վերածաղկումի եւ շինարարութեան բարգաւաճ շրջան մը, հին ծրագիր ու երազ կը դառնան իրականութիւն: Պատրիարքական սլաւափն նորոգութիւնը եւ կահաւորումը, Ն. Ս. Օծութիւն Տ. Տ. Վաղգէն Ա. Վեհափառ Կաթողիկոսի այցելութեան առթիւ 1963ին Ս. Յակոբի Մայր Տաճարի գաւիթին վերանորոգումը, տպարանի նոր բաժինի ստեղծումը, Թարգմանչաց Վարժարանի նորոգութիւնն ու ընդարձակումը, Կիւլպէնկեան Մատենադարանի կահաւորումը, գաղթականաց մեծ շէնքի կառուցումը, Եզուարդ Մարտիկեան Թանգարանը, յիշելու համար կարեւորները միայն, շինարարական իրադործումներ են՝ որոնցմէ իւրաքանչիւրը բաւ է փառաւորելու Աթոռիս Ամենապատիւ Գահակալը: Իսկ հրատարակութիւններու ստացած նոր թափը, ժառանգաւորաց Վարժարանի եւ Ընծայարանի աննախընթաց վերելքը, Թուրքիոյ դատաւներէն բերուած «Տատուրեան Սաներ»ու խումբը պայծառ վիպաներն են Աթոռիս կրթական գործի նոր դարաշրջանին, որ կը խոստանայ հոգեւոր եւ կրթական պէտքերը լեցնել մեր Եկեղեցիին:

Առանձին իրադործումներ են Սուրբ Յարութեան Տաճարի նորոգութիւնը եւ այդ առթիւ՝ հայկական բաժնին մէջ վերաշինուած չքեղ սրբավայրերը, որոնք մեր Եկեղեցիին կու տան նոր փայլ մը միջազգային եւ համայն քրիստոնէութեան զուրկութեան քին առարկայ Տաճարէն ներս:

Այսօր, սակայն, զոյգ մը իրադործումներ կու դան պսակել փառաւոր այս նուաճումները: Վանքին դիմաց, արդէն իսկ հասակ կ'առնէ «Ալեքս եւ Մարի Մանուկեան» ժառանգաւորաց Վարժարանի եւ Ընծայարանի նոր շէնքը, քարաշէն իր հոյակապ կառուցուածքով: Մտքի եւ հոգիի այս տունը պատասխանը պիտի բերէ մեր անհովիւ մնացած եկեղեցիներու եւ անմշակ թողուած հոգեւոր անդաստաններու երկար սպասումին:

Իսկ քիչ մը անդին, հիմը դրուեցաւ այլապէս նշանակալից նոր շէնքի մը, որ հայկական ճարտարապետութեան փառքը պիտի կամարէ Սիոնի վրայ: Սուրբ Փրկիչի նոր եկեղեցին է ան, որուն

հիմերը օրհնուեցան մեծ հանդիսութեամբ 1971 Նոյեմբեր 22ին, Ամենապատիւ Տ. Եղիշէ Պատրիարք Ս. Հօր ձեռքով:

Վերջին Ընթրիքի Վերնատան մօտ, Կայիափայի տան տեղին վրայ, Դաւիթ մարգարէի գերեզմանէն ոչ հեռու, հայկական այս վանքը շարունակութիւնն է Ս. Յակոբեանց Մայրավանքին, Սիոնի Դուռէն անդին: Ծանօթ քրիստոնեայ աշխարհին իրբեւ Քրիստոսի շարժարանքներով սրբադործուած աղօթատեղի մը, ուր Կոստանդին եւ Յուստինիանոս կայսրեր Սուրբ Սիոնի հակայական տաճարը կանգնել տուած էին, ան Հայութեան համար է դամբարանը երջանկայիշատակ պատրիարքներու, ինչպէս նաեւ ազգային գերեզմանատուն մը՝ ուր Արարայի յուշարձանը կ'ոգեկոչէ մեր կամաւոր նահատակներու յիշատակը:

Քսան երկար տարիներ հայկական այս վանքը մնաց ամայի, ժամանակի եւ մարդոց աւերիչ ձեռքերուն դոհ, Երուսաղէմը թըշնամի երկու բանակներու միջեւ բաժնող չեզոք դօտին մէջ:

1967ի պատերազմէն ետք, աւերուած վանքը եւ սրբապղծուած գերեզմանատունը վերաշինուած են ամբողջութեամբ: Այժմ եկած է կարգը վերականգնելու Տաճարը՝ հին եւ աւերուած մատուռի կողքին, Քրիստոսի բանտին վայրին վրայ: Ամենապատիւ Պատրիարքը եւ Միաբանութիւնը ժամանակը եկած տեսան հայկական հոյակապ եկեղեցիով մը յաւերժացնելու միջազգային կարեւորութիւն ներկայացնող այս սրբատեղին:

Եւ այս իրադործումը կը դառնայ իրականութիւն շնորհիւ Ամերիկայի նահապետին՝ Հայկ Գալուքճեանի իշխանական նուիրատուութեան:

Նախապատրաստական աշխատանքները եղան պեղումներ, պատմական մնացորդներով հարուստ հողամասին վրայ: Մասնագէտ հնագէտներու արշաւախումբ մը կանոնաւոր պեղումներով յայտնաբերեց Ե. Դարու գեղեցիկ mosaic մը, Կայիափա քահանայատի պալատին գետնայարկը եւ ամբողջ թաղամաս մը, որ կը կարծուի եղած ըլլալ քրիստոնէութիւնը ընդունող առաջին հրեաներու բնակութեան վայրը:

Այժմ սկսած է, պատմական այս վայրին վրայ, կառուցումը հայկական ոճով Տաճարին եւ աշտարակ-զանգակատունին, որ հայ փառքի ղօղանջ մը պիտի ըլլայ Յաւերժական Լեռան վրայ:

Հայկ Գալուքճեանի անունը պիտի ունենայ այսուհետեւ Սիոնի բարձունքը իրբեւ պատուանդան եւ հայութեան երախտագիտութիւնը՝ իրբեւ մշտական տուրք նահապետին:

Ծ. Ե.

ԲԱՐԵՐԱՐ ՀԱՅԿ ԳԱՎՈՒՔԵԱՆ ՏԻՊԱՐ ԵՒ ՕՐԻՆԱԿԵԼԻ ՀԱՅՈ

Հայկական ձեռներէցութեան, կորույթի կամքի եւ անայլայլ յաւատե-
սութեան տիպար մըն է Ամերիկահայութեան հոշակաւոր նահապետը՝ Հայկ
Գալուքեան: Միմիայն իր բնատուր ձիրքերուն վստահած, եւ անոնց իսկ
շնորհիւ, բոլորովին անձանօթ երկրի մը մէջ ոչինչէն ստեղծած է իրեն համար
համբաւ մը՝ որ Հայուն թէ օտարին միմիայն յարգանք ու հիացում կը պատ-
հառէ:

Գործնական ասպարէզի մէջ այնքան ուշիմ եւ յանդուգն, այլ իր մօտ
դարի մը մօտեցող բեղուն եւ դործունեայ կեանքը խարսխուած է Հայ աւան-
դութեան, Հայ հաւատքին եւ Հայ անցեալին վրայ: Աւելի քան եօթանասուն
տարիներէ ի վեր Հայկ Գալուքեան կ'ապրի Միացեալ Նահանգներու հնոցին
մէջ, սակայն հողիւմ, մտածումներով եւ նկարագրով կը մնայ խորապէս Հայ,
արթուն հետաքրքրութեամբ մը հետեւելով ազգային մեր կեանքին՝ մայր հայ-
րենիքի մէջ թէ արտասահմանի, ուրախանալու՝ դրական իրականութիւններու
համար, մտահոգուելու՝ Հայ դադութիւններու առօրեայով եւ բարեբարի իր ներ-
կայութիւնը տանելու հոն՝ ուր անհրաժեշտ է: Փնտռուած ներկայութիւնն է
իրը, մասնաւորաբար Ամերիկահայ դադութի կեանքին մէջ. ներկայութիւն
մը՝ որ ինքնապարտադիր չէ, որ չաղմկեր, չի սլոտար, եւ որ սակայն միշտ
պատնէշին վրան է, միշտ ներկայ ու տո՛ւմ իսկ հանդատացնող եւ ապահովող:
Անձնաւորութիւններ կան, որոնք դարաւոր եւ բաղմանիւղ դործունէութիւն
ունեցող հաստատութիւններու հմայքն ու երբեմն, ինչո՞ւն է, նաեւ արժէքը
ունին: Այդպիսի պատկառելի անուն մըն է Հայկ Գալուքեանը, իր դործու-
նէութեամբ բոլորին յարգանք պարտադրող, եւ իր սքանչելի անձով ամէնուն
համակրանքին ու սիրոյն արժանացած:

* * *

Դարաւոր այս կաղնին մօտ հարիւր տարիներ առաջ իր աչքերը բացած
է աշխարհին Պոլիս, հայաբնակ Սասգիւղի մէջ, 1875ի Օգոստոսին: Դար մը
ամբողջ զինք եւ մեղ կը բաժնէ այդ թուականին. չըջան մը՝ Հայութեան հա-
մար յղի ապագայ պայծառ կեանքի խոստումով, եւ մասնաւորաբար Պոլսոյ
մէջ բնորոշուող՝ ազգային գիտակցութեան յանկարծական բռնկումով, տեն-
դաղին դործունէութեամբ, տարօրինակ այլ այնքան հասկնալի խանդավա-
ռութեամբ: Ներսէս Վարժապետեան Պատրիարքի, Նար-Պէյ Եպիսկոպոսի,
Խրիմեանի, Գրիգոր Օտեանի, Ն. Ռուսինեանի օրերն են անոնք, երբ ապագա-
յի բաղմատեսակ ծրագիրներ կը կազմուին վարդապոյն մթնոլորտի մը մէջ, եւ
երբ ամպի ամենէն փոքր կտոր մը իսկ չի գար դուժելու պատրաստուող փո-
թորիկներու մասին:

Խաղաղ, արուարձան մը Պոլսոյ, այդ օրերուն բնակութեան վայրն
էր պոլսահայ ընտրանիին, հարուստին եւ մտաւորականին: Ան կեդրոն մըն էր

ազգային եռուն կեանքի՝ դպրոցներով, հանդէսներով, ակումբներով և . . . բարերարներով: Համայնքին առօրեան կը դառնար թաղի եկեղեցիին շուրջ, եւ, Ազգային Սահմանադրութեան հռչակումէն ի վեր, թաղական խորհուրդի կամ դպրոցներու հոգաբարձութեան ընտրութիւնները ամենէն մեծ եւ կարեւոր տեղը կը բռնէին այդ առօրեային մէջ: Նորածին Հայկ Գալուստեանի հայրը՝ Սարգիս, հիւսուածեղէնի վաճառական մը, դիրքի տէր, անդամ էր թաղական խորհուրդին: Հայկ, զաւակը հարուստ և պոլսահայութենէն ճանչցուած ու յարգուած ընտանիքի մը, հինգ քոյրերու վրայ միակ մանչն էր ծնողքին: Գալուստեանները ֆեոմեոսեանց հաւատացեալներ էին, եւ մանուկ Հայկի առաջին յիշատակներն ու տպաւորութիւնները կապուած են եկեղեցիի խորհրդաւոր «մութ ու լոյս»երուն և շարականի ու խունկի ելեկէջող խաղերուն:

Արդեօք մանկութեան մէջ պատահած զէպեր կրնան ենթակայի մը ապագայ կեանքին մասին եզրակացութիւններու առաջնորդել դիտողը. արդեօք այդպիսի զէպեր կամ արարքներ ենթակային նկարագիրը կը յայտնարեն: Իր ամբողջ կեանքը ապրած եւ իր դործը հիանալի ամբողջութեամբ մը եզրափակած անձնաւորութեան մը պարագային, թերեւս դիւրին է դիտողին համար նման հետեւութիւններ հանել ենթակային մանկութենէն, քաղել անընչան համարուող արարքներ եւ իմաստ հաղցնել անոնց: Յամենայնդէպս, ինչ ալ ըլլան կարծիքները այդ մասին, Հայկ Գալուստեանի մանկութիւնն ու պատանութիւնը, զիմացող քանի մը յիշատակներու ընդմէջէն մեղի արդէն ցոյց կու տան անոր նկարագրին քանի մը գիծերը՝ որոնք, տարիներուն հետ պիտի շէշտուէին, պիտի դային առաջին մակարդակի վրայ, զինք վերածելու տինամիք անձնաւորութեան մը:

Յատկանշակա՞ն արդեօք մանկական հետեւեալ յիշատակը, որ կը պատմէ թէ ինչպէ՛ս հաղիւ նախակրթարանի աշակերտ, զապափարը կը յղտնայ քանի մը ընկերներուն հետ դրամ հաւաքելու՝ իրենց թաղի աղքատ փոքրիկներուն համար: Բարեկեցիկ տան զաւակ, որքա՛ն դիւրին պիտի ըլլար իրեն — եւ իր «գաղափարակից» ընկերներուն — համար այդ գումարը հայթայթել իրենց ծնողներէն, եւ մանկական դոհունակութեամբ անցնիլ իրենց աւելի կարեւոր դրադումներուն . . . : Սակայն Հայկ ձեռնեղէցութեան առաջին փառսը կ'արձանագրէ, երբ իրենց տան պարտէզին մէջ կը դետեղէ այդ օրերու «հրաշքը»՝ յաթերնան (մօզական յապտեր) եւ իւրաքանչիւր դիտորդէ կը դանձէ մէկ զահեկան: Հաւաքուած գումարը չէ կարելորը անշուշտ, այլ ողին որ կը կենայ արարքին ետին եւ միջոցը՝ որուն կը գիմէ փոքրիկը, իր ծրագիրը գործնականացնելու համար:

Նախակրթական ուսումէ մը ետք կը յաճախէ գերմանական վարժարան մը, ուր դարձեալ երեւան կու գան կազմակերպողի եւ ղեկավարելու իր յատկութիւնները: Ընկերներու իր խումբին «գանձապահ»ն է, ելեմուտքը հաւասարակշռողը, խորհողը, ծրագիրներ որոճացողը: Պէ՞տք է աւելցնել որ հաւաքուած «գանձ»ը միշտ ալ կը տրամադրուէ իրմէ եւ իր բարեկամներէն նըւազ բախտաւոր տղոց, սակայն ո՛չ իբր ողորմութիւն, այլ իբր տետրակ, մատիտ, եւ ալլեւայլ մանր պիտոյքներ:

Աւարտելով գերմանական դպրոցի ուսմանց շրջանը, Հայկ Գալուստեան կը յաճախէ Պոլսոյ Կեդրոնական բարձրագոյն վարժարան եւ տպա կ'արձանագրուէ Պետական Գեղարուեստից Վարժարանին, ուր, Ֆրանսացի կարող եւ փորձառու զանախօսներու առաջնորդութեամբ կը հետեւի ճարտարապետական գծանկարչութեան:

Արդէն տասնութ տարեկան զեղազէմ երիտասարդ մըն է Հայկ Գա-

վութեան, երբ 1894ի վերջին ամիսներուն կը սկսին խլրտումները, որոնք յաջորդ տարուան ընթացքին պիտի վերածուէին Թուրքիոյ Հայաբնակ դատարաններուն եւ նոյնինքն Պոլսոյ մէջ ծրագրուած կոտորածներու: Երիտասարդ Գալուփէան, իր կապոյտ աչքերուն եւ չէկ մազին պատճառաւ բազմիցս կ'աղատէ ձերբակալութենէ, որովհետեւ ոստիկաններ զինք եւրոպացի կը կարծեն: Սակայն Գալուփէան ընտանիքը կը խորհի Հայկը հեռացնել Պոլսէն, գէթ ժամանակի մը համար, զայն զրկելով Անգլիա: Օրերը կ'անցնին առանց որոշումի մը, մինչեւ որ 1895ի սկիզբը, երբ կոտորածի շուկները իրականութեան կը սկսին վերածուիլ, Հայկ զիչեր մը փոքր նաւով կը փախցուի Իզմիր, ադրականներու մօտ: Ոչ իր ծնողքը եւ ոչ ալ ինք զիտէին անշուշտ թէ երիտասարդ Հայկ կը սկսէր իր կեանքի մեծ եւ հետաքրքրական ճամբորդութեան:

Իզմիրի մէջ կը մնայ քանի մը ամիս, մինչեւ որ օր մը, խումբ մը հայ երիտասարդներու հետ ոտք կը դնէ անգլիական շողենաւ մը՝ "The Boy of London", վերջնականապէս բաժնուելով իր ծննդավայրէն: Բաժանումի ցաւը կ'ամօքուի իր սրտին մէջ այն ապահովութեամբ որ նաւը զինք կը տանէր դէպի Անգլիա, ուր, թերեւս, պիտի կարենար իրազործել իր փափաքը՝ նաւապետ դառնալու:

Մինչ նաւը զինք Ամերիկա կը տանէր...

Քսանութի երկար օրերու ճամբորդութիւն մըն էր բեռնատար այդ շողենաւինը, որուն բեռը առաւելարար Իզմիրի թուղ էր, ինչպէս նաեւ խումբ մը հայ երիտասարդ: Դարձեալ, երկու աննշան համարուող իրողութիւններ կու դան մեզի ցոյց տալու երիտասարդ Հայկին նկարագիրը: Նախ այն՝ որ հակառակ զրպանին մէջ անգլիական քանի մը ոսկի ունենալուն, կը նախընտրէ նաւուն խոհանոցին մէջ զետեմանձոր ստիկել՝ իբրեւ վարձք ճաշ ստանալու պայմանով: Ու յետոյ՝ մրցումներ կը կազմակերպէ, հաճելի եւ օգտակար անցընելու համար իր եւ իր հայ ընկերներուն ազատ ժամանակը: Այսպէս, փոթորկոտ օր մը, կը մրցին՝ բարձրանալու նաւին կեղծոնական կայմին գաղաթը: Միայն Հայկն է որ կը յաջողի, դժուարութիւններէ եւ կամակոր պայքարէ մը ետք, եւ երբ կ'իջնէ, նաւապետը միայն կրնայ ըսել. «Տղա՛ս, կեանքի մէջ ինչ որ ծրագրես պիտի յաջողութեամբ իրագործես»:

Եւ արդէն իսկ կը ծրագրէ ան իր ապագայ կեանքը: Անգլերէն չի գիտեր, հետեւաբար համաձայնութեան կու դայ իր հայ մէկ բարեկամին հետ — որ լեզուն գիտէ —, Ամերիկա հասնելէ ետք իրարու օգնելու: Եւ շատ շուտով, այդ բանդէտ բարեկամն է որ Հայկ Գալուփէանի օգնութեան ու պաշտպանութեան պիտի ապաւինի...

1895 Հոկտեմբեր 20ին Հայկ Գալուփէան ոտք կը դնէ Նիւ Իորք, զինուած յանձնարարական նամակով մը: Գրութիւնը ուղղուած էր դորդի նըշանաւոր վաճառական Թաւանճեանին, հեղինակաւոր դէմք մը այդ օրերուն Ամերիկահայ կազմակերպուող զաղութին մէջ: Թաւանճեան սերով կ'ընդունի երիտասարդ պոլսահայը, բայց անմիջապէս զգալով անոր արտակարգ ուշիմութիւնը եւ մանաւանդ ունեցած կրթութիւնը, կը յանձնարարէ իր մէկ բարեկամին՝ Պարոն Յակոբեանի, որ տէրն էր բոլորովին նոր արհեստի աշխատանոցի մը. այդ արհեստն էր լուսափորագրութիւնը (photoengraving), որ փայլուն ապագայ կը խոստանար: Յակոբեաններ, բախտի մէկ զեղեցիկ կարգադրութեամբ, տարիներ առաջ Պոլսոյ մէջ դրացի եղած էին Գալուփէաններուն: Երիտասարդ Գալուփէան կը հրաւիրուի աշխատանքի՝ շարաթական երեք տոլար վարձատրութեամբ...

Եւ այդ բախտորոշ օրէն մինչեւ այսօր ան տակաւին կ'աշխատի:

ՍՈՒՐԲ ՍԱՐԳԻՍ ԵԿԵՂԵՑԻ

Ի ՅԻՇԱՏԱԿ ԲԱՐԵՐԱՐ ՀԱՅԿ ԳԱՎԱՌԻՓԱՆՆԻ ՀՕՐ՝ ՍԱՐԳԻՍ. ՍՈՒՐԲ ՓՐԻՈՉԻ ՎԱՆՔԻՆ ՄԷՔ. ՍԻՆՆԻ ԲԱՐՁՐՈՒՄԻՆ ՎՐԱՅ

Բարերար Հայկ Գավուհեանի նուիրած հաշելութեան մեծադիր խնանկարը՝
Ս. Յարութեան Տանարի Ուշաքափման վայրին կից պատին վրայ :

* * *

Մինչև 1915, Հայկ Գափուքճեան կ'աշխատի լուսափորագրական տար-
րեր աշխատանոցներու մէջ, եւ ի վերջոյ կը հիմնէ իր սեփական գործատունը,
զայն կոչելով "The Bingham Photoengraving Company": 1920-1930 տնտեսական
սուր տագնապի շրջանին, Հայկ Գափուքճեան իր ձեռնարկութիւնը կը հաստա-
տէ աւելի ամուր հիմերու վրայ, կ'ընդարձակէ զայն եւ 1946ին Սթէմֆորտի
մէջ (Քրենէքթիքըդ նահանգ) կը հիմնէ մասնաճիւղ մը՝ "Graphic Color Plate
Company", որ, տարիներուն հետ ծաւալուն շուկայի մը տիրացած՝ այսօր կը
նկատուի լուսափորագրութեան Ամերիկայի մեծագոյն հաստատութիւննե-
րէն մին:

Իր կազմակերպողի տաղանդը սակայն կը դռնէ աշխատանքի նոր գե-
տիներ. այսպէս, գրեթէ քառասուն տարի առաջ կը միանայ Նիւ Եորքի
"Graphic Arts Mutual Insurance Company"-ին, որուն վարչական խորհուրդին
կ'անդամակցի, եւ աւելի քան քսան տարիներ կը վարէ այդ ընկերութեան փոխ-
նախագահութիւնը: Կ'ըլլայ նաեւ խորհրդական տնօրէնը Նիւ Եորքի "Photo-
engravers Board of Trade"-ի:

Համաշխարհային Երկրորդ Պատերազմի ընթացքին կը գլխաւորէ պե-
տական «տարին տուր մը» հանդանակութիւնը Ամերիկահայ զաւուրի մէջ.
իր ֆանքերուն շնորհիւ էր մասնաւորաբար, որ հայ համայնքը Ամերիկայի
փոքրամասնութիւններէն առաջինը կ'ըլլար քաղաքացիական պարտականու-
թեան լիութի կատարման մէջ:

Իսկ ազգային գեանի վրայ, շատ մեծ եւ գրեթէ անփոխարինելի են
բարերար Հայկ Գափուքճեանի կատարած գործին չափն ու տարողութիւնը:

Ամենէն առաջ, տարիներով գանձապահն էր Պոյաճայ Օգնութեան
Միութեան, որուն բերաւ ձեռներէջ եւ ազգասէր հայու աշխատանքի իր բաժի-
նը: Նոյնպէս, տարիներով փոխ-նախագահն էր Հայկական Բարեգործական
Ընդհանուր Միութեան, եւ մեծ դեր ունեցաւ Միութեան հանդանակութիւն-
ներուն յաջողութեամբ պսակումին մէջ:

Ազգային առօրեայ կեանքի մէջ միշտ եղաւ եւ է տակաւին աշաւուրջ
հսկող մը եւ անսակարկ նուիրաբերող մը: 1945ի կաթողիկոսական ընտրու-
թեան ընտրուեցաւ պատգամաւոր Ամերիկահայ թեմին:

Իր բազմաթիւ նուիրատուութիւններուն մէջ, որոնք իր անունը անմեռ
պիտի պահեն Ամերիկահայութեան մօտ, պէտք է յիշել Նիւ Եորքի Սուրբ Խաչ
եկեղեցիին համար կատարած բարերարութիւնը, որով 1954ին այդ եկեղեցին
փրկուեցաւ նիւթական ամենէն անսպասով վիճակէ մը եւ որ այսօր կը շարու-
նակէ իր բարդաւաճ կեանքը եւ համայնքին հոգեւոր պէտքերուն յանձնաձեռն
կարեւոր պարտականութիւնը: Իր փառքերէն մին կը հանդիսանայ, անշուշտ,
Նիւ Եորքի Մայր Տաճարի եւ Առաջնորդարանի շինութիւնը, որուն իրագործ-
ման նուիրուեցաւ աւելի քան տաս տարիներ, եւ զոր յաջողութեամբ պսակեց՝
լայն բանալով իր քսակին եւ սրտին դռները:

Զկայ հանդանակութիւն մը, որուն գլուխը չդռնուի բարերար Հայկ
Գափուքճեանի անունը. չկայ ազգաշէն ձեռնարկ մը որուն համար ապահով-
ուած չըլլայ բարերարին սրտապնդող մասնակցութիւնը: Իր բազմաթիւ եւ ա-
ւելի քան եօթնասուն տարիներու դրական, բոլորանուէր եւ եկեղեցական
գործունէութեան համար է որ պարգեւատրուած է Ամենայն Հայոց Հայրապե-
տութեան բարձրագոյն վարձատրութեամբ՝ Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորչի ակա-
նակուռ շքանշանով:

Իսկ մեծահամբաւ բարերարին անունը մասնաւոր դուրդուրանքով և սիրով կը յիշուի Երուսաղէմի մէջ, որուն հաւատաւոր բարեկամը, պաշտպանն ու նուիրաբերողն է տարիներէ ի վեր:

Ան առաջիններէն էր որ իր անսակարկ օժանդակութիւնը բերաւ Սուրբ Զարուիթեան նորոգութեան համադրային Զանձնախումբին աշխատանքներուն, և հանդանակութեան մասնակցեցաւ իշխանական նուիրատուութեամբ: Բաց աստի, տարիներով վարեց Ամերիկայի Զանձնախումբին Ատենապետութիւնը մեծագոյն յաջողութեամբ և Երուսաղէմի հանդէպ տածուած խորունկ սիրով:

Անջատաբար հանգանակութեան իր մասնակցութենէն, բարերար Հայկ Գալուքեան իր ծնողքին յիշատակին Սուրբ Զարուիթեան Տաճարի Ուշաթափման մեծ պատին նուիրաբերեց խաչելութիւնը ներկայացնող դուռաւոր սքանչելի խճանկար մը (mosaic), որ իր տարածուն չափերով, հայկական մանրանկարչութեան աւանդական մօթիւններով և ընդհանուր վեհութեամբ հիացում կը պարտադրէ միջադրային այդ սրբաւայրի բազմաթիւ այցելուններուն և հաւատացեալներուն:

Դարձեալ, երբ 1968ին Ամեն. Պատրիարք Ս. Զօր հրահանգով Թուրքիոյ դաւառներէն հայ տղաք սկսան բերուիլ Երուսաղէմ՝ ուսանելու և հայեցի դաստիարակութիւն ստանալու համար, բարերար Հայկ Գալուքեան առաջիններէն եղաւ որ Մեծայարդ Տառուր Տատուրեանի հետ դնահատեց չափը բարիքին որ այդպիսով կը մատուցուէր մեր ազգին և եկեղեցիին, և ինքնաթիւով կերպով ստանձնեց հոգալ ծախսը տասը սաներու. նուիրատուութիւն մը, որ ազնուական վեհանձնութեամբ մը ցարդ կը շարունակէ:

Բայց, ամենէն աւելի, Հայ Երուսաղէմի մէջ իր անունը պիտի անմահանայ այն իշխանական նուիրատուութեամբ զոր վերջերս կատարեց, և որով Սրբոց Զակոբեանց Մայրափնեքէն քիչ հեռու, Սիոն պատմական լեռան հայկական հողին վրայ պիտի բարձրանայ հայ հին ճարտարապետութեան բոլոր դրոյթներով կառուցուած Տաճար մը, բարերարին հօր՝ Սարգիս Գալուքեանի անունը կրող: Տաճարը, իր զեղեցիկ կաթողիկէով և դէպի վեր սլացող զանդակատունով պիտի տիրէ Երուսաղէմի համայնապատկերին, Հայ Եկեղեցիին փառքը սփռելով քրիստոնէութեան սրբազան այս երկրին վրայ: Իսկ հաւատացեալ և երախտադէտ Հայութեան համար Սիոնի բարձունքին հաստատուած ամրախարիսխ այդ կառոյցը պիտի կազմէ բարերար Հայկ Գալուքեանի եկեղեցաշէն և ազգաշէն բազմամեայ գործունէութեան թաղն ու պսակը, և սերունդներ օրհնութեամբ պիտի յիշեն իր անունը և իրբեւ տիպար պիտի ընդունին զինք գործունեայ և նուիրաբերուած կեանքի:

ԽՄԲ.

ՀԱՍՏԱՏՈՒՄՆԵՐ ՊԵՂՈՒՄՆԵՐ ՀԱՅ ԵՐՈՒՍԱՂԵՄԻ ՄԷՋ

1971ի ընթացքին, շինարարական գոյգ նոր ձեռնարկներ երուսաղեմի Հայ Պատրիարքության կողմէ, առիթ եղան որ երուսաղեմի պատմական երկու տարբեր վայրերու մէջ հնագիտական պեղումներ կատարուին: Այդ պեղումները, նախքան ծրագրուած շէնքերու կառուցումը, ամենէն հետաքրքրական և շատ արժէքաւոր արդիւնքներ տուին: Պեղումներու առաջին վայրն էր Հայոց Պատրիարքարանի պարտէզը, վանքին մուտքին դիմաց, ուր ներկայիս մեծ քաւով կը շարունակուի կառուցումը Ալեքս և Մարի Մանուկեան ժառանգաւորաց շէնքին: Իսկ երկրորդն էր քաղաքի պարիսպէն անմիջապէս դուրս, Սիոնի բարձունքին հայապատկան Ս. Փրկիչ սրբավայրը, ուր արդէն իսկ հիմը դրուած է Ս. Սարգիս Տաճարին, Ամերիկահայ մեծահամբաւ քարերար Տիար Հայկ Գալուսեանի նուիրատուութեամբ կառուցանելի: Պեղումները, երուսաղեմի Հայ Պատրիարքության և Հնութիւններու Նախարարութեան կողմէ ձեռնարկուած, կը կատարուէին Մեռեալ Մովսի Ջեռագիրներու Թանգարանի տնօրէն, հնագէտ Մակէն Պոզիի ղեկավարութեամբ:

ՀԱՅՈՅ ՊԱՏՐԻԱՐՔԱՐԱՆԻ ՊԱՐՏԷՋԻ ՊԵՂՈՒՄՆԵՐԸ

Պարտէզը, որ կը գտնուի Դաւիթի Աշտարակին (Միջնաբերդին) հարաւը, պատմական այն վայրն է ուր կառուցուած էր Հերովդէսի հռչակաւոր պալատը:

Պեղումները երեւան հանեցին այս պալատին հիմերը, ինչպէս նաեւ մասեր հսկայական այն սալաշատակ—բեմէն (*platform*), որ կը յատկանշէ Հերովդէսի զանազան կառոյցները: Առ այժմ յայտնի է միայն երկայնքը այդ սալաշատակին, որ մօտ 200 մէքր է: Ըստ կատարուած հաշիւներու, Հերովդէսի կառուցողները սալաշատակը պատրաստելու համար պէտք է որ մօտաւորապէս հարիւր հազար խորանարդ մէքր հող տեղափոխած ըլլան:

Հերովդէսի պալատին արեւմտեան կողմը երեւան բերուեցաւ մաս մը քաղաքի պարիսպէն՝ երկրորդ Հասարակապետութեան շրջանէն (Ն. Ք. Առաջին Դար — Յ. Ք. Առաջին Դար):

Դարձեալ, պեղումներու ընթացքին երեւան եկան խաչակիրներու պալատի մնացորդներ: Ըստ հաշուումներու, պալատը պէտք է կառուցուած ըլլայ մօտաւորապէս Տասներկուերորդ Դարու երրորդ տասնամեակին, երուսաղեմի խաչակիր քաղաւորներու կողմէ, Հերովդէսի պալատին հիմերուն վրայ. ապահովաբար այս կառուցումին ատեն էր որ վերջնականապէս անհետացան հերովդէսեան պալատին մնացորդները: Խաչակիրներու կառոյցէն գտնուեցաւ կամարակապ ընդարձակ եւ շատ լաւ մնացած ամրոց յարկ մը, որ կը բաղկանայ երկու մեծ սրահներէ. այս շինութեան տակ կը գտնուին ժայռափոր ընդարձակ հորեր: Նոյն վայրին մէջ, ժայռին վրայ ցցուն կերպով փորագրուած Լօրէնի խաչի մը (*Cross of Lorraine*) գիւտը շատ խոր հետաքրքրութիւն յառաջացուց գիտական շրջանակներէ ներս:

Պեղումները ղեկավարող Մակէն Պոզիի կարծիքով, Հայոց Պատրիարքարանի պարտէզին մէջ երեւան բերուած այս մնացորդները կը հանդի-

սանան լաւագոյն կերպով պահպանուած հաշակիրներու շրջանի շինութիւններ Սուրբ Երկրին մէջ :

Պէտք է աւելցնել նաեւ , թէ Հերովդէսի պալատին եւ խաչակիրներու շինութեան միջեւ տարբեր ժամանակաշրջանի վերաբերող հետքեր չեն գտնուած պեղումներու ընթացքին , ինչ որ ենթադրել պիտի տար թէ մօտ հազարամեակ մը սլատմական այս վայրին վրայ բնակութիւն գոյութիւն ունեցած չէ :

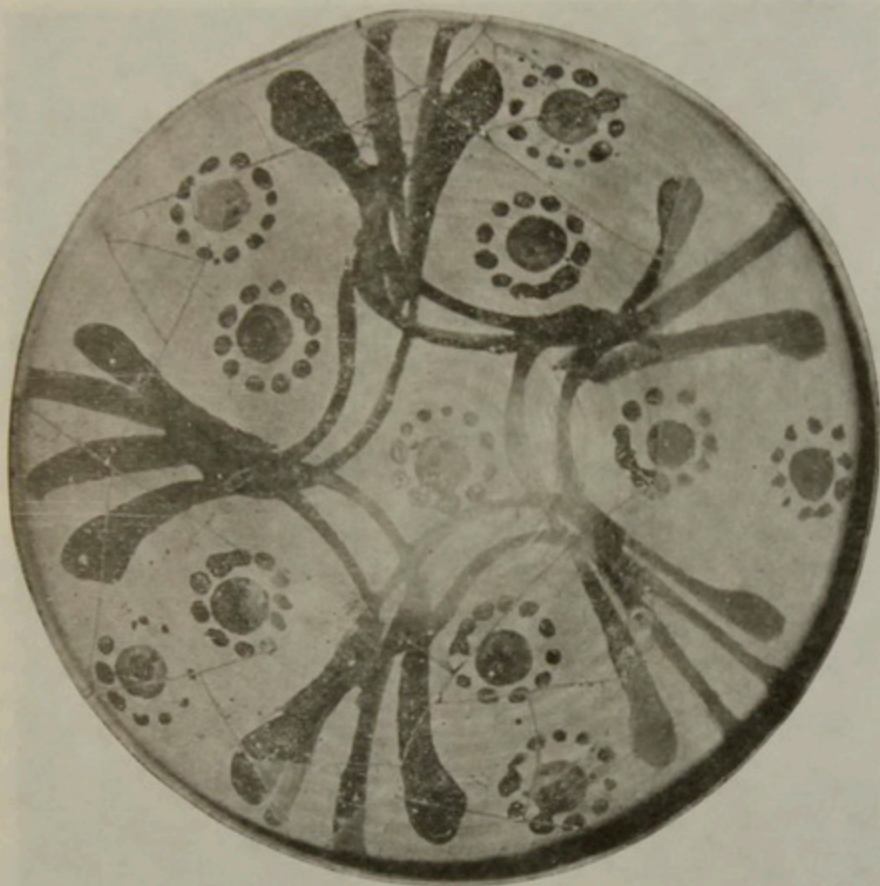
Հ ա յ ո ճ Պ ա տ ր ի ա ր ք ա ռ ա ն ի Պ ա ր տ է գ .

Լօրէնի խաչը՝ հաշակիրներու պալատին ջրհորներէն մէկուն մէջ :

Սակայն , միւս կողմէ , խեցեղէն անօրներու շատ քանակ եւ հարուստ խումբ մը գտնուեցաւ , Ն . Ք . Եօրներորդ Դարու վերաբերող : Խեցեղէն այս տեսակաւոր անօրները մեծ կարեւորութիւն ունին յիշուած ժամանակաշրջանի ընդհանուր կեանքի ուսումնասիրութեան համար , և անոնց հմանները գրտնուած են նաեւ Դարի Աշտարակի (Միջնաբերդ) եւ հրէական քաղաքացիական պեղումներու ընթացքին :

ՍՈՒՐԲ ՓՐԿԻՉ ՎԱՆՔԻ ՊԵՂՈՒՄՆԵՐԸ

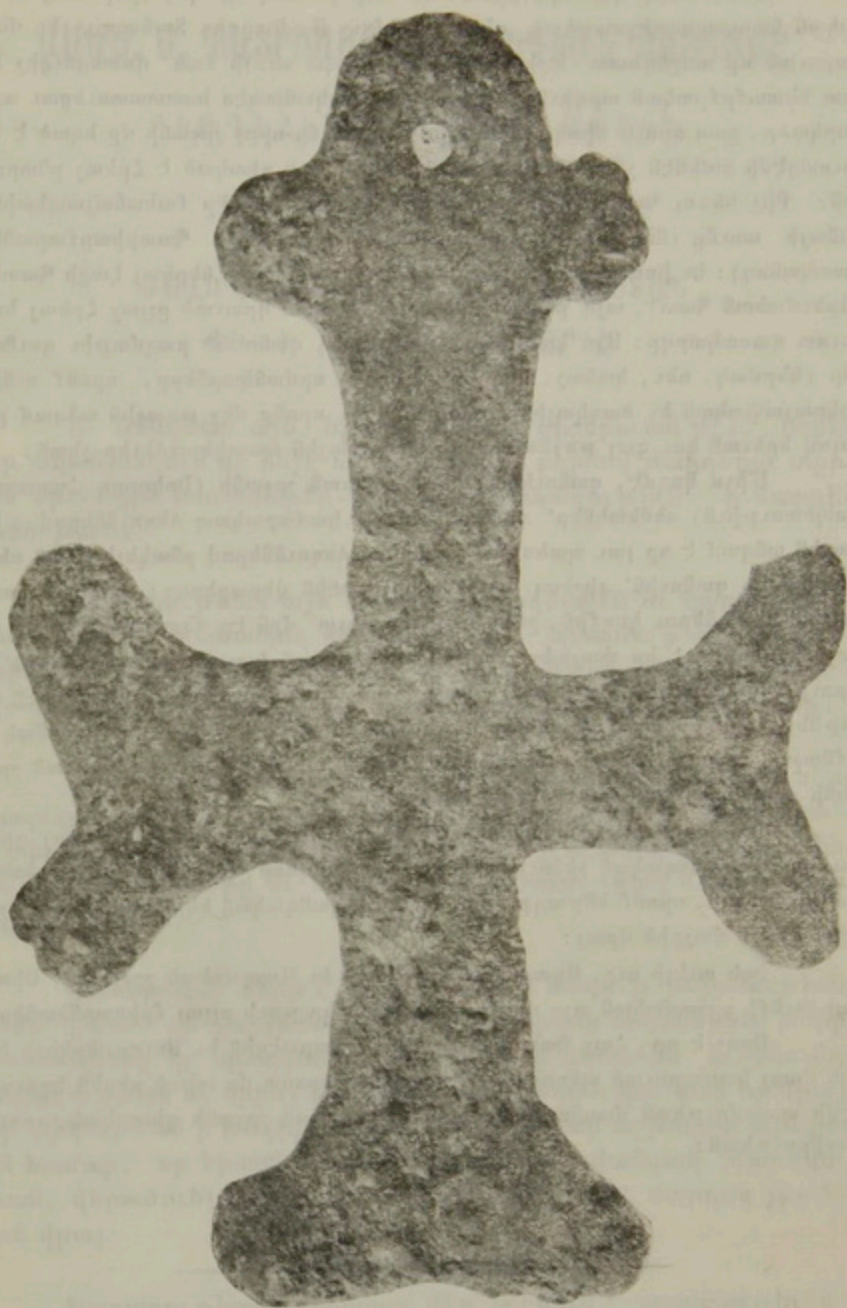
Սիւն լերան բարձունքին, Երուսաղէմի համայնապատկերին իշխող զիրքի մը վրայ կը գտնուի հայկական դարաւոր սրբավայրը՝ Սուրբ Փրկիչի վանքը, որ իր գոյութեան երկար տարիներու ընթացքին ունեցած է փոքր-կոտ, եւ յաճախ տագնապալի ուրոյն կեանք մը. ան եղած է նաեւ հայ զրջագորութեան կարեւոր կեդրոն մը:

Սուրբ Փրկիչ Վանք.

Հերովդէսեան շրջանի կաւեղէն գունաւոր անօր:

Սակայն, բացի Հայութեան համար իր ունեցած նշանակութենէն, Սիւնի այս հողը մին է համայն քրիստոնէութեան ամենէն հին եւ կարեւոր սրբավայրերէն, որովհետեւ, ըստ աւանդութեան, հոն կը գտնուէր ապարանքը Կայիափա Բահանայապետին՝ որուն տարուեցաւ Յիսուս, Պիղատոսի յանձնուելէ առաջ: Այս աւանդութիւնը հաստատուած է քրիստոնէութեան Զորորդ Դարուն իսկ, Պոռտոյի Ուխտաւորին (*The Bordeaux Pilgrim*) կողմէ, 330 թուականէն քիչ առաջ:

Ս Ո Ւ Ր Ր Փ Ր Կ Ի Ն Վ Ա Ն Ֆ .

Բիզանդական կամ կանուխ Արարական շրջանի պրոնզեայ խաչ :

Պեղումները կատարուեցան հոն՝ ուր շուտով պիտի բարձրանայ հայկական նարտարապետութեան գեղեցիկ նմուշ Ս. Սարգիս Տաճարը, եւ մօտ տարւոյն մը անընդհատ աշխատանքները տուին աւելի քան գոհացուցիչ եւ շատ հետաքրքրական արդիւնք: Գրեթէ վերջնականապէս հաստատուեցաւ այն վարկածը, ըստ որուն Սիւն լեռան այս բարձունքը որոշ շրջանի մը եղած է երուսաղէմի ամենէն շքեղ քաղաքացիներէն մին, ուր բնակած է Հրեայ ընտրանին: Քիչ հեռու Կայիափայլի ապարանքէն, կը գտնուէր քահանայապետին՝ Աննայի տունը (ներկայ Ս. Հրեշտակապետաց վանքը, Պատրիարքարանքիս պատկանող): Եւ իրապէս ալ, աւելի քան 180 ոտք բարձր ներկայ լացի Պատէն (Արեւմտեան Պատ), այդ քաղաքացի պէտք է իրեն գրաւած ըլլայ Հրեայ հարուստ դասակարգը: Այս կը վկայեն մանաւանդ գտնուած բազմաթիւ գումաւոր (ներմակ, սեւ, կանաչ, կարմիր, դեղին) որմանկարները, որոնք ունին երկրաչափական եւ ծաղկային զօմանքեր, եւ որոնց մէջ առաջին անգամ ըլլալով երեւան կու գայ քռչնանկարը: Մարդկային պատկերածներ չկան:

Միւս կողմէ, գտնուեցան հերովդէսեան շրջանի (երկրորդ Հասարակապետութիւն) սենեակներ՝ որոնցմէ ոմանք կամարակապ ձեղուններով: Առաջին անգամ է որ լաւ պահուած եւ իրենց ձեղուններով բնակելի նման սենեակներ կը գտնուին՝ յիշեալ ժամանակաշրջանին վերաբերող: Խեցեղէն բազմազան անօքներու կողքին, շատ կարեւոր գիտ մըն էր մետաղեայ սուրի մը յայտնաբերումը՝ իր փայտեայ պատեանով, որուն հաւանական բուսական կը տրուի Քրիստոսի 50—70 շրջանը: Ի մի խօսք, որմանկարներու եւ խեցեղէն անօքներու բեկորներու վերակազմութիւնը, որ բաւական երկար ժամանակ չէ տեսնուած աշխատանք կը պահանջէ, մեծապէս պիտի օգնէ հերովդէսեան շրջանի արուեստն ու կեանքը ուսումնասիրելու:

Երկրորդ Հասարակապետութեան շրջանի կառոյցներուն վրայ զբաղուեցան Բիւզանդական շինութիւններու մնացորդներ, խճանկարներ (*mosaic*), խաչեր եւայլն, որոնք ենթադրել կու տան Բիւզանդական եկեղեցիներու գոյութիւնը նոյն վայրին վրայ:

Իսկ աւելի ուշ, Արաբական Օմայեան եւ Ապպասեան շրջանին, Սիւնի բարձունքի պատմական այս վայրը բնակուած կը թուի ըլլալ քրիստոնեաներէ:

Որոշ է որ, Հայ Պատրիարքութեան պարտէզին եւ Սուրբ Փրկիչի հողին վրայ կատարուած պեղումները շատ մեծ նպաստ մը պիտի բերեն Երուսաղէմի պատմութեան մասնաւորաբար հերովդէսեան շրջանի գիտական ուսումնասիրութեան:

ԱՄԵՆ. Ս. ՊԱՏՐԻԱՐԺ ԶՕՐ ԺՆՆԴԵԱՆ ՊԱՏԳԱՄԸ

Բ Ե Թ Ղ Ե Հ Է Մ Ի Ս Ո Ի Ր Բ Ա Յ Ր Է Ն

ԺՈՂՈՎՈՒՐԴ ՀԱՅՈՑ ՈՐ Ի ՀԱՅԱՍՏԱՆ

ԵՒ Ի ՍՓԻՒՌՍ ԱՇԽԱՐՀԻ

Ս. Ծննդեան այս հրաշապատում գիշերուան մէջ, նորէն մեր ականջներուն կը հնչէ հրեշտակներու բերնով մարդերու տըր-ւած երկնային հաւատիքը. «Յերկիր խաղաղութիւն, ի մարդիկ հաւութիւն»:

Խաղաղութեան այս պատգամը, ըզմանքն ու կարօտն է եղած դարերով տառապող սերունդներու, պատմութեան մութ եւ արիւնոտ ծփանքներուն դիմաց: Այդ աղեխարշ ճիշդ դարձեր է այսօր ցաւագին աղաղակ մը՝ միլիոններու հոգիէն բարձրացող:

Մեր Տիրոջ Ծննդեան օրերուն՝ երբ խաղաղութիւնն ու սէրը երազներ իսկ չէին մարդոց հոգիներուն, չկար աւելի քաղցր տենչ եւ սփոփանք քան խաղաղութեան ձայնը՝ որ պիտի գար խորտակե-լու արեան ալիքները եւ անուշելու թշուառութեան մռայլը մար-դոց սիրտերուն:

Պատերազմը ոնիր է, իբրեւ ամենէն անգուր յայտնութիւնը ատելութեան՝ որ կ'որջանայ եւ կ'եռայ մարդոց հոգիներուն խորը: Հրեշտակները կը պատգամեն նոր օրէնքը կեանքին եւ ծնունդը խաղաղութեան եւ սիրոյ իշխանին, որ աշխարհ կու գար ոչ միայն մեր փրկութեան ի խնդիր, այլ որպէսզի ցնծար աշխարհը այն բա-նին համար, որ երազն է եղած դարերով բովանդակ մարդկու-թեան, վերածուելու սրտառուչ աղերսանքի մը՝ մարդոց շրթնե-րուն վրայ:

Խաղաղութեան պակասը մեր օրերուն, պարտութիւնն է հոգիներուն, պարտութիւնը բարոյական յղացքներուն, բոլորովին տարբեր մարմնեղէն դրութեան արտաքինացումէն, ինչպէս էր ան մեզմէ դարեր առաջ: Մեր քաղաքակրթութիւնը, որուն պարծանքը ունինք, տխուր է խոստովանիլ թէ պատկերն է հսկայ անհեթեթու-թեան մը: Մենք այսօր ոչ միայն պատռած ենք բարոյական յղաց-քները մեր խղճմտանքէն, այլ կը հպարտանանք մանաւանդ այդ

կործանումը փոխակերպելով նոր ֆալսֆակրթութեան մը: Ոնիրը տակաւ կը վերածուի գերագոյն խննդի մը, կշտացնելու մեր ներքին զգացմը:

Խաղաղութեան պակասը պարտութիւնն է նաեւ մեր իմացականութեան, որ տակաւին երէկ հպարտութիւն մըն էր, որուն հիացփին մէջն էր որ բացուեցան դռները նոր ժամանակներուն, մարդը Աստուծոյ տանելու ֆալցը նիգերով: Փակ են հոգեկան անհունութիւններու դռները, որոնց գոյութիւնը կասկածի տակ ձգելն էր որ մեզի բերաւ այս վիճակին: Մեր պապերը անգիտակ էին այսօրուան գիտութեան քէֆնիփին, փիզիքական ուժերու նարտաքապետութեան եւ հիւլէի հրաշփին. բայց անոնց սիրտերուն խորը դարեր շարունակ ապրեցան անհունութիւնները հոգիին, որոնց շնորհիւ կրցան դիմաւորել չարիփին ուժերը:

Հագար տարիներ առաջ մեր հոգին աւելի մօտ էր մեր մարմինին: Այսօր մեր միտքը կ'անգիտանայ հոգին: Մեր ներքին ու մեծ իրաւ ապրումները իրենց մարգարիտներէն պարպուած խեփորներու կը նմանին, նետուած ժամանակի աւազներուն վրայ: «Յերկիր խաղաղութիւն, ի մարդիկ հանութիւն» այն ատեն կ'իրագործուի, երբ մենք գտնենք միջոցը մեր հոգիին քաֆուն ուժերը ազատագրելու. ա'յն ատեն մեր բոլոր տառապանքները պիտի հալին այս կախարդական գործողութեամբ:

Այս գիշեր քող նորէն հնչեն մեր հոգիներուն մէջ երկնահնչիւն այն ձայները՝ որոնք բարեբաստիկ օր մը երկրի վրայ լըսւեցան Ծննդեան մութ ու անշուք այրին մօտ: Որքան անուշ եւ գեղեցիկ պիտի ըլլար կեանքը, եթէ մարդ անասնական նայուածով չնայէր անոր: Կեանքի ողբերգութիւնը կը սկսի հոն, երբ մարդիկ սինիֆ եւ եսամոլ զգացումէ մը կը նային իրարու:

Ժողովուրդ Հայոց, դուն դարերով խաղաղութեան ծարաւն ես ունեցեր, ազատութեան տենչանքին չափ բուռն եւ երկնփին չափ խորունկ: Քեզի պարտադրուած պայմաններու արգասիքը չէ միայն պատնաւը այս ըղձաւորութեան, այլ որովհետեւ դուն հաւատացած ես քէ խաղաղութեան, սիրոյ եւ համերաշխութեան աշխարհի մը մէջ միայն կը պտղաբերին բոլոր գեղեցիկ արդիւնքները, եւ կ'իրագործուի Աստուծոյ քաղաւորութիւնը:

Դուք, գաւակներ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ, որ կը հաւատաք Աստուծոյ Որդիի մարմնով երեւալուն, մեզի հետ միասին այս գիշեր ձեր երկիւղած էութեան խորերէն անգամ մը եւս աղերսեցէ՛ք սիրոյ եւ խաղաղութեան իշխանին, որ փարատին մէզն ու մառախուղը, չֆանան չարիփն ու յուսահատութիւնը, տարագրին տազնապն ու տխրութիւնը աշխարհի երեսէն, եւ տիրապետէ սիրտերուն՝ սիրոյ, խաղաղութեան գրաւականը, որու մարմնացումն է այս գիշեր ծնող Մանուկը:

ԾԱՅՐԱԳՈՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԷ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Նորին Ամենապատուութիւն

Տ. եղիշէ Արքեպիսկոպոս Տէրստէրեան

Պատրիարքին Հայոց Երուսաղէմի

Երուսաղէմ

Սրբազան եղբայր,

Երջանիկ ենք, Ձերդ Ամենապատուութեան բերելու՝ Փրկչին մեր Յիսուսի Քրիստոսի լուսահրաշ Ծննդեան աւետիսը, մաղթանքներով սրտագին որ Միածին Որդւոյն շնորհները առատապէս բաշխուին ձեր Սուրբ Աթոռի միաբանութեան, ձեր կրօնական, կրթական ու մշակութային հաստատութեանց եւ համայն հաւատացեալ ժողովուրդին, ի շինութիւն եւ ի ծաղկումն Հայոց հոգեւոր կեանքին:

Սուրբ Ծննդեան շնորհներով, քոյ յաւիտ անասան մնան Հայաստանեայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին եւ վերածնած ժողովուրդն ու Մայր Երկիրը Հայոց:

Քրիստոսակերտ Սուրբ Էջմիածնէն Տիրաւանդ օրհնութիւն, աէր եւ խաղաղութիւն ընդ Ձեզ ամենեսեանդ, ամէն:

ՇՆՈՐՀԱԻՈՐ ՆՈՐ ՏԱՐԻ ԵՒ ՍՈՒՐԲ ԾՆՈՒՆԴ

Վ Ա Զ Գ Է Ն Ա

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Ս. Էջմիածին,
Յունուար 1972

Կ Ա Թ Ո Ղ Ի Կ Ո Ս Ա Ր Ա Ն
Մ Ե Շ Ի Տ Ա Ն Ն Կ Ի Լ Ի Կ Ի Ո Յ

ԱՆԹԻԼԻԱՍ — ԼԻԲԱՆԱՆ

Ամենապատիւ

Տ. Եղիշէ Ս. Արքեպիսկոպոս

Բարեխնամ Պատրիարք Հայոց Ս. Երուսաղէմի

Ե Ր Ո Ւ Ս Ա Ղ Է Մ

Ամենապատիւ Եղբայր Ի Քրիստոս,

Սրտի անհուն պարտք կը զգանք ներկայացնելու Ձեզի Մեր սիրաջերմ շնորհաւորութիւնները եւ լաւագոյն մաղթանքները Նոր Տարուան եւ Ս. Ծննդեան տօնին առիթով:

Կ'աղօթենք Մեր սրտի խորերէն, որ Բեքդեհէմի Յիսուս մանուկը անշարժ եւ անասան պահէ Հայց. Ս. Եկեղեցին եւ ծաղկեալ ու պտղաբեր կեանք պարգեւէ համայն հայութեան որ Ի Հայաստան եւ Ի սփիւռս աշխարհի:

Մնամ եղբայրական սիրոյ ջերմ ողջունիւ

Աղօթակից

Խ Ո Ր Է Ն Ա

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՄԵՇԻ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈՅ

Անքիլիաս,

15 Դեկտեմբեր 1971

MESSAGE OF HIS HOLINESS POPE PAUL VI FOR THE CELEBRATION OF THE DAY OF PEACE

JANUARY 1st, 1972

Men of thought!
Men of action!
All mankind living in 1972!
Accept once more
our invitation to celebrate
the Day of Peace!

We take up again our reflection on Peace, for of Peace we have the loftiest conception: that of an essential and fundamental good of mankind in this world, that is, of civilization, progress, order and brotherhood.

We believe that the idea of Peace still is, and still must be, dominant in human affairs, and that it becomes all the more urgent whenever and wherever it is contradicted by opposite ideas or deeds. It is a necessary idea, an imperative idea, an inspiring idea. It polarizes human aspirations, endeavours and hopes. Its nature is that of an aim, and as such it is at the base and at the goal of our activities, be they individual or collective.

For that reason we think it extremely important to have an exact idea of Peace and to divest it of the false concepts which too often surround and thus deform and distort it. We say this to the young first of all. Peace is not a stagnant condition of life which finds in it at the same time both its perfection and its death. Life is movement, growth, work, effort and conquest, things such as these. Is that what Peace is like? Yes, for the very reason that it coincides with the supreme good of man as he makes his way through time, and this good is never attained totally, but is always being newly and inexhaustibly acquired. Peace is thus the central idea giving its driving force to the most active enthusiasm.

But this is not to say that Peace coincides with force. This we say especially to men in posts of responsibility. Since it is their interest and their duty to see that relations be normal between the members of a given group—a family, a school, a firm, a community, a social class, a city, a state—their constant temptation is to impose by the use of force such normal relations as bear the appearance of Peace. The ambiguous character of the social life which follows is torture and corruption for human spirits. A life of pretence is the atmosphere resulting sometimes from an inglorious victory, at other times from an irrational despotism, from a coercive repression, or from a balance of permanently opposing forces which are usually on the increase as they wait for a violent outburst which by devastation of every sort shows how false was the Peace imposed only by superiority of power and force.

Peace is not treachery.¹ Peace is not a lie made into a system.² Much less is it pitiless totalitarian tyranny. Nor is it, in any way, violence: though at least violence does not dare to appropriate to itself the noble name of Peace.

It is difficult, but essential, to form a genuine idea of Peace. It is difficult for one who closes his eyes to his innate intuition of it, which tells him that Peace is something very human. This is the right way to come to the genuine discovery of Peace: if we look for its true source, we find that it is rooted in a sincere feeling for man. A Peace that is not the result of true respect for man is not true Peace. And what do we call this sincere feeling for man? We call it Justice.

But is not Justice also an immobile goddess? Yes, it is so in the expressions of it which we call rights and duties, and which we arrange in our illustrious codes, that is, in laws and pacts which produce that stability of social, cultural and economic relationships which cannot be infringed. It is order, it is Peace. But if Justice, that is, what it is and what it should be, were to produce finer expressions beyond those now existing, what would happen?

Before answering, let us ask whether this hypothesis of a growth of consciousness of Justice is admissible, is probable and is desirable?

Yes.

This is the fact which characterizes the modern world and distinguishes it from the ancient. Today consciousness of Justice is increasing. No one, we believe, denies this phenomenon. We shall not pause here to analyze it: but we all know that today, because of the spread of culture, man, every man, has a new awareness of himself. Every man today knows he is a person; and he feels he is a person: that is, an inviolable being, equal to others, free and responsible—let us use the term: a sacred being. Since a different and better perception—that is, one which is fuller and more demanding—of the inward and outward flow of his personality, in other words, of his twofold moral movement of rights and duties, fills the consciousness of man, it is a dynamic Justice, and no longer a static Justice that is born of his heart. This is not simply an individual phenomenon, nor one reserved for select and restricted groups, it is now a collective and universal phenomenon. The developing countries shout it out with a loud voice. It is the voice of peoples, the voice of mankind. It demands a new expression of Justice, a new foundation for Peace.

Convinced as we all are of this irrepressible cry, why do we waste time in giving peace any other foundation than Justice?

As has been stressed by the recent Assembly of the Synod of Bishops, does there not still remain the task of establishing greater justice; both within national communities and on the international level? Is it just, for example, that there should be entire populations which are not granted free and normal expression of that jealously guarded right of the human spirit, the religious right? What authority, what ideology, what his-

¹ Cf. *Job* 15:21.

² Cf. *Jer* 6:14.

torical or civil interest can arrogantly claim a right to repress and stifle the religious sentiment in its legitimate human expression? We are not speaking of a superstitious, fanatical or disorderly expression. And what name shall we give to a Peace which claims a right to impose itself by trampling on this primary Justice?

And where other unquestionable forms of Justice have been injured or crushed—be they national, social, cultural or economic—could we be sure that the Peace resulting from such a tyrannical process is true Peace? That it is a stable Peace? Or, even if it be stable, that it is a just and human Peace?

Is not an integral part of justice the duty of enabling every country to promote its own development in the framework of cooperation free from any intention or calculated aim of domination, whether economic or political?

The problem is extremely serious and complex; it is not for us to make it worse, or to resolve it on the practical level. That is not within the competence of the one who is speaking here.

But it is precisely from this place that the invitation we give to celebrate Peace resounds as an invitation to practice Justice: "Justice will bring about Peace".³ We repeat this today in a more incisive and dynamic formula: "If you want Peace, work for Justice".

It is an invitation which does not ignore the difficulties in practising Justice, in defining it, first of all, and then in actuating, for it always demands some sacrifice of prestige and self-interest. Perhaps more greatness of soul is needed for yielding to the ways of Justice and Peace than for fighting for and imposing on an adversary one's rights, whether true or alleged. We have such trust in the power of the associated ideals of Justice and Peace to generate in modern man the moral energy to actuate them, that we are confident of their gradual victory. Indeed we are even more confident that on his own modern man has an understanding of the ways of peace, sufficient to enable him to become a promoter of that Justice which opens those ways and sets people travelling them with courageous and prophetic hope.

That is why we dare once again to extend an invitation to celebrate the Day of Peace in 1972 under the austere and serene sign of Justice, that is, with the burning wish to give life to deeds which will be convergent expressions of a sincere desire for Justice and a sincere desire for Peace.

* * *

To our brothers and sons and daughters of the Catholic Church, we commend this our invitation. It is necessary to bring the men of today a message of hope, through a brotherhood which is truly lived and through an honest and persevering effort for greater, true Justice. Our invitation is logically connected with the message which the recent Synod of Bishops gave on "Justice in the World"; and it is strengthened by the certainty that "it is he"—Christ—"who is our peace".⁴

8th December 1971.

PAULUS PP. VI

³ Cf. *Is* 32:17.

⁴ Cf. *Eph* 2:14.

LAMBETH PALACE, LONDON, S.E.1
CHRISTMAS 1971

Your Beatitude,

Beloved Brother in Christ,

*"And when they were come into the house they saw
the young child with Mary his mother, and fell down
and worshipped him".*

(St. Matthew, 2:11)

The wise men had come on a long journey to meet their Saviour. They had also come on a long journey through their lives. One of the attractions of the Christmas narrative is in the fact that age bows down to youth, and that the wisdom of aged men reverences the innocence of a Baby who is also the Son of God. Those who were used to receiving the obeisance of their subjects, themselves came to worship. The object of their worship was a young child, who was also their King and the hope of the world.

By the standards of the world those who are old, respected, and senior, expect to receive honour from the younger generations. Young people are to look up to the wisdom and experience of those who have gone before them. The senior citizens of the world however may tend to forget that they have a responsibility to the young. The responsibility lies in their preparing to pass on to succeeding generations a world which will be worth living in. "And when they had opened their treasures they presented unto him gifts". In this may not one see symbolised the passing on of the gifts of the present world to those who will live in it in coming decades and centuries?

What sort of a world are we preparing for our children and grandchildren? It is alas a world of strife, still. It is a world of pollution as well. Wars still disfigure the face of the earth. Permissiveness and exploitation wreck human relations. Warnings have been given; let them be heeded.

Before it is too late, may all men regain a true respect for God's creation. May they look to the manger of Bethlehem and see the purity and innocence of the infant Redeemer. May they recover the spirit of reverence and worship Him. May they open their gifts to Him and prepare for Him a world in which He may live and reign, and in which children of the present and future may grow up and prosper.

In this spirit of reverence for the Saviour who was born as at this Christmastide, I send my greetings to Your Beatitude and to all the faithful of your holy Church, and pray that He may be born among your again and dwell with you.

With warmest fraternal greetings,

Your Beatitude's beloved Brother in Christ,

† MICHAEL

Archbishop of Canterbury

Primate of All England and Metropolitan.

His Beatitude Yeghishe Derderian
Armenian Patriarch of Jerusalem
P. O. Box 14001
Jerusalem

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԲԱՐԵԳՈՐԾԱԿԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՄԻՈՒԹԻՒՆ

ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ՎԱՐՁԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎ

Ամենապատիւ Տ. Եղիշէ Ս. Արք. Տէրտէրեան

Պատրիարք Հայոց Երուսաղէմի

Ս. Ք ա դ ա ֆ

Ամենապատիւ Սրբազան Հայր,

Նոր Տարուան եւ Ս. Ծննդեան սեմին խոր հանդիմով Ձերդ Ամենապատուութեան կը մատուցանենք Տիկին Մանուկեանի, մեր եւ Հ. Բ. Ը. Միութեան Կեդր. Վարչ. Ժողովի ամենաջերմ շնորհաւորութիւնները:

Մեր յիշողութեան մէջ վառ կը մնան այն փաղցր տպաւորութիւնները զորս կրեցինք անցեալ Ապրիլին Ս. Աթոռոյդ եւ Ձեզի տուած մեր այցելութենէն: Հրնուեցանք ի տես Ձեզմով գլխաւորուած Ս. Յակոբեանց Միաբանութեան ազգային, հոգեւոր, կրթական եւ մշակութային գործունէութեան:

Սրտագինս կը մաղթենք, որ 1972-ը շինարար աշխատանքներու արդիւնաշատ և յատկանշական տարի մը ըլլայ Ս. Աթոռոյդ համար, եւ դուք վայելէք արեւշատութիւն եւ փառապաշտութիւն:

Լաւագոյն զգացումներով

եւ

Համբուրիւ Ձեր Ս. Աջոյն

Ա. Մ Ա Ն Ո Ւ Կ Ե Ա Ն

Ն ա խ ա գ ա հ

Նիւ Եորք,

Դեկտեմբեր 17, 1971

30th December 1971
Jerusalem

His Holiness Vazken I
Catholicos of All Armenians
Etchmiadzin

On the auspicious occasion of New Year and Christmas, we respectfully present in our name, on behalf of the brotherhood of Saint James and our community our most cordial congratulations, and pray the Almighty to grant Your Holiness continued health and many happy years full of successes and prosperity and steadfastness to our mother Church of Holy Etchmiadzin.

ARCHBISHOP YEGHISHE DERDERIAN
ARMENIAN PATRIARCH OF JERUSALEM

His Holiness Pope Paul VI
Vatican City

24th December 1971
Jerusalem

On the auspicious occasion of Christmas and New Year we present respectfully to Your Holiness our most cordial congratulations, wishing Your Holiness continued health, and prosperity to your great Church with success to all Your saintly efforts.

ARCHBISHOP YEGHISHE DERDERIAN
ARMENIAN PATRIARCH OF JERUSALEM

30th December 1971
Vatican City

His Beatitude Yeghishe Derderian
Armenian Orthodox Patriarch of Jerusalem
Armenian Orthodox Patriarchate
Jerusalem

We thank Your Beatitude for the fraternal greetings on the occasion of the holy feast of Christmas and we express our own good wishes for you, for your clergy and faithful. May the Lord grant you Christian peace and hope during the New Year.

PAULUS PP VI
24th December 1971
Jerusalem

His Grace Lord Archbishop of Canterbury
and Primate of All England
Lambeth Palace, London S. E. 1

On the auspicious occasion of Christmas and New Year, we present our sincerest felicitations, wishing Your Grace and your faithful happiness and prosperity to our sister great Anglican Church.

ARCHBISHOP YEGHISHE DERDERIAN
ARMENIAN PATRIARCH OF JERUSALEM

30th December 1971
Jerusalem

Mr. Alex Manoogian
1300 Lafayette East
Detroit Mich. 48207 Apt. 2707

On the auspicious occasion of Christmas and New Year, we convey our cordial greetings, wishing you continued health, happiness and prosperity.

ARCHBISHOP YEGHISHE DERDERIAN
ARMENIAN PATRIARCH OF JERUSALEM

24th December 1971
Jerusalem

Dr. A. Perdigao
Fundabenkian
Lisbon

On the auspicious occasion of Christmas and New Year, we convey our cordial greetings, wishing you continued health, happiness and prosperity, and successes to the Foundation.

ARCHBISHOP YEGHISHE DERDERIAN
ARMENIAN PATRIARCH OF JERUSALEM

27th December 1971
Lisbon

His Beatitude
Archbishop Yeghishe Derderian
Armenian Patriarchate of Jerusalem
Jerusalem, Israel

Thanking you for your kind greetings, which are heartily reciprocated.

AZEREDO PERDIGAO
CALOUSTE GULBENKIAN FOUNDATION

24th December 1971
Jerusalem

Mr. R. Gulbenkian
Fundabenkian
Lisbon

On the auspicious occasion of Christmas and New Year, we convey our cordial greetings, wishing you continued health, happiness and prosperity, and successes to the Foundation.

ARCHBISHOP YEGHISHE DERDERIAN
ARMENIAN PATRIARCH OF JERUSALEM

24th December 1971
Lisbon

Mr. K. Essayan
Fundabenkian
Lisbon

On the auspicious occasion of Christmas and New Year, we convey our cordial greetings, wishing you continued health, happiness and prosperity, and successes to the Foundation.

ARCHBISHOP YEGHISHE DERDERIAN
ARMENIAN PATRIARCH OF JERUSALEM

28th December 1971
Lisbon

Archbishop Yeghishe Derderian
Armenian Patriarchate
Jerusalem, Israel

We have gratefully received Your two cables and reciprocate Your kind wishes on the occasion of festive season.

K. L. ESSAYAN & ROBERTO GULBENKIAN

ՀԱՆԳՈՒՑԵԱԼ

Տ. ՀԱՅԿԱԶՈՒՆ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԱՐԱՅԱՄԵԱՆ

Դու ՀԱՅԿ, զաւա՛կ վանեան, իբրեւ բողոք ազագում
ի հայրենի խեցար գրրկաց, ընդ հուր անցեր եւ ընդ քուր.
Հոգւով զըւարթ, մարմնով աշխոյժ, անուանեցար Տէր ՀԱՅԿԱԶՈՒՆ.
Լե՛ր անվախ, զոհ եւ մուէր Տանն Յակովբեանց զանձն քո տուր:

Բարդէն Եպս. Կիւլէճեան

(1930 Յունիս 22, ձեռնադրութեան տոթով)

Եթէ անցած դարերուն, Ս. Յակոբեանց Միաբանութեան միանալ պիտի նշանակէր կամաւորապէս ընդունիլ կեանք մը պայքարի, զոհողութեան, զրկանքներու եւ անորոշ ու տխուր ճակատագրի, այժմ նոյն այդ կամաւոր մատուցումը կ'ըլլայ յանուն մեր ողբկան արժէքներու պահպանումին, մեր եկեղեցիի պայծառութեան եւ, մասնաւորաբար Երուսաղէմի մէջ՝ Հայկական դարաւոր սրբատեղիներու եւ Հաստատութիւններու կորույթի պաշտպանութեան եւ խոհեմ մատակարարութեան: Այս իմաստով է որ Երջանկայիշատակ Բարդէն Կաթողիկոսի ձօնը՝ «Լե՛ր անվախ, զոհ եւ մուէր Տանն Յակովբեանց զանձն քո տուր», իմաստ կ'առնէ եւ զեկեղեցիկ յայտնատեսութեամբ մը կը զօժէ կեանքի ուղին նորոգ հանգուցեալ Հայկազուն Արքեպիսկոպոս Արաւհամեանին՝ որուն հետեւեցաւ ան անայլայլ հաւատքով, անչեղ կամքով եւ անխառն նուիրումով:

Երբ, իր վախճանումին դուժէն ընդարձացած, կը ջանանք գէթ քանի մը բառեր գտնել՝ լաւագոյն կերպով հանգուցեալին զիմացիծը ուրուագրելու, առանց վարանումի զինք կը կոչենք հայր, առաքինի եւ մուիրեալ հոգեւորական, դաստիարակ, եւ վերջապէս՝ ազգասէր եւ հայրենասէր հայրդի: Այս բոլորն էր ան միանգամայն. միշտ համեստ, միշտ ժպտուն, իր բաղձազան պարտականութիւններուն զլուխը, անվհատ, չյոգնող եւ խորապէս լաւատես: Իր բարի հոգին միշտ աղուոր խօսք մը ունէր զիմացինին համար, կատակ մը, խրատ մը, մխիթարանքի բառ մը: Սակայն, արտաքին զուարթամտութեան եւ երեւութապէս հոգ չունեցող այդ անձնաւորութեան հոխ կար լուրջ, իրապէս զիտակից եւ իր պաշտօններուն տակ ճշդող անհատ մը: Ստատպահանջ էր նախ ինք իր հանդէպ եւ ապա՝ ուրիշներուն: Պարտաճանաչ կերպով, եւ մինչեւ իր վախճանը, կը հետեւէր կրօնական արարողութիւններուն՝ Երուսաղէմ, հեռա-

ւոր կալկաթա եւ կամ Ս. Էջմիածին: Քաջ ծիսագէտ, մեր Եկեղեցիի ծիսարանին կորովի պաշտպանն ու պահպանողն էր, աւանդապահ մը՝ որ ծէսերու իմաստին թափանցած, հմայուած եւ սքանչացած կը մնար անոնց քրիստոնեայ եւ հայ գեղեցկութեամբ: Իր նախկին աշակերտները տակաւին կը յիշեն անշուշտ հանդուցեալին զայրոյթը՝ ամէն անգամ որ շարականի մը երգեցողութեան միջոցին ամենէն փոքր սխալն իսկ զործուէր: Եւ տակաւին, անխառն եւ բոլորանուէր հայրենասիրութեան տիպարն էր ան, հայրենասիրութիւն մը՝

որ, իր խորութեան իսկ պատճառաւ, անաղմուկ էր, լուրջ, գիտակցուած եւ անմար սիրով մը զսպանակուած: Իր հոգիին ու նկարագրին խորթ էին ոխը, քէնը, նախանձը. կրնար իր ոգեկան զանձերը «չաղ տալ աշխարհով մէկ», եւ միշտ ինքզինք աւելի հարստացած գտնել: Կազմի մը չէր, եւ սակայն ահաւասիկ իր մեկնումով յանկարծ կը զգանք չափը կորուստին որ մեզ կը հարուածէ. միայն հիմա՛ է որ յստակ կերպով կը գիտակցինք իր բռնած տեղին, իր կատարած զործին եւ չկարենալով զմեզ զսպել, կը մրմնջենք. «Աւա՛ղ որ այսպէս անժամանակ հեռացաւ մեզմէ»:

* * *

Զատակն էր համեստ եւ աստուածաբան ամուլի մը՝ Յովսէփի եւ Գայ-
խանէի, ծնած 1908ին Վանի մէջ՝ երկու տարի վերջ ընտանիքով փոխադրուած
էին իրենց հայրենի գիւղը՝ Բերդակ։ 1914-1915 Վանի հերոսամարտին փոք-
րիկն Հայկ իր ընտանիքով կը գտնուի Վան, ապա՝ կը հետեւի դադթականնե-
րու երկար շարքին, դէպի Կովկաս։ Միշտ իր ծնողքին հետ, կը բնակի հայկա-
կան դանազան զիւղերու եւ աւաններու մէջ, ինչպէս Ղամարլու (այժմ Արտա-
շատ), Ղարահամզալու եւայլն։ Ղամարլուի մէջ կը յաճախէ դադթականներու
մասնաւոր վարժարանը։ 1918ին կը վերադառնայ Վան ծնողքին հետ, սակայն
շուտով կը սկսի Վասպուրականի Հայոց նահանջը, եւ պատանի Հայկ այս ան-
գամ կը փախի Սալմաստ (Պարսկաստան), անկէ՝ Պաղտատ։ Ճամբուն վրայ
կը կորսնցնէ իր ծնողքը։ Պաղտատի մէջ կը մտնէ Հայ Տարագրելոց Որբանոց
1919ին, իսկ յաջորդ տարի կ'անցնի Պարսա, խնամքին տակ Հ. Բ. Ը. Միու-
թեան Նահաւէթ-Օմարի Որբանոցին։ 1922ին կը փոխադրուի Երուսաղէմ Հ. Բ.
Ը. Միութեան Արարատեան Որբանոցին հետ եւ իր Թափառումներուն վերջ մը
կը դրուի 1923 Սեպտեմբերի 26ին, երբ իրեն նման տաս որբ ընկերներով կը
մտնէ Երուսաղէմի Հայ Պատրիարքութեան Ժառանգաւորաց Վարժարանը։

Ապահով եւ խաղաղ յարկի մը հովանիին տակ, տառապանքներէ եւ
վիշտէ ընդարմացած որբը կը գտնէ խոճալ այն միջավայրն ու պատեհութիւն-
ները, որոնք պիտի կերտէին Հայ Եկեղեցիի եւ Հայ Ժողովուրդի ապագայ
բեղմնաջան գործիչը։ Դուբեան Եղիշէ Պատրիարքի, Կիւլէսէրեան Բարդէն Ե-
պիսկոպոսի (յետագային Կաթողիկոս Կիլիկիոյ) նման մեծ վարդապետ-դաս-
տիարակներու առաջնորդութեամբ, Ժառանգաւորաց Վարժարանին մէջ կը
պատրաստուի խումբը երիտասարդ մտաւորական-հոգեւորականներուն. Ժա-
ռանգաւոր սան Հայկ Արարահամեան 1925 Փետրուար 4ին Ուրար կ'ընդունի
Դուբեան Պատրիարքէն, իսկ 1926 Հոկտեմբեր 3ին՝ Սարկաւազութեան սուրբ
աստիճանը։ Այդ թուականէն մինչեւ 1930 Յունիս կը հետեւի Ընծայարանի
բաժնի դասընթացներուն, եւ 1930 Յունիս 22ին Պատրիարքական Տեղապահ
Մեսրոպ Եպոս. Նշանեանէն իրեն նման ութը ընծայաւորներու հետ կուսակից
քահանայ կը ձեռնադրուի, վերակոչուելով Հայկադուն արեղայ։ Իրրեւ ա-
ւարտական թէզ, կ'ուսումնասիրէ Յովհաննէս Կաթողիկոս Օձնեցիի «Ճառ
Ընդդէմ Երեւութականաց»ը։

Քառասնամեայ իր արդիւնաւոր դործունէութիւնը կը սկսի ձեռնադ-
րութեան տարին իսկ, երբ իրեն կը յանձնուի Պատրիարքարանի դանձապետի
պատասխանատու պաշտօնը, զոր ձեռնհասութեամբ կը վարէ տասներկու ա-
միս։ Ապա, մինչեւ 1936, կը վարէ Սուրբ Աստուածածնայ Տաճարին Տեսչու-
թիւնը պարտաճանաչութեամբ եւ քերթ սիրով։ 1932ին կ'ընտրուի անգամ Ս.
Աթոռոյ Տնօրէն Ժողովին, որուն ատենադպրութեան պաշտօնին կը կոչուի
շուտով։

Իր վարչական-կրօնական բազմազան զբաղումներուն ու պարտաւա-
նութիւններուն կողքին, ժամանակ եւ տրամադրութիւն կը գտնէ ուսուց-
չութեամբ ալ զբաղելու։ Իրրեւ կրթական մշակ շատ մեծ է հանգուցեալ Սըր-
բազանին դերը Երուսաղէմի մէջ, իրրեւ ուսուցիչ Պատրիարքարանի Սրբոց
Թարգմանչաց Վարժարանին, եւ մանաւանդ իրր Տեսուչ Ժառանգաւորաց
Վարժարանին եւ Ընծայարանին։ 1932ին է որ կը սկսի իր ուսուցչական դոր-
ծունէութեան, Ս. Թարգմանչաց Վարժարանին մէջ դասաւանդելով, փոխն ի
փոխ, Հայ Եկեղեցւոյ պատմութիւն, Հայոց պատմութիւն, զբարար, մատե-

նադրութիւն եւ եկեղեցական երաժշտութիւն: Դաստիարակչական իր բազմամեայ գործունէութեան ընթացքին, հանդուցեալ Տ. Հայկազուն Սրբազանը մնաց խտտապահանջ այլ արդար ուսուցիչը, միշտ իր աշակերտներուն բարեքօյլը մտահոգ, անոնց հետ եւ անոնց պէս մտածող իրաւ հայր մը:

1936-1941 տարիներուն մեծ ձեռնհասութեամբ կը վարէ Գոգսէի Հայոց Հովուութիւնը, ինչպէս նաեւ Տեսչութիւնը տեղւոյն նորարաց Ս. Գլխադիր վարժարանին:

1941ին կը վերադառնայ Երուսաղէմ եւ կը նշանակուի Ս. Աթոռոյս Կալուածոց Տեսուչ. շատ պատասխանատու պաշտօն՝ զոր կը վարէ մինչեւ 1957, ժրջանութեամբ եւ կորուստով, Հայ Երուսաղէմի շինութեան եւ պաշտօնութեան նախանձախնդրութեամբ:

1951ին իրեն կը արուի նաեւ լուսահանութեան պաշտօնը, զոր կը վարէ մինչեւ 1957:

Ս. Գալիանէի եկեղեցիին մէջ, Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. վազգէն

Ա. Վեհափառ Հայրապետը կը խօսի դամբանականը:

Իսկ յաջորդ դարի, 1952ին, կը նշանակուի Տեսուչ Ժառանգաւորաց վարժարանի եւ Ընծայարանի: Մինչեւ 1957, մօտ հինգ տարի, ամենէն արդիւնաւոր կերպով կը կազմակերպէ ու կը վարէ Ս. Աթոռոյս դպրեմանքին բարոյական թէ կրթական կեանքը, բարի համբաւ եւ քաղցր յիշատակ ձգելով ուսուցիչներու, սաներու եւ պաշտօնեաներու մօտ:

1954ի Մայիսին կը մեկնի Ս. Էջմիածին, մասնակցելու Հոգեւոյս Տ. Տ. Գէորգ Զ. Կաթողիկոսի թաղման արարողութեան, իրր ներկայացուցիչ Երուսաղէմի Հայ Պատրիարքութեան: Նոյն հանգամանքով, 1955ի Հոկտեմբերին դարձեալ կը մեկնի Ս. Էջմիածին եւ կը մասնակցի Ամենայն Հայոց Հայրապետ Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. վազգէն Վեհափառ Կաթողիկոսի ընտրութեան, ներկայ կ'ըլլայ օծման հանդիսութեան եւ, Հոկտեմբեր 6ին, եպիսկոպոս կը ձեռնադրուի նորընտիր Հայրապետէն:

Արդարօրէն վարձատրուած, կը վերադառնայ Երուսաղէմ եւ հաղիւտարի մը եւս իր օգտակար աշխատանքը նուիրարեւրած Ս. Աթոռին, Էջմիածին կը հրաւիրուի Վեհափառ Հայրապետէն: 1957ի Հոկտեմբերին հանդուցեալ Սրբազանը վերջնականօրէն կ'ուղևորուի Ս. Էջմիածին, ուր նախ իրեն կը վստահուի հոգևոր ճեմարանի վերատեսչութիւնը: Ապա, իրեն կը յանձնուին Մայր Աթոռի լուսարարապետութիւնն ու Գերագոյն Հոգևոր Խորհուրդի ատենապետութիւնը, զորս մեծ պարտաճանաչութեամբ կը վարէ մինչև իր վաճառումը: Նոյն շրջանին, երկու տարբեր առիթներով երկար եւ սպասող ճամբորդութիւններ կը կատարէ հակառակ իր տարիքին եւ թոյլ առողջութեան, իբրեւ Հայրապետական Պատուիրակ Հեռաւոր Արեւելիի Հայոց:

Կը վախճանի 1972 Յունուար չորսին, արեան զեղումի հետեւանքով եւ կը թաղուի Ուրբաթ, Յունուար 7ին, Ս. Գայիանէ վանքի միաբանական գերեզմանատան մէջ:

* * *

Եւ այսպէս, խորհրդաւոր կարգադրութեամբ մը, յաւէտ սիրելի Հայկազուն Սրբազան կը հանդի Ս. Էջմիածնի եւ Արարտաի շուքին, հայրենի սուրբ հողին դիւրկը, քիչ հեռու այն վայրէն՝ ուր, զեղեցիկ օր մը, իր աչքերը բացած էր այս աշխարհին եւ ուրկէ մարդկային բոնութիւնն ու զաղանութիւնը գինք խլեր ու վտարեր էին, առնելէ ետք իր ծնողքն ու պարագաները: Երկար, յողնեցուցիչ այլ զեղեցիկ շրջանակ մը գծելէ ետք, իր կեանքը ահաւասիկ կուղայ աւարտի մը՝ նոյն եւ միակ հողին վրայ, որուն աէրը անմար կրակ մըն էր իր զգայուն սրտին մէջ:

Կը մեկնի՝ հանդարտ խիղճով եւ արդար վստակի մը առթած զոհունակութեամբ: Կը մեկնի՝ խաղաղութեամբ եւ դրեթէ լուռ, այնպէս, ինչպէս ապրած էր ու դորձած:

Կը մեկնի՝ ափսոսանք մը ձգած իր ետին: Կը մեկնի՝ երբ, հակառակ իր տարիքին, կը մրմնջենք. «Այս որքա՛ն անժամանակ եւ շուտ»:

Բոլոր իր ծանօթները — եւ անոնք բազմաթիւ են, մայր հայրենիքի թէ սփիւռքի մէջ —, իրմէ պիտի պահեն լաւագոյն յիշատակներ, իսկ Հայութիւնը գինք պիտի յիշէ իբրեւ նուիրուած եւ պարտաճանաչ եկեղեցական մը, խորապէս ազգատէր Հայ մը եւ, ի վերջոյ, իբրեւ տիպար Մարդ մը:

Թող հայրենի սուրբ հողը թեթեւ զայ իր յողնած ոսկորներուն:

ԿԱՐԳ ՎԵՐՁԻՆ ՕԾՄԱՆ ԵՒ ԹԱՂՄԱՆ

Տ. ՀԱՅԿԱԶՈՒՆ ԱՐՔԵՊՍ. ԱՐԲԱՀԱՄԵԱՆԻ

Հանգուցեալ Տ. Հայկազուն Արքեպս. Արքիամեանի վերջին օժման եւ քաղման կարգը կատարուած է Յունուար 7ին, Ս. Գայիանէի վանքին մէջ: Ստորեւ նկարագրութիւնը տխուր այդ արարողութեան, զոր կը փաղեմք Մայր Աթոռի պաշտօնաբերք «Էջմիածին» ամսագրի Յունուարի քիւլէն:

Յունուարի 4ին, Երեքշաբթի օրը, ժամը 16ին, հանդուցեալ Սրբազանի մարմինը եկեղեցական Թափօրով լուսարարապետարանից փոխադրուած է

Մայր Տաճար եւ գրեում իջման Ս. Սեղանի առաջ, ուր եւ կատարում է Հոգեհանգստեան արարողութիւն :

Հանդուցեալ Սրբազանի մարմինը Մայր Տաճարում մնում է մինչեւ Յունուարի 5ր, Չորեքշաբթի, ժամը 11ը, երբ եկեղեցական թափօրով փոխադրում է Ս. Գայիանէի վանք :

Յունուարի 7ին, Ուրբաթ, մեռելոցի օր, Ս. Գայիանէի վանքում, Հայոց Հայրապետի նախագահութեամբ, հանդիսաւորութեամբ կատարում է Տ. Հայկազուն Արքեպս. Արքահամեանի վերջին օծման եւ թաղման կարգը :

Հոգեհանգստեան Ս. Պատարագը մատուցում է եւ վերջին օծման կարգը կատարում Ատրպէճանի թեմի Հայոց առաջնորդ եւ Գերագոյն Հոգեւոր Խորհրդի անդամ Տ. Յուսիկ Եպս. Սանթրեանը :

Հոգեհանգստեան Սուրբ Պատարագի երգեցողութիւնը կատարում է Մայր Տաճարի քառածայն երգչախումբը՝ խմբավար Խորէն Մեյիսանէճեանի ղեկավարութեամբ :

Ն. Ս. Օծուքիւն վեհափառ Հայրապետը կու տայ իր վերջին հրաժեշտը հանգուցեալին :

Ս. Տաճարը լիքն է սգակիր բաղձութեամբ : Հանդուցեալ Սրբազանը վերջին եւ սրտառուչ «Ողջոյն»ն է տալիս իր եկեղեցուն, իր ժողովրդին. «Ողջոյն քեզ, սուրբ եկեղեցի, ողջոյն քեզ, սեղան սրբութեան... Դասք քահանայութեան... Ողջոյն ձեզ, մանկունք եկեղեցւոյ եւ համօրէն ժողովրդականք... Ես ճանապարհորդեցի առ Քրիստոս յոյսն ամենեցուն» :

Հայոց Հայրապետը տխուր ու վշտի տակ ընկճուած առաջնորդում է Ս. Սեղան՝ իր դամբանականը խօսելու : «Եղիցի նա որպէս ծառ որ տնկեալ է ի դնացս Զուրց» (Սաղմ. Ա 3) ընարանով, Հայոց Հայրապետը իր բովանդակալից եւ սրտառուչ դամբանականի մէջ խօսում է Տ. Հայկազուն Արքեպիսկոպոսի մահով Մայր Աթոռի, իր եւ Հայ եկեղեցու կրած մեծ կորստի մասին եւ

ապա վեր հանում հանդուցեալ Սրբազանի ծառայութիւնները երուսաղէմում եւ մանաւանդ Ս. Էջմիածնում, 1957 - 1972 թուականներին, որպէս իր անմիջական գործակցի, Մայր Տաճարի լուսարարապետի եւ Գերագոյն Խորհրդի ատենապետի, բարի ու ազնիւ եւ Հայրենասէր հոգեւորականի:

Հայոց Հայրապետի դամբանականը ընդհատուած էր յաճախ արցունքներով:

Յաւարտ Ս. Պատարագի, Վրաստանի Հայոց թեմի առաջնորդ եւ Գերագոյն Հոգեւոր Խորհրդի անդամ Տ. Կոմիտաս Եպս. Տէր Ստեփանեանի նախադաշուիթեամբ կատարուած է հանդուցեալ Տ. Հայկազուն Արքեպիսկոպոսի թաղման կարգը:

Հանդուցեալ Սրբազանի մարմինը ամփոփուած է Ս. Գայիանէի մանքում՝ միաբանական գերեզմանատանը:

Հանդուցեալ Սրբազանի վրայ յուղումնալից դամբանական է խօսում «Էջմիածին» ամսագրի խմբագիր Արթուր Հատիտեանը, որը 1929 թուականից երուսաղէմի Հայոց եւ ապա Մայր Աթոռում Տ. Հայկազուն Արքեպիսկոպոսի հետ կապուել էր 43 տարիների անամպ բարեկամութեամբ ու պողպատաղործակցութեամբ:

Ս. Գայիանէի միաբանական գերեզմանատան մէջ, «Էջմիածին» պաշտօնաթերթի խմբագիր Տիար Արքուն Հատիտեան կը խօսի իր դամբանականը:

Դամբանական է խօսում նաեւ Երեւանի Հայ Աւետարանական համայնքի կողմից վերապատուելի Սարգիս Կոնսուլեանը:

Հանդուցեալ Տ. Հայկազուն Արքեպս. Արքահռմեանի յիշատակին կատարուած հոգեհանգստեան պատարագին եւ վերջին օծման ու թաղման կարգի կատարմանը ներկայ է լինում ՀՍՍՀ Մինիստրների սովետին աորնթեր Հայ Եկեղեցու գործերի խորհրդի նախագահի տեղակալ Սուրէն Յովհաննիսեանը:

Թագման արարողութիւնից յետոյ Վեհափառ Հայրապետը Վեհարանում ընդունում է Գերագոյն Հոգեւոր Խորհրդի, Մայր Աթոռի միաբանութեան, պաշտօնէութեան, հոգեւոր ճեմարանի դասախօսական կազմի եւ Տ. Հայկազուն Արքեպիսկոպոսի հայրենարնակ հարազատներին՝ Արամ եւ Պերճուհի Գալթեան ընտանիքի անդամների ցաւակցութիւնները :

Ժամը 15.30ին վանական սեղանատանը, Տ. Կոմիտաս Սրբազանի նախագահութեամբ, տրւում է հոգեճաշ, ուր հանգուցեալ Տ. Հայկազուն Սրբազանի յիշատակը մի անգամ եւս ոգեկոչում են Տ. Կոմիտաս Եպիսկոպոսը, Տ. Յովհաննէս Քէն. Մարութեանը, յանուն Գերագոյն Հոգեւոր Խորհրդի՝ Սարգիս Մելիքսեթեանը, հոգեւոր ճեմարանի դասախօսներ Գրիգոր Գիւլեանն ու Սամուէլ Անթոնեանը :

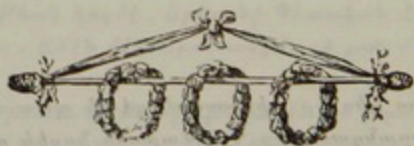
Վերջում, օրուայ տխուր արարողութիւնները եղրափակելուց յետոյ, Տ. Կոմիտաս Սրբազանը շնորհակալութիւն է յայտնում բոլոր ներկաներին, որ յարգեցին հանգուցեալ Սրբազանի յիշատակը՝ եկան բաժանելու Մայր Աթոռի վիշտն ու մեծ կորուստը :

Տ. Կոմիտաս Սրբազանը բարեմաղթութիւններ է կատարում Հայոց Հայրապետի կենաց արեւշատութեան եւ Մայր Աթոռի անսասնութեան ու պայծառութեան համար :

Տ. Հայկազուն Արքեպիսկոպոսի մահուան տխուր առիթով, յանուն Վեհափառ Հայրապետի, ցաւակցական հեռագրեր են ստացւում, խորունկ վշտով եւ մխիթարութեան եղբայրական ֆերմ զգացումներով, Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Տ. Խորէն Ա. Կաթողիկոսից, Երուսաղէմի Հայոց Տ. Եղիշէ Պատրիարքից, Կ. Պոլսի Հայոց Տ. Շնորհք Պատրիարքից, Թեմակալ բոլոր առաջնորդներից, հովուութիւններից, ազգային-եկեղեցական մարմիններից, ինչպէս նաեւ քոյր եկեղեցիներից եւ այլ բազում անձնաւորութիւններից :

Հայոց Հայրապետի անունով ցաւակցական հեռագրեր էին ուղարկել նաեւ ՀՍՍՀ Մինիստրների սովետին առընթեր Հայ Եկեղեցու զործերի խորհրդի նախագահ Ս. Գասպարեանը, Սփիւռքահայութեան հետ մշակութային կապի կոմիտէի նախագահ Վ. Համազասպեանը, Խաղաղութեան պաշտպանութեան հանրապետական կոմիտէի նախագահ Գրիգոր Տէր Գրիգորեանը, Ս. Մեսրոպ Մաշտոցի անուան Մատենադարանի տնօրէն Պրոֆ. Լ. Խաչիկեանը եւ բազում այլ անձնաւորութիւններ :

Խո՛ւնկ ու աղօ՛թք Տ. Հայկազուն Արքեպիսկոպոսի նուիրական յիշատակին :

ՅՈՒՇԵՐ ԴԱՅԿԱԶՈՒՆ ՍՐԲԱԶԱՆԷՆ

1972 Յունուար երեք, չարարաստիկ թուական :

Նոր տարուան շնորհաւորութիւնները աւարտած, ուշ ժամին կը հասնիմ իջմիածին : Կը բարձրանամ սենեակս, կը միացնեմ ձայնասփիւռը եւ կը թաղուիմ ընթերցումի մէջ : Կէս զիշեր չեղած կը մտնեմ անկողին եւ անմիջապէս կը քնանամ, օրուան յոգնութիւններէն ուժասպառ :

Անհանդիստ վիճակի մէջ կ'արթննամ եւ կը պատրաստուիմ եկեղեցի երթալ առաւօտեան ժամերգութեան, երբ անակնկալօրէն կը հնչէ հեռախօսի զանգը :

— Այո, ո՞վ է :

— Հայր սուրբ, ես եմ, Սաղոն (Վանքի դարպասի պահակը) :

— Բարի լոյս, Սաղոյ :

— Ի՞նչ բարի լոյս, հայր սուրբ, տակաւին կէս զիշեր է :

Ժամացոյցիս կը նայիմ, իրապէս տակաւին ժամը մէկուկէս է : Ակընթարթի մէջ վատ խորհուրդներ կը պատեն քնատ ուղեղս ու կը շարունակեմ հեռախօսի խօսակցութիւնը :

— Խէր է, Սաղոյ, ի՞նչ կայ :

— Հայր սուրբ... կեանքը քեզի... Սրբազանը վախճանե... :

— Ո՞ր սրբ... բա... դա... նը :

— Հայ... կա... դուն... Սրբ...բազանը :

Պահ մը կը մնամ անշարժ, եւ հազիւ քանի մը վայրկեան ետք կ'անդրադառնամ զոյժին ծանրութեան : Անմիջապէս հաղուելով խնթի նման կը դիմեմ Հայկազուն Սրբազանի սենեակը : Հոն, Սրբազանի սնարին մօտ կը դրոշնեմ ազդիս Վեհափառ Հայրապետը՝ յուզուած եւ ընկճուած վիճակի մէջ : Մօտենալով Հայրապետին Ս. Աջը կը համբուրեմ, եւ ապա կը ջնամ արցունքներու եւ վշտի ընդմէջէն «Հոգեոց» մը արտասանել հանդուցեալի անչնչացած մարմնոյն առաջ :

Սուղը եւ վիշտը մեծ էր Ս. Իջմիածնի համար՝ Հայկազուն Սրբազանի վաղաժամ վախճանով : Յունուար չորսը տխուր ուխտագնացութեան օր մը դարձաւ. ամէն մարդ կը փութար զէպի հանդուցեալ Սրբազանի սենեակը՝ վերջին հրաժեշտը տալու :

Թաղումը տեղի ունեցաւ Յունուար եօթին, շատ հանդիսաւոր կերպով, մասնակցութեամբ Վեհափառ Հայրապետին, միաբանութեան եւ հոծ բազմութեան մը :

* * *

Յիշողութիւնս զիս կը փոխադրէ դէպի պատանեկութեանս օրերը, երբ Երուսաղէմի ժառանգաւորաց Վարժարանի նորեկ ուսանող էի : Որքա՜ն հաճելի էր լսել Հայկազուն Սրբազանի անունը հին ուսանողներէ, որոնց տնտէր եղած էր տարիներ առաջ : Երկար պահեր լուռ նախանձով կ'ունկնդրէի Սրբազանի անունն քաղցր յիշատակութիւնը, անոր գովքը՝ որ կը հիւսուէր ուսանողներու կողմէ. ուղղակի երանի կու տայի այն աշակերտներուն, ո-

րոնք առիթն ու պատեհութիւնը ունեցած էին վայելելու Սրբազանի տեսչութեան քաղցր եւ երանելի օրերը:

Առաջին անգամ 1963ի Հոկտեմբերին պատեհութիւնը ունեցայ Հայկազուն Սրբազանը տեսնելու, երբ մաս կը կադմէր Վեհափառ Հայրապետի շրջախումբին՝ Երուսաղէմ այցելութեան առթիւ: Սրբազանի ներկայութիւնը վայելեցինք շատ կարճ ժամանակ մը եւ աւելին՝ պաշտօնական առիթներով միայն:

Երկրորդ անգամ Սրբազանը տեսայ 1970ի աշնան, երբ խումբ մը բարձրաստիճան հոգեւորականներու հետ Երուսաղէմ եկած էր, մասնակցելու Հայաստանեայց Եկեղեցիի ժամակարգութիւնը բարեփոխելու ժողովներուն, որոնց կը նախագահէր Ամեն. Տ. Եղիշէ Սրբազան Պատրիարքը: Այդ ժողովներուն արդիւնքը Էզոզ բարեփոխութիւնները մեքենայաբերուեալ եւ բազմապիւլստ պաշտօնը ինծի յանձնուած էր, եւ այդ ձեւով աւելի սերտ յարաբերութեան մտայ Սրբազանին հետ. ամէն օր առիթը ունէի տեսնելու զինք:

Օր մը, երբ Մատենադարանի սենեակիս մէջ մեքենայութեամբ ըզրադած էի, Սրբազանը քաղցր ժպիտը դէմքին ներս մտաւ եւ հարցուց.

— Ազան հայր սուրբ, կրնամ յուսալ որ մինչեւ մեկնումս որոշ մաս մը ամբողջացուցած կ'ըլլաս:

— Անհոգ եղէք, Սրբազան, կարելիս կ'ընեմ որպէսզի Զեղ գոհ ձգեմ:

— Ապրիւս տղաս: Երբ Ս. Էջմիածին վերադառնամ եւ հետո ժամակարգական բարեկարգութենէն մաս մը ըլլայ, վստահ եղի՛ր որ Վեհափառ Հայրապետը շատ գոհ եւ ուրախ պիտի ըլլայ:

Ապա շարունակելով իր զրոյցը, սկսաւ կատակել.

— Երբ ամբողջ աշխատանքը վերջացնես, Վեհափառ Հայրապետէն կը խնդրենք որպէսզի գնահատանքի կոնդակ մը զրկէ քեզի: Յետոյ, ամենէն կարելորդ, երբ տպագրութիւնը սկսի, անպայման ճակատք քու անուէդ պիտի գետեղենք...:

Ժողովները վերջ դտան եւ մասնակիցները սկսան մեկնել իրենց պաշտօնատեղիները: Առատումս կատարած էի, բարեփոխութիւններու նախադիժերուն անհրաժեշտ մասը իր հետ առած, Հայկազուն Սրբազան կը վերադառնար Ս. Էջմիածին:

Ճամբայ ելլելու առաւօտուն, Տատուրեան յիսուն սաներ երկու շարք կազմած, մանկական ուրախ ու զուարթ բացազանութիւններով Սրբազանը առաջնորդեցին վանքի աւագ դարպասը: Ահա այս էր մանուկներուն շնորհակալական արտայայտութիւններէն մին՝ Սրբազանին իրենց նուիրած գեղեցիկ վերնաշապիկներուն փոխարէն:

* * *

Անցաւ ամբողջ տարի մը: 1971ի Սեպտեմբերին Հայաստան զրկուեցայ վանական իշխանութեան կողմէ, Երեւանի Պետական Համալսարանէն ներս ուսումնական շարունակելու: Ամէն մէկ Երուսաղէմացի բռն մը ունէր ըսելիք Հայկազուն Սրբազանին:

Հասայ Հայաստան: Բնակութեան վայրս եղաւ Ս. Էջմիածնի վանքը:

Տարիներու երազանքս եւ իղձս իրականացած էր: Կենդանի աչքերով տեսայ Ս. Էջմիածինը, տեսայ Վեհափառ Հայրապետը, եւ աւելի մօտ եղայ բոլորին սիրելի եւ բոլորին հայրը Էզոզ Հայկազուն Սրբազանին: Ինծի համար այս նոր միջավայրին մէջ ուշադրաւ էր տեսնել թէ Սրբազանը հո'ս ալ սիրուած ու յարգուած էր այնպէս՝ ինչպէս Երուսաղէմի մէջ:

Առաջին օրերէն իսկ մեր յարաբերութիւնները եղան շատ մօտիկ։ Գրքերէն առէն օր, առանց բացառութեան, կէսօրուան մօտ, համալսարան երթալէ քիչ առաջ կը հանդիպէի Սրբազանին. ուղղակի պահանջէր դարձած էր այդ ինձ համար։ Կէս ժամուան հանդիպումը կ'ըլլար ուրախ ու զուարթ, կատակներով լեցուն ու կը վերջանար զաւաթ մը սուրճով։ Հովի նման անցան չորս ամիսներ, որոնց ընթացքին ճամբարիտ հայր մը եղաւ ան ինձի։ Իր խօսքը պատգամ էր ինձի համար։

Վերջին եւ քաղցր յիշատակներէս մին է Նոյեմբեր չորսը, երբ Յականի Ս. Մեսրոպ Մաշտոց եկեղեցիին մէջ ինձի վարդապետական չորս աստիճաններ շնորհեց, շատ զգացումով ձեռով քարոզ մը խօսեցաւ, ե յուզեց բոլոր ներկաները։ Հոն էր որ իր հայրական անկեղծ ու ջերմ համբոյսը զլրօշմեց ճակատիս, ըսելով.

— Տղա՛ս, արեղայական ձեռնադրութեանդ ժամանակ առիթը չունեցայ հանդիսաւոր կերպով համբուրելու միւսոնած ճակատդ. այս համբոյսը ընդունէ անոր փոխարէն։

Յիշողութեանս մէջ շատ թաքմ էն դէպքեր, որոնց թւումը կարող է հատոր մը լեցնել։ Սակայն յատկանշական էր իր վերջին տասը օրերու հոգեվիճակը, երբ յաճախ կը կրկնէր.

— Տղա՛ս, կեանքիս, ապրելակերպիս լաւ հետեւէ՛, որովհետեւ դիտեմ, երբ երուսաղէմ երթաս, մարդիկ քեզ պիտի չըջապատեն եւ մանրամասն հարցումներ պիտի տան իմ մասին. ահա այդ պարագային, դուն ըսելիքներ կ'ունենաս։

* * *

Իրապէս ունեցայ...:

Մարդիկ երուսաղէմի մէջ դիւ բարեւելէ անմիջապէս ետք, սիրելի Սրբազան, Ձե՛դ հարցուցին, եւ ես պատմեցի՝ արցունքը զսպած սրտիս խօրը։

Գացի եւ տեսայ, ու Ձեզ կը մտածեցնեմ, սիրելի՛ Հայկազուն Սրբազան, որ Ձեր քաղցր յիշատակը յաւէտ անմոռաց պիտի մնայ Սիրոնի Հայ բարձունքին վրայ բոլոր ազնիւ սրտերու մէջ, անոնց մօտ՝ որոնք օր մը եղան Ձեր ընկերները, բարեկամները, գործակիցներն ու սաները։

Հողը թեթեւ դայ ու յիշատակդ ալ պայծառ մնայ, սիրելի ու անմոռանալի Հայկազուն Սրբազան։

ԱՂԱՆ ՎՐԴ. ՊԱՆԻՕԶԵԱՆ

Ս. Էջմիածին

5 Փետրուար 1972

Ս. ԳՐԱԿԱՆ

ՀԵԹԱՆՈՍԱՅ ԱՌԱՔԵԱԼԸ

Պօղոս տրտում խոհերէ աքցանուած, Բերայէն Կորնթոս մեկնեցաւ: Աթէնքի անյաջողութիւնը խոր բեկումով կը լեցնէր իր հոգին, ինքզինքնին իմաստուն կարծող աթենացիները տակաւին շատ հեռու էին ճշմարտութենէն: Այս մտածումը տակաւ կը թանձրանար իր մէջ եւ կը փռուէր իր հոգիի գաշտին վրայ: Ամէն ինչ կը պղտիկնար իր աչքին, վերածելու գիտքը հարցումի մը, հեւքի մը, կէտի մը, նման կայծակէն փշուռող լեռան:

Աթէնքի իմաստասէրները իմաստութիւնը իրենց շուք բրած, ամէն բան գիտնալ կը կարծէին: Գիտուններուն խոշորդոտը, կը խորհէր ան, իրենց գիտութիւնն էր: Ինքզինքը ամէնազէտ կարծող մարդը կնճռոտ ամբարհաւած մըն է, ուրիշները մերժելու եւ արհամարհելու հեշտախօսէն բռնուած: Մեծ իայի թագաւորութեան մէջ մտնել կարենալու համար պէտք էր հրամարել իր գիտցածէն եւ անցնալէն, ինչպէս բրած էր ինքը: Անկաշկանդ միտքն ու միտ սիրտը միայն կըրնային ընդունիլ ցոյքերն յայտնութեան: Աթէնքի իմաստասէրները գիտնուած բնագանցական ծերածուռ համարտակութիւններով, չէին կրնար զգալ թէ գերադոյն ճշմարտութեան ձայնն էր որ կը հնչէր իրենց ականջներուն: Իրենց շնորհուած էր պատեհութիւնը տեսնելու ճշմարտութեան գէմքը, որ պիտի ալրակերպէր գիրենք՝ նոր մարդ մը յօրինելով իրենցմէ, բայց իրենք չէին զգացած:

Հեթանոսութիւնն ու քրիստոնէութիւնը այնքա չէին կրնար հաշտուիլ իրարու հետ եւ հասկնալ իրար, կը խորհէր անաքեալը, նաւուն մէկ անկիւնը կծկտած: Նոր աշխարհը, նոր թուականը եւ նոր քաղաքակրթութիւնը կ'սկսէր Մեսիայով: Ինչ որ եղած էր իրմէ առաջ՝ կարելի էր փնտռել ու գիտնալ, բայց

նոր աշխարհին չէր պատկաներ: Պօղոս այս մտածումներէն տարուած, չզղաց թէ Կորնթոսի նաւահանդիստը հասած էր: Նաւը դարձաւ ինքն իր վրայ ճոնշելով եւ նետեց իր խարիսխը, մինչ մանրիկ ալիքները շուրջահակի կը ծփային, զարնուելով նաւի զոյգ կողերուն:

Կորնթոսի նաւահանդիստը տարբեր էր Աթէնքի նաւակայքէն, եռուղեւոր մեծ էր հոս, եւ շատ էր թիւը նաւերու, որոնք կուղային կայսրութեան բոլոր անկիւններէն: Իրեւ վաճառչահաճ քաղաք, Կորնթոսը դուռն էր ասիական երկիրներու եւ Իտալիոյ: Նաւերը որոնք լեցուած կը մտնէին իր ծոցը, կը բերէին ցորեն, գինի, համեմներ, գէնքեր եւ ամէն տեսակ ներկեր՝ Փիւնիկէէն, Եգիպտոսէն, Կապադովկիայէն եւ Պամփիլիայէն:

Շին եւ անուանի Կորնթոսէն, որ իր ծագումի չրջանը ունեցաւ Յոյն բռնակալներու օրով, ոչինչ մնացած էր: 146ին Հռոմէացիները կործանած էին դայն: չկային չին տաճարները, արուեստի յուշարձանները որոնք իր փառքը կը կոթողէին: Յուլիոս եւ Օգոստոս կայսրերը ձեռնարկած էին քաղաքի վերակառուցման, զայն կայսրութեան տուրեւատի կեդրոն մը ընելու մտադրութեամբ, փոխան Աթէնքի: Քաղաքը զուրկ էր որոշ նրկարարէ, հասարակաց լեզուէ եւ մշակոյթէ, ինչպէս նաեւ աւանդութենէ: Սառնարան մըն էր ցեղերու, լեզուներու եւ կրօնքներու: Արեւելքն ու արեւմուտքը եղբայրօրէն գիրար կ'ողջունէին հոս: Ասիրտիղի պաշտամունքը իր ամէնէն մոլի հեշտասիրութեամբ կը ծաղկէր, վերածելով քաղաքը անբարոյութեան հոշակաւոր կայքի մը: Ժամանակին այս թերակղզին կը կոչուէր «Մովերու Կամուրջ», որովհետեւ նաւերը որոնք Հռոմէի կը բերէ-

ին արեւելքի հարստութեան բարիքները, Կորնթոսէն կ'անցնէին: Քաղաքը նշանաւոր էր մանաւանդ իր պրոնզի ճարտարարուեստով, որ իր նմանը չունէր ամբողջ կայսրութեան մէջ: Երուսաղէմի տաճարին հռչակաւոր պրոնզէ զոյգ դուռներն անգամ Կորնթոսի մէջ չ'ինուած էին:

Կորնթոսի հրէական գաղութին մէջ, Ալիւզաս եւ իր կիներ Պրիսկիդա, Գլոտիոսի հայածանքին պատճառով Հռովմէն հոս ապաստանած, ունէին որոշ դիրք եւ ազդեցութիւն: Անոնք իրենց հետ բերած էին վրանադործութեան արհեստն ու Մեսիայի հաւատքը: Այս բարեպաշտ զոյգին շուրջ կազմուած համայնքը տարբեր չէր հրէականէն: Բոլորը միասին կ'աղօթէին նորաչէն սինակոկին մէջ, կ'օղնէին իրարու եւ զօրավիզ կը հանդիսանային նորեկներուն՝ որոնց թիւը օրէ օր կը շատնար: Ուրբաթ իրիկունները կը հաւաքուէին Պրիսկիդայի փոքրիկ բնակարանը, կը վառէին ասանդական լապտերները, սաղմոսներ կ'երգէին եւ կը պատմէին Մեսիայի մասին, Երուսաղէմէն եկող այցելուներէն լրտած: Թէ՛ հանդիպման եւ թէ՛ հրաժեշտի պահերուն կ'ողջունէին զիրար սիրոյ եւ խաղաղութեան համբոյրով: Այս էր վիճակը Հրեայ համայնքին երբ Պողոս Կորնթոս կուգար:

Առաքեալը տակաւին Կանթրա եղած ատեն, լսած էր վրանադործ ամուլի մասին, որախ էր որ հանդիպումը պիտի կրնար ընել իրեն արհեստակից այս զոյգին հետ: Առաջին շփումով Պողոս զգաց որ իրեններու հետ է: Երջանիկ էին նոյնպէս Ալիւզաս եւ Պրիսկիդա, որ առաքեալը կ'ընդունէր հրաւերը իրենց խոնարհ յարկին ներքեւ ապրելու: Պողոս սկսաւ աշխատիլ այս զոյգին հետ, իրենց զործատեղիին մէջ, առանց մոռնալու իր առաքելական գործը: Հանգստեան ժամերուն իր շուրջը խմբուած երկսեռ զործատերներուն կը խօսէր իր անցեալէն, իրեն երեւցող Մեսիայէն: «Այս աշխարհ տեսան զինքը Դամասկոսի ճամբուն վրայ եւ ականջներս լսեցին իր ձայնը որ ստիպեց զիս իր Աւետարանը քարոզելու աշխարհին: Երկինքներու եւ երկրի տէրը, Մեսիան, իր լոյսերով եւ մարմնով զպաւ ինծի: Չկայ ոյժ մը երկնքի բարձունք

ներուն եւ երկրի վրայ, որ կարենայ արդիւլ զիս քարոզելու զինքը փրկութեան կարօտ եւ ծարաւ հոգիներուն»:

Ունկնդիրներէն ոմանք կ'ուզէին զգացնել Պողոսի որ իր քարոզութեան պատճառաւ նոր փոթորիկ մը կրնար պայթիլ, հետեւաբար լաւագոյն էր զոյժ ըլլալ եւ սպասել:

«Աստուծոյ խօսքը չի կրնար հերքուիլ, կը պատասխանէր առաքեալը, ան դրան առջեւ կեցող մուրացկանը չէ, ընդունելութեան սպասող: Տիրջ խօսքը նման է փոթորիկին, որմէ կարելի չէ խուսափիլ, իր լոյսը կը հետեւի մեզի, տալու իր փրկարար հարուածը: Չէք կրնար ծածկել ինքզինքնիդ Աստուծմէ, ինչպէս Յովնան չկրցաւ ընել նոյնիակ կէտ ձուկի փորին խորը: Իւրաքանչիւր մարդու կեանքին մէջ կուգայ օրը երբ երկինքը ինքնաբերաբար կը բացուի, ցոյց տալու համար իրեն Աստուծոյ զէմքը: Այդ վայրկեանին է որ կ'սկսի մարդուն փրկութիւնը»:

Շարաթ օր մը, սինակոկի հաւաքոյթին, Գրքի ընթերցումէն յետոյ, Պողոս արտօնութիւն ուղեց խօսելու: Իր ունկնդիրները Հրեաներ էին եւ իր խօսքը ուղղուած էր անոնց: Ամբողջ քարոզը Մեսիայի մասին էր, Անոր՝ որ Հրեաներուն եկած էր Յիսուսի անձին մէջ, իրրեւ փրկիչը Հրեայ ժողովուրդին եւ մարդկութեան:

«Մեսիան նոր Ադամն է, որուն մասին խօսած է Դանիէլ մարդարէն, որ պիտի գար ամպերու վրայէն՝ հիմնելու իր հոգեւոր թաղաւորութիւնը այս աշխարհի վրայ: Աստուած աշխարհ զրկեց զայն մարդկային մարմնով, իր արիւնով փրկելու մարդը ազամական մեղքէն: Այդ արիւնը հոսեցաւ խաչին վրայ եւ սուրբ երկրի հոգին մէջ եւ մաքրեց մարդկութիւնը իր մեղքերէն: Մեսիայի շարժարանքներն ու մահը նախաձայնուած էին դարեր առաջ: Ան անդրանիկ յարուցեալը եղաւ մեռելներէն, իրրեւ գերազոյն օրինակը մեզի, ապա վերացաւ երկինք, բազմալու իր Հօր աջ կողմը, հոն դնելու համար իր յաւիտեական աթոռը բոլոր անցաւոր եւ ըստուերակերպ իշխանութիւններէն վեր: Մօտ է իր վերադարձը, համաձայն իր խոստումին: Մեսիան լրումն է Օրէնքին եւ գերազոյն

խոստումը Իսրայէլին եւ բովանդակ մարդկութեան: Օրէնքով կարելի չէ արդարանալ, ոչ ալ թլփատութեամբ, այլ միայն Յիսուս Քրիստոսով: Օրէնքը կ'ենթադրէ՝ իրմէ առաջ եւ իր մօտ չարին զերիշխանութիւնը, բնազդին զերակայութիւնը: Ամէն պատուիրան իր բեկումը ունի եւ ամէն կանոն՝ հակառակ դործադրութիւնը: Հին Օրէնքը անբուական թումբ մըն է, ամբողջութիւն մը իրաւախօհութեանց եւ կէս միջոցներու, սովորութեան եւ արդարութեան միջեւ, ինչպէս նաեւ խտեռախ անասունին եւ աստուածային կադասարին: Օրէնքը այսօր ամէնէն շատ անտեսուածն է, զօրաւորները խոյս կուտան անկէ, չարերը կ'անտեսեն զայն եւ տրկարները կը նենդեն, պաշտպանելով իրենց տկարութիւնը: Եթէ յարդուէր իսկ ամէնքէն, պիտի չբաւէր ամէն օր եռացող ու շատցող շարութեան: Յիսուսով կը բացուի նոր Օրէնքը, Իրմով կ'սկսի նոր ցեղը, վերանորոգումն ու վերձուլումը մարդուն: Ով Մեսիային հետ է, հակառակ է հին մարդուն եւ զայն այլեւս առաջնորդելու անկարող օրէնքին: Բոլոր մնացածը մօխիւր է եւ շատախօսութիւն»:

Ունկնդիրները խորունկ տպաւորութեան տակ էին, անոնք կը լսէին կարծես առաքեալի ձայնին մէջէն արձագանդները Իսրայէլի եղած խոստումին եւ յոյսին: Լոյսի կայծեր եւ ուրախութեան աղբիւրներ կը բացուէին բոլորի աչքերուն եւ սիրտերուն խորը: Առաջին անգամ ըլլալով կ'զգային լուրջ բանի մը գոյութիւնը կեանքին մէջ, եւ կը տեսնէին կարծես աստուածային ձեռքի մը կարկառու լիւր, թաքնուած զիշերուան ետին՝ լի հեռաւոր աստղերով:

Այս քարոզչն յետոյ, սինակոկի վերակացուն Կրիսպոս, որ բարի հաւատացեալ մըն էր, հրաւիրեց Պօղոսը իր տունը եւ մկրտուեցաւ ամբողջ ընտանիքով: Կրիսպոս առաջին քրիստոնէան, եղաւ Կորնթոսի մէջ առաքելուն շահուած: Երկրորդ դարձողը եղաւ Ըմտեփանոս անունով մեծահարուստ մը, որ ընդունեց մկրտութիւնը իր ընտանիքին եւ բոլոր զերիններուն հետ միասին:

Այդ օրերուն Կորնթոս եկան Շիղան եւ

Պօղոսի սիրեցեալ հոգեզաւակը Տիմոթէոս, առաքելային բերելով սրտապնդիչ լուրեր Թեսաղոնիկէէն եւ Բերիայէն, ինչպէս նաեւ ողջոյններ բժիշկ Ղուկասէն՝ որ իրեն այնքան օգտակար եղած էր Մակեդոնիոյ մէջ: Պօղոս երջանիկ էր, Աստուծոյ գործը՝ որուն քացած էր իր բովանդակ կեանքը, լաւ ճամբու մէջ էր եւ այս պարագան կը լեցնէր իր սիրտը բերկրանքով եւ աչքերը՝ արցունքներով: Այժմ կ'զգար թէ ողեղէն մթնոլորտի մը մէջ էր, եւ մօտ՝ բացուող դուռներուն: Այդ մթնոլորտը կ'ողողէր սիրտերը անոնց՝ որոնք իրենց կեանքը ի սպաս դրած էին իրենց ընկերին, որոնք սովորութիւն ըրած էին կենալու բարձունքներուն վրայ, ուր հողին կը նուաճէ առօրեան եւ ուրկէ կը տեսնէ որ ամէն արարք, ամէն խորհուրդ կապուած է անվրէպ մեծ եւ անմահ կեանքի մը:

Կորնթոսի մէջ Պօղոս նոր քայլ մը առաւ, որ մինչեւ այն ատեն թոյլ չէր տուած ինքզինքին: Բաժնուեցաւ սինակոկէն եւ Տիմոս Յուստոսի տանը մէջ, որ աստուածավախ հեթանոս մըն էր եւ մնայուն յաճախողը սինակոկի, բացաւ իր ժողովատեղին: Նոր բացուած սինակոկ յաճախողներուն մէջ կային նաեւ Հրեաներ: Պօղոս թոյլատու ուղած էր ըլլալ այս վերջիններուն, խուսափելու համար պետութեան հետապնդումէն: Կորնթոսի մէջ Հրեաներու բուռն ընդդիմութիւնը ստիպած էր առաքելային առնելու այս քայլը: Օրէնքին անբաւականութեան դէմ իր արտայայտութիւնները, Մեսիայի՝ քաւիչի եւ աղատարարի հանգամանքը, որ նոր նկարագիր մը կուտար Յիսուսի փրկագործութեան խորհուրդին, մտածումը թէ միայն արդար կըրնար հատուցանել անարդարութեան համար, թէ միայն կատարեալ կրնար սրբազրել տրկարութիւնը մարդոց, թէ միայն Աստուած իր անհուն ներողամտութեամբ կրնար քաւել մեղքը մարդերուն, չէր խօսեր Հրեաներու սրտին: Աւանդապահ Հրեան երկաթեայ թելերով կապուած էր իր անցեալին, Օրէնքի տառին, դժուար էր փոխել զայն: Պօղոս դիտէր ասիկա, իր առաքելութեան սկզբնաւորութենէն իրազեկ էր այս իրողութեան, բայց Հրեայի խղճմտանքը ցարդ թոյլ չէր

տուած իրեն իր կապը վերջնականորէն խզելու: Բաներ կան որ շատ յաճախ մեզ մեր ներսէն կը դրդեն, բայց կը վախճանք բնթացք տալու անոնց: Յաճախ կ'արդարացնենք այդ վախերը եւ մաս չունեցող պատճառներու կը բեռնենք մեր չթմեղանքը: Ողջի խայթ բուռածը ուրիշ բան չէ եթէ ոչ փխրուն եղելութեան մը պողպատ սլաքի վերածումը մեր գիտակցութեան հնոցին մէջ, կորստեան բխումներու գինով:

Նոր բացուած ժողովաւեղին անկախ էր հինէն, եւ կրիսպոս, նախկին սինակոնիկն դըլխաւորը, վարիչն էր այժմ նոր բացուած ժողովարահին: Պօղոս սկսաւ քարոզել թէ փրկութիւնը հաւատքով է եւ ոչ դործով: «Մեր գործերը ճիշդ է թէ մարմինն ու արիւնք կը կազմեն հաւատքին, սակայն հաւատքը գերիվեր է գործէն: Բարեգործութիւն, ողորմութիւն, աղքատներու, որբերու եւ այրիներու խնամք աղելու արարքներ են, սակայն առանց հաւատքի լոյսին եւ քերթութեան ոչինչ կըրնան պտղաբերել: Գործը հաւատքին պտուղն է եւ պտուղը աւելի չէ ծառէն: Առանց Աստուծոյ օժանդակութեան եւ ձրի շնորհին, կարելի չէ փրկութիւնը, որովհետեւ հաւատալը ուրիշ բան չէ բայց կարկառել մեր հոգին Աստուծոյ, անկէ բնդունելու ձրի շնորհը փրկութեան: Աստուած հաւատոյ հայր Աբրահամին խոստացաւ թէ իր սերունդը պիտի օրհնուի բոլոր ազգերուն մէջ եւ հակառակ իր յառաջացած տարիքին պիտի բախտաւորուի արու զաւակով մը: Տարիները ճերմըրցուցին իր մազերը եւ լեցուցին զինք անձուկով եւ տազնապներով, բայց չկրցան խել իր հաւատքը: Ո՛չ հոսող ժամանակը եւ ոչ ալ իր ճերմակ մազերը, որոնք իրեն ըսել կ'ուզէին թէ երազելու ժամանակը անցած է այլեւս, չէին կրցած տկարացնել իր աննուաճելի յոյսը: Եւ երբ զաւակ մը ունենալու իրեն տրուած խոստումը իրականացաւ, Աստուած փորձել ուղեց այս հաւատաւոր ծերունին, հրամայելով իրեն որ զոհէ իր ապագայ յոյսին ծաղիկը՝ իր միակ զաւակը: Հակառակ այս բոլորին, Աբրահամ չկորսնցուց իր հաւատքը: Աղէտներ իրենց ահռելի հարուածներով չկրցան խորտակել հաւատքի այս առ-

պետը: Անիկա դատեմարտեցաւ Աստուծոյ հետ եւ շահեցաւ յաղթանակը, Իսահակի իրեն վերադարձուելովը: Աբրահամի հաւատքին ոյժն ու գեղեցկութիւնը այնքան կատարեալ էին, որ չէին կրնար ճանչնալ ամօթը կամ վախնալ Աստուծոյ նախաժեշտէն: Ան վեր կը մնայ մեր անձնական փորձառութիւններէն եւ անոր նմանելու պատուէրը կը դառնայ խորհուրդ մը՝ որուն շատ դժուար է հասնիլ: Հետեւները կրնան յաղթահարուիլ ողբերգութիւններէն, բայց ոչ հաւատքի մարդերը, որոնք կրնան հաւատալ անկարելի կարելիին եւ մնալ հաստատ իրենց խոստումին մէջ»:

Հին Օրէնքին անձնուէր Հրեաներու ականջին շատ բնական է որ տարօրինակ պիտի հնչէին այս ըսուածները: Ոչ ոք յարձակած է հին ըմբռնումներու դէմ — որոնք զօրացած են բնկերային սովորութիւններով եւ թանկազին եղած են հին յիշատակներով, առանց բնդհարելու զօրաւոր բնդդիմութեան: Բոլոր յեղաշրջումներու հեղինակները առարկայ եղած են հալածանքի եւ յաճախ մահուան: Պօղոսի արտայայտութիւնները չէին հաշտուեր Հրեաներու ժառանգական վարդապետութեան հետ, ինչպէս ցորենի հատիկներ կը միանան ուրիշ ցորենի հատիկներու:

Տաժանագին զրադումներուն մէջ, Պօղոս չմոռցաւ Թեսաղոնիկէի, Փիլիպէի եւ Եփեսոսի իր հաստատած քրիստոնէական համայնքները, որոնք իր հոգիին զաւակները կը նկատէր: Ինքը հեռու էր իրենցմէ, սակայն կրնար իրենց հասնիլ իր թուղթերով, հրահանգելու զիրենք իրենց հաւատքին մէջ եւ զգուշացնելու աշխարհի շարիքներէն՝ որոնք որսորդներու նման յաճախ մեր շուրջը կը դառնան: Առաքելական այս թուղթերը ի՞նչ շատակաւորաններն եղան իր փոթորկոտ կեանքին, արձապանները իր ճշացող հոգիին, հայելիները իր ներքին պայքարներուն, մըտահոգութիւններուն, զայրոյթին եւ խաղաղութեան համբոյրներուն: Հոն տողուած իր զգացումները, փափաքները, կարօտները՝ գեղեցիկ իրադործումներն են իր բնութեան, ինչպէս նաեւ ախուր շուքերը իր հրէական հոգիին: Պօղոսի այս թուղթերը պիտի մնային ոչ միայն իրբեւ թանկագին յիշատակա-

բանները իր առաքելական գործին, սխուքով իրենց լոյսը նախիրն Եկեղեցիի կեանքին վերայ, այլ անոնցմով հիմը կը դրուէր քրիստոնէական գրականութեան:

Հակառակ յարուցուած բոլոր դժուարութիւններուն, առաքելաւոր ինքզինք ամէնէն երջանիկ մշակը կը նկատէ իր գործին: Բարերատուիկ կամ վհատեցնող պարագաներու մէջէն միշտ կը լսուի ուրախութեան շնչոր: «Ուրախ եղէք Տիրոջմով ամէն տեղ եւ ամէն պարագայի» կը թելագրէ, «Հպարտ եղէք մանաւանդ երբ Տիրոջ անուան համար արժանի կ'ըլլաք անարդուելու»: Առաքելաւոր երկրութեան պատճառը կը համապատասխանէ տիեզերական այն օրէնքին, թէ ամէնէն երջանիկ մարդիկը անոնք են, որոնք ամէնէն շատ բան կ'ընեն ուրիշներու համար:

Միւս կողմէ պէտք է մոռնալ որ Պօղոս արտում մարդ մը եղաւ իր առաքելութեան շրջանին եւ քնակացած տառապանքի: Սակայն ուրախութիւնն եւ տրամուխիւնը իրարու օտար չեն, երկուքն ալ կը բխին նրբադրածութեան նոյն կարողութենէն, զոր հոգին կ'արտայայտէ Աստուծոյ եւ աշխարհի ներգործութեամբ: Ուկիանոսը որ իր անհուն տարածութեան եւ խորութեան մէջ ունի ահաւոր փոթորիկներ, ունի նաեւ հանդարտ պահեր: Հոն ուր մեծ փոթորիկներ կը շինուին, ճիշդ նոյն վայրին մէջ մեծ անդորութիւններ կը տիրեն:

Կը թելադրէ համբերութիւն բայց մանաւանդ քաջութիւն Քրիստոսով շահուած հաւատացեալներուն: Ինքը ունէր այդ զիւցադնութիւնը՝ անով զիմակալելու խուժանին եւ կախաղանին: Իր բերած պատգամին բնութիւնը եւ գործելու կերպը սկիզբէն կը խտնէնէին իր սերունդէն աւանդապահ մարդիկ: Եթէ անիկա իր հոգին վեր բռնած չըլլար մարդոց երկիւղէն, պիտի չկրնար իրագործել իր առաքելութիւնը: Որքան քաջ, նոյնքան համեստ է ան: «Եւ Պօղոս, կ'աղաչեմ ձեզի Քրիստոսի հեղութեամբ եւ բարութեամբ» (Բ Կորնթ.): Մեծութեան առաջին նշանը անտարակոյս խոնարհութիւնն է: Ոչ այն զգացումը որով մարդը կը տարակուսի իր խել ուժերուն վրայ, այլ ճշմարիտ ըմ-

բռնումը այն յարաբերութեան՝ զոր կրնայ բռնել եւ կատարել, հակառակ յարուցուած արգելքներուն:

Բոլոր մեծ հոգիները ոչ միայն ունին հոգիի իրենց սեփական կալուածը, այլ եւ զիտակից են իրենց զերազանցութեան: Ոչ միայն ճիշդ կը տեսնեն, այլ եւ կ'զգան թէ ճշմարտութիւնը իրենց կողմն է: Միւս կողմէ անպարագրելի հակադրութեամբ բոլոր այս մեծութիւնները զիտակցութիւնը ունին իրենց տկարութեան: Գիտեն թէ զիրենք ոգևորող ուժը իրենց անձին մէջ չէ, այլ կը գործէ իրենց մէջոցաւ: Իրենք փոխադրեալներն են իրենցմէ աւելի բարձր անձի մը՝ որ իրենց շնորհիւ կը գործէ: Բարեբախտ են անոնք որոնք կը խորշին, կը խօսին եւ կը գործեն համաձայն իրենց այս ներքին ձայնին:

Ինչպէս շարիքը, այնպէս ալ բարիքը երկար չեն կրնար տեսնել այս աշխարհի լպրծուն յատակին վրայ, որ մարդուն կեանքն է: Առաքելային յաջող գործունէութիւնը նոր բացուած ժողովատեղիին մէջ, կը կնճռոտէր Հրէից սիրտերը: Հին սինակոկի Հրեաներուն համար Պօղոսի այս արարքը դաւադրութեան հաւասար կը նկատուէր Մոփսոսական Օրէնքին զէմ. հեթանոսներ այս կերպով կուզային ժառանգելու ինչ որ Հրէից իրաւունքն էր միայն, Աստուծոյ կողմէ խոտացուած իրենց հայրերուն, անոնց արժանիքի, հաւատարմութեան եւ համբերատար տառապանքին իրրեւ տրիտուր: Անոնց համար Պօղոսը նոր Եսաւ մըն էր, որ իրենց անդրանկութիւնը պնակ մը՝ ոսպապուրի կը ծախէր:

Յի ամբան Կորնթոս կուգար նոր կառավարիչ մը, Գաղիոս անունով, որ մեծ եղբայրն էր ստոյիկեան իմաստասէր Սենեկայի: Նորեկը զարգացած եւ արդար անձնաւորութիւն մըն էր, յայտնի իրրեւ պետական մարդ եւ հետոր: Հրեաները կ'ուզէին օգտուիլ նոր կառավարիչի անփորձ եւ անտեղեկ հանգամանքէն, ամբաստանելու Պօղոսը որ Օրէնքէն դուրս քարոզութիւններով կը թլուրէր մարդիկը:

Կառավարիչը լսելէ յետոյ եղած բողոքը, անտարբեր հեղեանքով մը ըսաւ. «Ձեր ը-

սածները բառերէ անդին չեն անցնիր, իսկ բառերու վրայ կարելի չէ որոշում տալ: Հրեաներ զայրացած դատարանին առջեւ ծեծեցին իրենց ժողովրդապետ Սոսթենէսը, որ իբր թէ չէր կրցած իրենց բողոքը լաւ կերպով ներկայացնել դատաւորին: Փաղիոս գիտելով այս տեսարանը կը զուարճանար:

Պօղոս խորապէս ազդուեցաւ այս իրադարձութիւններէն: Պրիսկիլլայի խոնարհ յարկին տակ նստած՝ կը մնար անխօս: Աշխարհը սեւ չուք մըն էր իրեն համար: Իր ամբողջ մարմինը կը մղկտար խայթող փուշերէ, որոնք կը տառապեցնէին զինք ամէն անգամ երբ իր դործը կը զփուարանար: Տիմոթէոս իր հոգեղաւակը, Կրիսպոս եւ Պրիսկիլլան ի դուր կը ջանային մխիթարել զինք: Պօղոս կը մնար անխօս, աչքերը սեւեռուն պատերէն անդին բաներու՝ որոնց իմաստը որոշ չէր իրեն այդ պահուն: Յետոյ յանկարծ ոտքի ելաւ եւ դառնալով Տիմոթէոսին, խնդրեց որ զինք Սոսթենէսին առաջնորդէ, որ իր խոշտանդումէն վերջ անկողին կը մնար: Բոլորը զարմանքով լսեցին առաքեալի այս յայտարարութիւնը:

— Եկա՛յ, բաւ Պօղոս, ցաւս յայտնելու եղածին համար եւ խնդրելու ներողամտութիւնը: Քու խաղաղասէր հոգին բրաւ իր կարելին, բայց ի դուր, իմաստութիւնը չկրցաւ յաղթել անմտութեան: Սակայն կը հաւատամ թէ մարմնին տառապանքները անհրաժեշտ են հոգիի առողջութեանը համար: Ներէ՛ ինձի, ո՛վ իմ եղբայրս, եթէ ճշմարտութեան նախանձախնդրութիւնը չափադանցութեան մը ղեց զիս: Վէրքերը զոր ստացար քու ժողովուրդէդ, ինձի կը յիշեցնեն մեր Տիրոջ վերքերը: Դուն քու արխանովդ ընդունեցիր մըկրտութիւնը, հետեւաբար ոեւէ մէկէն աւելի մօտ ես Մեսիային: Տառապանքն ու խոշտան-

գումները բաժինն են բոլոր սնունդ՝ որոնք մութերէն լոյսին կ'առաջնորդեն մոլորեալ հոգիները:

Սոսթենէս հաղիւ շարժելով իր անկողինին մէջ, հարցուց.

— Ի՞նչ կ'ուզէք ինձմէ:

— Իմ խնդրանքս է որ ներողամտ ըլլաք եղածին համար, մեր պարտքն է զօրացնել հեթանոսներուն հաւատքը եւ առաջնորդել զանոնք Իսրայէլի Աստուծոյն, Մեսիայի միջոցաւ:

Սոսթենէս երկար լուսթենէ մը յետոյ լուսաւ:

— Օրհնեալ ըլլայ Աստուծոյ կամքը, որուն խորհուրդները անխափանցելի են, բայց գործերը արդար:

Շարաթ օրը Պօղոս ժողովարանին մէջ զողջոցացող ձայնով խօսեցաւ տխուր պատահարին համար, որ զիրենք մինչեւ դատարան տարած էր: «Պէտք է գիտնաք բոլորդ, թէ ձեր մարմինները տաճարներն են Աստուծոյ եւ Մեսիան հոն կը բնակի»: Բոլորի աչքերուն մէջ արցունքներ կային, առաքեալը իր վըշտին մէջ զօրացած կ'իշխէր բոլոր սիրտերուն: Երբ վեր առին ամօթէն ծանրացած իրենց գլուխները, տեսան զարմանքով որ Սոսթենէս, զեկաւորը իրենց հակառակորդ սինակոկին, կեցած էր Պօղոսին քով. բոլորը իրենց շունչը բռնած կը նայէին այս տեսարանին, կարծես տեսիլքէ մը արթնցած:

— Մխիթարուի՛նք Աստուծով եւ ներենք իրարու, բաւ ան, ներկաներու հեծկտուք ներուն մէջ: Յետոյ մօտեցաւ Պօղոսին եւ անոնք համբուրուեցան իրարու հետ:

Այն օրէն սկսեալ վերացաւ բաժանումը երկու սինակոկներուն միջեւ, եւ անոնք միասին շարունակեցին Աստուծոյ գործը, որուն արի եւ իմաստուն սերմնացանը կը հանդիսանար առաքեալը:

ՖՐԷՏԷՐԻՔ ՄԱՔԼԷՐ

ՆԱՍԱԿՆԵՐ ԱՐՇԱԿ ԶՕՊԱՆԵԱՆԻՆ

Ֆրէտէրիք Մաքլէրը (Frédéric Macler) Ֆրանսիացի ականաւոր և բազմերախտ հայագէտ է (վախճանուել է 1938 ին)¹։ Հայ ժողովրդի պատմութեան, կրօնի, գրականութեան ու արուեստի տարբեր ճիւղերին վերաբերող յօդուածներով, զեկուցումներով և աշխատութիւններով նա մեծ ծառայութիւն է մատուցել հայագիտութեան։

1905–1938 թուերին Փարիզի Արևելեան կենդանի լեզուների դպրոցում (Ecole des Langues orientales vivantes) հայագէտ Անթուան Մեյէի մահից յետոյ դասուանողելով Հայոց լեզու (գրաբար և աշխարհաբար), Հայոց պատմութիւն և Հայաստանի աշխարհագրութիւն, Մաքլէրը պատրաստել է հայագէտներ։ Մեյէի հետ, 1920 թուին, նա Փարիզում հիմնադրել է Հայագիտական ընկերութիւն (Société des Études Arméniennes) և Հայագիտական հանդէս (Revue des Études Arméniennes), որոնք զոյառեկցին մինչև 1933 թուական։ Ֆրանսիայի լուսաւորութեան նախարարութեան լիազօրութեամբ այցելելով եւրոպական գրադարաններ ու գիւղաններ՝ նա հրապարակ է հանել Հայերի տանջուող պատմական հետաքրքրական տեղեկութիւններ, վաւերագրեր, ձեռագրերի նկարագրութիւններ և յիշատակարաններ, եւրոպայի հայկական գաղութների ժամանակագրութիւններ և այլն։ Նա գիտական ուղեւորութիւն է կատարել նաև Էջմիածին 1909 թուի Յուլիոս-Հոկտեմբեր ամիսներին²։

Մաքլէրը տնօրինել և խմբագրել է La Voix de l'Arménie («Հայաստանի ձայնը») երկամսեայ պարբերականը։ Նա եղել է ջերմ հայասէր. գիտնականի հնարաւորութեան սահմաններում Հայերի կողքին պայքարել է նրանց իրաւունքների համար քաղաքական ասպարէզում։

Արևելեան լեզուների դպրոցի Հայոց լեզուի ամպիոնի մասին հրատարակած մի յօդուածում Անթուան Մեյէն գրել է, որ Ֆրանսիացի հայագէտները միշտ էլ եղել են Հայ բանասերների ու պատմաբանների աշակերտները, այսինքն՝ օգտուել են վերջիններիս գրաւոր և բանաւոր արտայայտած մտքերից ու կարծիքներից, հայագիտական գիտելիքներից։ Այս հանգամանքը յատկապէս երևում է նրանց նամակագրութեան մէջ, որի հրապարակումն այս իսկ առումով ստատուած է հայագիտութեան պատմութեան հարցերի լուսարանմանը։ Այս նպատակով ընթերցողների ուշադրութեանն ենք ներկայացնում Արշակ Զօպանեանին Մաքլէրի գրած նամակներից ամենից կարեւորները։

¹ Մաքլէրի մասին կարելի է կարգաւ մեր հետեւել յօդուածները։ 1. Ֆրէդէրիք Մաքլէրի ուղեւորութիւնը Հայաստան (Լրաբեր հասարակական գիտութիւնների, Երևան, 1965, 2 (309), էջ 95–99)։ 2. Ֆրէդէրիք Մաքլէր Հայաստանում (Հայրենիքի ձայն, Երևան, թիւ 47 (121), 15 նոյ. 1967)։ 3. Փարիզի հայագիտական բնկերութեան և հայագիտական հանգէսի մասին (Պատմա-բանասիրական հանդէս, Երևան, 1965, թիւ 2, էջ 241–246)։

² Տե՛ս առաջին ծանօթութիւն։

³ Տե՛ս մեր հրապարակումները։ Անթուան Մեյէի նամակները Հայ բանասերներին (Լեւոն Մսերեանին, Նալբանուր Յովհաննիսեանին, Դաւուտ Տէր Սիւրչեանին և Մեսրոպ վարդապետ Մամուլեանին. Բանբեր Հայաստանի արխիւների, 1966, թիւ 1)։ Հրաչեայ Անառեան, Նամակներ Անթուան Մեյէին (Նոյն տեղում, 1966, թիւ 2)։ Անթուան Մեյէի նամակները Արշակ Զօպանեանին և Պօղոս Նուպար Փաւային (Նոյն տեղում, 1967, թիւ 1)։

Դորիս Կոալիշին կէսում Ֆրանսահայ մատուրականութեան ամենից փայլուն ներկայացուցիչներից է եղել Արշակ Զօպանեանը։ Հայերին վերաբերող գիտական և քաղաքական հարցերով նրան են դիմել չափ հասեր, որոնցից է եղել նաև Մաքլէրը։ Այն տարբերութեամբ սակայն, որ մեր երկու մատուրականների յարաբերութիւնները պաշտօնականից դարձել են բարեկամական, բայց միշտ նոյն նպատակասլացութեամբ՝ ծառայել Հայ ազգին և նրա հոգևոր յատկութիւնների բացայայտման և ծանուցման։

Ստորև հայերէն թարգմանութեամբ հրատարակուող նամակները պահուած են Հայկ. ՍՍՀ Գիտութիւնների Ակադեմիայի Գրականութեան և Արուեստի Թանգարանի Արշակ Զօպանեանի Ֆոնդում, ընդամենը մօտ 180 ինքնագիր-քննագիր նամակ կամ բացիկ։ Սակայն իրականում գրանք չափ տւելի պէտք է լինեն, որովհետև ամբողջ տարիների բացեր կան։ Մինչդեռ, ինչպէս երևում է որոշ նամակներից, նրանք միմեանց գրել են չարաթը մի քանի անգամ։

Նամակները մեծ մասամբ ժամագրական բնոյթի են։ Առաջին նամակները 1900 թուականից են։ Մաքլէրի ձեռագիրը գեղեցիկ է, յստակ։ Ա. Զօպանեանի պատասխանները հաւանաբար պահուած են Մաքլէրի դիւանում (Ֆրանսիա)։

Նամակներից պարզուած է, որ Մաքլէրը իր ուսուցիչ Օկրոթ Քարիէրից հայերէն սովորելուց յետոյ չարունակել է պարապել Ա. Զօպանեանի հետ. «Զեզ չափ երախտապարտ կը լինէի, եթէ ցանկանայիք չարունակել ինձ հայերէն ուսուցանել» (1900 թ. 27 Դեկտ. նամակից, թիւ 7098)։ 1901 թ. Սեպտ. 9 նամակում Մաքլէրը խոստանում է տւելի լուրջ պարապել հայերէն։ Հայագիտական իր աշխատութիւնները գրելիս Մաքլէրը միշտ դիմել է Ա. Զօպանեանի գիտելիքների կամ տեղեկութիւնների օգնութեան. 1902 թ. Յուլիսի 19ի նամակում կարդում ենք. «Կարո՞ղ էիք ինձ տեղեկութիւններ տալ՝ 1. երեսօղէմի Հայ թագուհիների մասին 12րդ դարում. 2. վաւերագրեր հայկական արուեստի մասին կամ գոնէ նշել, թէ որտե՞ղ կարող եմ գտնել»։ Որնէ աշխատանք աւարտելուց յետոյ Մաքլէրն այն ենթարկել է Ա. Զօպանեանի քննութեան. այսպէս՝ «Զեր քննութեանն եմ ենթարկելու իմ Մար Աբուքը (1903 թ. Փետր. 20ի բացիկից). «Ստացայ Մար Աբուքի սրբադրական մտնուիւնը... Կարո՞ղ եմ ձեզ մօտ դալ... և որոշ տեղեկութիւններ հարցնել» (1903 թ. Սեպտ. 5ի նամակից, թիւ 7130)։ Ինչպէս երևում է 1911 թ. Յունիսի 18ի նամակից, Մաքլէրը դիմել է Ա. Զօպանեանի միջամտութեանը Ֆրանսիական գիտական և նոյնիսկ քաղաքական շրջանակներում, որպէսզի հայերէնի դասաւանդումը չարունակուի Արևելեան լիգուների դպրոցում և մանաւանդ որպէսզի ինքը՝ Մաքլէրը, նշանակուի պաշտօնական դասախօս։ Միւս կողմից՝ նամակներից երևում է, որ Մաքլէրը մեծ հետաքրքրութեամբ հետեւել է Ֆրանսիայի Հայ մշակութային կեանքին, նպաստել է Հայերի կողմակերպած հասարակական ձեռնարկումներին՝ դասախօսութիւն, երգահանդէս, պատարագ և այլն։ Այսպէս, նրա միջամտութեամբ, դաշնակահարուհի Տիկին Le Cornec-Maclere, որ Մաքլէրի դարձուհին է եղել, իր աջակցութիւնն է բերել 1907 թ. Փետրուարի հայկական երգահանդէսին (ըստ 1907 թ. Յունուարի 8ի և Փետրուարի 19ի նամակների)։ Մաքլէրը հետեւել է կոմիտաս վարդապետի գործունէութեանը Փարիզում, ներկայ է եղել

Հայ հրաժշտութեան մասին նրա կարգացած գտնախօսութիւններին և հայկական համերգներին: Նա մեծ պատասխանատուութեամբ է կատարել Ա. Զօպանեանի խմբագրած «Անահիտ» հանդէսի տնօրինութեան պաշտօնը, քաջալիքել է, նրա հրատարակած աշխատութիւններն ու ժողովածուները գրախօսել է Ֆրանսիական պարբերականներում:

Նամակները տեղեկութիւններ են հաղորդում Մաքլէրի կենսագրութեան մասին. այսպէս, 1901 թ. Յունիսին նա այցելել է Երուսաղէմի Ս. Յակոբեանց վանքը: 1901 թ. Յունիսի 10-ի նամակում Ա. Զօպանեանին գրել է. «Երուսաղէմում ծանօթացայ իսահակ Խապայեան եպիսկոպոսին: Նա պատրաստում է Ս. Յակոբեանց վանքի ձեռագրացուցակը: Ծանօթագրութիւնները գրում է արդի հայերէնով: Ափսո՛ս, դա չափ օգտակար չի լինի Եւրոպացի դիւանականներին»:

Հետաքրքրական կը լինէր, եթէ Մաքլէրի թղթերի մէջ յայտնուերուէին Ա. Զօպանեանից և ուրիշ բանասէրներից ստացուած նամակները:

Ստորև հրատարակուող նամակներին կցեցինք ծանօթագրութիւններ:

ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆ

Երուսաղէմ

Թիւ 1

Փարիզ (Անթուակիր¹)

Յարգելի պարոն,
 (...) ² Տեսայ Բերարին (Bérard)³. նա Լոհմանի (Lohmann)⁴ աշխատութեան մասին գրախօսական գրեւիլը շատ յարմար գտաւ: Եւ համարեա վերջացրել եմ գրախօսութիւնը և ձեզ կարող եմ ցոյց տալ, երբ ձեզ տեսնելու հաճոյքն ունենամ: Բերարը կարծում է նաև, որ աւելի նպատակայարմար կը լինի գրախօսութիւնը տպագրել «Revue Encyclopédique»-ում (Հանրագիտական հանգէսում): Մենք միասին կը քննենք այն հարցը, թէ անհրաժեշտ է արդեօք հրատարակել մի քանի տեսարանների լուսանկարներ:

Հաճեցէք ընդունել, յարգելի պարոն, յոյժ ջերմագին զգացումներիս հաւաստիքը:

Ֆ. ՄԱՔԼԷՐ

Թիւ 2

Փարիզ, 20 Փետրուար 1903

Սիրելի բարեկամ,
 Կ'ուզենայի վաղը ձեզ հետ տեսակցել, Շոգել փողոց, ժ. 3.45ին: Ձեր ուշադրութեան կը յանձնեմ իմ «Մար Աբաս»ը⁵: Դեռ այն պէտք է վերանայի Պրն. Ռիւբենս Դիւվալը (Rubens Duval) և եթէ հաւանութիւն տայ, Պրն. Բարբիէ դը Մէնարը (Barbier de Meynard) վերցնելու է Մարտ-Ապրիլի պրակում տպագրելու համար: Ուստի համբերեցէք. ինչ որ Քարիէրը⁶ չուզեց տպագրել, չուտով լոյս կը տեսնի: Մի քանի շաբաթ ևս:

Համակ ձերդ

Ֆ. ՄԱՔԼԷՐ

Թիւ 3

Փարիզ, 18 Յունիս 1903

Իմ սիրելի բարեկամ,
 ... Երէկ երեկոյեան ստացայ ձեր նոր հրատարակած հատորը⁷: Բիւր շնորհակալութիւն: Նախաբանն ու ներածութիւնը շատ լաւ են: Անկեղծօրէն շնորհաւորում եմ: Մտադիր եմ ըստ հնարաւորին չուտ կարգաւ շարունակութիւնը և համոզուած եմ, որ ընթերցանութիւնը գնալով աւելի գրաւիչ է դառնալու ...

Ֆ. ՄԱՔԼԷՐ

¹ Նամակն անթուակիր է, փոստային կնիքի տեղը պատռւած: «Յարգելի պարոն» վերտառութիւնից, նամակի ոճից և վերջաւորութեան քաղաքավարական բանաձևից կարելի է եզրակացնել, որ Մաքլէրի և Ա. Չօպանեանի ծանօթութեան սկզբնական շրջանից է:

² Բոլոր նամակների անհետաքրքրական տողերը փոխարինել ենք բաղձակէտերով:

³ Victor Bérard = Ֆրանսիացի բանասէր և հրապարակախօս, հայասէր:

⁴ Lohmann, Ernst — Դերմանացի բանասէր. թերևս խօսքը անոր «Im Kloster zu Sis» գրքոյի մասին է:

⁵ Մաքլէրի աշխատութիւններից է:

⁶ Ֆրանսիացի հայագէտ: Փարիզի Արեւելեան կենդանի լեզուների դպրոցում երկար տարիներ դասաւանդել է գրաբար: Մահացել է 1902 թ. Յունիսի 25ին:

⁷ Ա. Չօպանեանի «Chants populaires arméniens» («Հայկական ժողովրդական երգեր») ժողովածուն:

Թիւ 4

Փարիզ, 18 Սեպտեմբեր 1903

Իմ սիրելի բարեկամ,
... Մտադիր եմ մեր պարբերականներից մէկում մի փոքրիկ
յօդուած հրատարակել Էջմիածնի իրադարձութիւնների մասին⁸։

Խօսելու եմ հետեւեալ կէտերի մասին.

1. Ռուսական կառավարութեան միջամտութիւնը.
2. Միջամտութիւնից առաջ Հայերի և Ռուսների վիճակն ու յարաբերութիւնները.

3. Սիսի կաթողիկոսութեան մասին.

4. Միջամտութեան հետեւանքները Ռուսաստանի Հայերի համար.

5. Կաթողիկոսութեան հաւանական փոխադրութեան մասին.

6. Հետեւանքը։

Աշխատելու եմ մի տասը էջ գրել։

Ստոյգ տեղեկութիւնների համար յոյսս դնում եմ ձեր վրայ։
Կանխապէս շնորհակալ եմ։

Զերդ
Ֆ. ՄԱՔԼԷՐ

Թիւ 5

Փարիզ, 15 Փետրուար 1904

Իմ սիրելի բարեկամ,

Ստացայ «Անահիտ» ձեր ուղարկած համարները⁹։ Շատ շնորհակալ եմ։ Այսօր, որ Հալիկի վրայ 1904ի փոխարէն տպագրուած է 1903, որովհետեւ ենթադրում եմ, որ սա 1904 թ. Յունուարի համարն է։ Հոգ տարէք, որ յաջորդ համարում նման անճշտութիւն չսպրդի։ [Շահան] Զրպետի մասին մեր յօդուածում նկատեցի տպագրական մի քանի վրիպակներ և բոց թողնուած տառեր։ Գուցէ լաւ կը լինի դրանք նշել յաջորդ համարում, որպէսզի ընթերցողը չկարծի, թէ դրանք մեր անփութութեան կամ տգիտութեան արդիւնք սխալներ են։ Ընդհանրապէս ձեզ խնդրում եմ, որ սրբագրական մամուլներն ինձ մօտ մնան գոնէ 2 կամ 3 օր, մանաւանդ երբ գիտական յօդուած ունենք, որովհետեւ տպագրութեան հարցում պէտք է ձգտել մաթեմատիկական ճշտութեան, և կարելի է հասնել դրան։

... Ես հնարաւոր ամէն ինչ կ'անեմ, որպէսզի «Անահիտ» մէջ տպագրելիք իմ յօդուածները չմնան նրան, այլ իրենց գիտական մակարդակով գրաւեն և տպագրվեն նոր բաժանորդներ ...

Ֆ. ՄԱՔԼԷՐ

⁸ Մաքլէրը նկատի ունի ցարական կառավարութեան 1903 թ. Յունիսի 12ի օրէնքը, որի համաձայն Հայ Եկեղեցուց բռնագրաւում էին նրա կալուածները, ինչպէս նաեւ Հայ ձխական դպրոցները դրում էին ժողովրդական կրթութեան նախարարութեան իրաւասութեան տակ։ Շատ տեղերում ընդհարումներ են տեսել ունեցել ոստիկանութեան և Հայերի միջև։ Յետագայում ցարական կառավարութիւնը հարկադրուած է լինում տեղի տալ։

⁹ Մաքլէրը 1903-1908 թթ. եղել է Ա. Զօպանեանի խմբագրած և հրատարակած «Անահիտ» հանդէսի տնօրէնը (gérant)։ Ինչպէս այս նամակը ցոյց է տալիս, նա լրջօրէն է հսկել հանդէսի վրայ։ Նա է տուել տպագրելու թոյլատրութիւնը։ Մինչ այդ նա տեսել է սրբագրական մամուլները, իր գիտողութիւնները նամակներով յայտնել է Ա. Զօպանեանին (1904 թ. Մարտի 14ի, 25ի, Յուլիսի 8ի և այլ նամակներ, որ աւելորդ համարեցինք հրատարակել)։

Թիւ 6

Փարիզ, 17 Փետրուար 1904

Իմ սիրելի բարեկամ,

Շատ կը ցաւէի, եթէ իմ վերջին նամակը ձեզ վիշտ պատճառէր, և դա կարծէք երևում է երէկուայ ձեր երկտողից: Միանգամայն համոզուեցէք հակառակի մէջ: Շատ եմ ցանկանում, որ «Անահիտ»ը մեծապէս բարգաւաճի, և դրա համար ինձ վերաբերող ամէն ինչ անելու եմ, որպէսզի խնամքով պատրաստեմ իմ տուած յօդուածները...

Յ. ՄԱՔԼԷՐ

Թիւ 7

Փարիզ, 12 Ապրիլ 1904

Իմ սիրելի բարեկամ,

... Շատ ուրախ եմ ձեր ստացած մրցանակի համար¹⁰. Ղա շատ լաւ կը լինի մանաւանդ մեր ծրագրերի համար, որովհետեւ տպաւորիչ տիպոգրա է:

Յ. ՄԱՔԼԷՐ

Թիւ 8

Փարիզ, 5 Յունուար 1905

Սիրելի բարեկամ,

Նոր կտակարանը, որի մէջ է մտնում Ղուկասի Աւետարանը, գրուել է յունարէն և ոչ թէ եբրայեցերէն, և բոլոր լեզուներով հարիւրաւոր թարգմանութիւններ կան: Եթէ ձեզ համար ես նորից թարգմանէի, իմ թարգմանութիւնն աւելի լաւ չէր լինի, քան այն, որ կարող եմ ձեզ յանձնարարել, եթէ ցանկանում էք:

... Իմ բարեկամներից մէկը, որ լաւ երաժշտագէտ է, շատ է ցանկանում ներկայ լինել հայկական երեկոյթին: Եթէ ծրագրեր կազմելու հարցում դուք էլ խօսք ունէք ասելու, պնդեցէք, որ հնարաւորին չափ շատ հայկական երաժշտութիւն լինի. Ղա յատկապէս շատ են ցանկանում: Յուսով եմ, որ այս անգամ ևս, ինչպէս անցեալում, կը կարողանաք ինձ մի քանի տոմսակ հայթայթել...

Յ. ՄԱՔԼԷՐ

Թիւ 9

Փարիզ, 15 Յունիս 1905

Իմ սիրելի բարեկամ,

Ձեզանից մի փոքրիկ բան եմ խնդրում. բողոքական մի հանդէսի տնօրէն, որի մասին ձեզ արդէն խօսել եմ, ինձ հետապնդում է, որպէսզի իրեն յօդուած տամ հայ մի քանի գրողների մասին: Ուստի չէի՞ք կարող ինձ նշել, թէ որտեղ կարող եմ գրական մի քանի տեղեկութիւններ գտնել, ասենք Բաֆֆու և Յ. Պարոնեանի մասին: Ես նրան կտամ հատուածներ այդ երկու հեղինակներից և կարծում եմ, որ դա նրան կը բաւարարի:

Յ. ՄԱՔԼԷՐ

¹⁰ 1904 թ. Ֆրանսիական Ակադեմիան Ա. Զօպանեանին շնորհել է «Անգլա-լուա» մրցանակը նրա Chants populaires arméniens («Հայկական ժողովրդական երգեր») ֆրանսերէն ժողովածուի համար: Մրցանակը հաստատուած է ոչ Ֆրանսիական գրական գործերի լաւագոյն թարգմանութիւնների համար (Séverin, 1904, էջ 96):

Թիւ 10

Փարիզ, 1 Յուլիս 1905

Իմ սիրելի բարեկամ,

... Շատ ուրախ կը լինէի, եթէ ձեզ հետ մի քանի տեղեկութիւններ բերէիք Յ. Պարոնեանի և Բաֆֆու վերաբերեալ կամ ինձ թելադրէիք մի-մի տեղեկութիւն իւրաքանչիւրի մասին: Այն հանդէսի տնօրէնը, որի մասին ձեզ ասել եմ, պոկ չի գալիս, և վերջապէս ուղում եմ նրան մի բան տալ, թէկուզ միայն որպէսզի հանդիստ թողնի ինձ: Միւս կողմից՝ ես ճշմուած եմ աշխատանքի տակ. արձակուրդներից առաջ ուղում եմ անպայման վերջացնել սկսուած աշխատանքները...

Յ. ՄԱՔԼԷՐ

Թիւ 11

Փարիզ, 19 Մարտ 1906

Իմ սիրելի բարեկամ,

... Անշուշտ գիտէք, որ հայերէնի ամպիրոնի հարցը ինքնին չի կարգադրուի¹¹:

Թիւ 12

Փարիզ, 23 Մարտ 1906

Իմ սիրելի բարեկամ,

Այս առաւօտ հանդիպեցի Բերարին: Վաղը Լիոն է մեկնելու երեք դասախօսութիւն կարգաւորու: Նա շատ լաւ է համարում ձեր այն միտքը, որ հայերէնի ամպիրոնի պահպանմամբ հետաքրքրենք Քլէմանսոյին (Clemenceau)¹²: Դուք որպէս Հայ աւելի լաւ քան ոչ ոք ի վիճակի էք Քլէմանսոյի մօտ միջամտելու և նրան ցոյց տալու հայերէնի ամպիրոնը պահպանելու ողջ նշանակութիւնն ու կարևորութիւնը Արեւելքի քրիստոնեաների նկատմամբ: Ֆրանսիայի դարաւոր խնամակալութեան իրրեւ հազուագիւտ մնացորդներից մէկը: Ուստի յոյսս դնում եմ ձեր ճարպկութեան և դիւանագիտութեան վրայ, որպէսզի ձեռք բերենք ցանկալի արդիւնքը:

Բերարը Լիոնից վերադառնալու է յաջորդ Չորեքշաբթի: Շատ զօհ կը լինէի, եթէ ձեր ձեռնարկումներ¹³ մասին ինձ տեղեկ պահէիք...

Յ. ՄԱՔԼԷՐ

Թիւ 13

Փարիզ, 27 Մարտ 1906

Իմ սիրելի բարեկամ,

... Շնորհակալ եմ ձեր նամակի համար, որ ինձ մի փոքր յոյս ներշնչեց: Թատկապէս դուք որպէս Հայ պէտք է բողոքէք հայերէնի ամպիրոնի վերացման դէմ: Ամպիրոնը վերափոխել և զրկել պաշտօնական դասախօսից՝ նշանակում է այն դատապարտել շուտափոյթ վերացման:

¹¹ Հայագէտ Ա. Մեյէն, որ 1902ից ի վեր Արեւելեան լեզուների դպրոցում դասաւանդում էր հայերէն, 1905 թ. անցնում է դասախօսական այլ աշխատանքի: Ինչպէս յաջորդ նամակից կարելի է եղրակայանել, հարց է դրուել Արեւելեան լեզուների դպրոցից հանել հայերէնի ուսուցումը: Բարեբախտաբար դասաւանդումը մինչև օրս շարունակում է:

¹² Georges Clemenceau — քաղաքական գործիչ (1841–1929). 1906–1909 թթ. եղել է Ֆրանսիական հանրապետութեան նախագահ:

¹³ Հայերէնի դասաւանդումը պահպանելու ուղղութեամբ:

ուստի դուք և ես¹⁴ չափազանցապես ենք, որպէսզի անյայտագ ձեռք բերենք ամպիրոնի պահպանումը, նրան թողնելով միշտ էլ իր ունեցած պաշտօնական բնոյթը:

Շատ ուրախ կը լինէի, եթէ այս մասին խօսէիք Բերարի հետ, որն անշուշտ լաւ խորհրդատու է. վստահ եմ, իր կողմից ջանք չի խնայի, եթէ դուք նրա հետ քննէք մեր նպատակին հասնելու համար գործողութիւնք միջոցառումները, ինչպէս նաև եթէ խօսէք Քլէմանտոյի կամ Բրիանի (Briand)¹⁵ հետ:

Մի՛ յայտադէք, օգտուեցէք Հայերին վերաբերող խնդիրներին նկատմամբ Քլէմանտոյի ցուցաբերած հետաքրքրութիւնից: Ձեզ յայտնի է, թէ Ֆրանսիայում ինչպէ՛ս նախարարը կարող է անմիջապէս տապալուել: Առիթը յարմար է: Պէտք է օգտուել:

Ֆ. ՄԱՔԼԷՐ

Թիւ 14

Փարիզ, 19 Մայիս 1906

Սիրելի բարեկամ,

Այս առաւօտ մի երկտող ստացայ Արևելեան լեզուների դպրոցի քարտուղարութիւնից, որ ինձ ծանուցում է, թէ յաջորդ երկուշաբթի կարող եմ ստանալ հրամանի պատճէնը, որով ես նշանակուել եմ հայերէնի դասախօսի պաշտօնակատար: Բացի այդ, հայերէնի ամպիրոնը պահպանում է, և իմ ռոճիկից 1000 ֆրանկ առանձնացուելու է հայերէնի գործնական պարապմունքների ուսուցչի համար: Ինչպէս տեսնում էք, դեռևս ստեղծւում են գործնական պարապմունքների ուսուցչի պաշտօններ: Շնորհակալութիւն ձեր ձեռք առած միջոցառումների համար:

Ֆ. ՄԱՔԼԷՐ

Թիւ 15

Փարիզ, 2 Դեկտեմբեր 1906

Իմ սիրելի բարեկամ,

Մի անգամ ևս ամբողջ սրտով շնորհաւորում եմ ձեզ երէկուայ գեղեցիկ երեկոյթի համար¹⁶: Կ'աշխատեմ այս շաբաթ կամ, ամէն պարագայում, յաջորդ կիրակի, հայկական պատարագից յետոյ այցելել կոմիտաս վարդապետին:

Չմոռանաք ինձ յայտնել կոմիտաս վարդապետի դասախօսութեան

¹⁴ Իբրև դասախօսական պաշտօնին ձգտող:

¹⁵ Aristide Briand (1862 - 1932), քաղաքական գործիչ և պետական անձնաւորութիւն. քաղմիցս եղել է Ֆրանսիական Խորհրդի անդամ և արտաքին գործերի նախարար:

¹⁶ 1906 թ. Դեկտեմբերի 1ին, կոմիտասը մի քանի ամսում պատրաստած երգչախմբով հայ ժողովրդական և եկեղեցական երգի համերգ է տուել "Salle des Agriculteurs" սրահում: Համերգին ներկայ է եղել նաև Մաքլէրը: Առաջին բաժնից յետոյ, հայ երաժշտութեան և բանաստեղծութեան մասին ֆրանսերէն լեզուով բանախօսել է Ա. Չօպանեանը:

ստորագրոյն ու ժամը¹⁷, որին ակնարկեցիք ձեր բանախօսութեան մէջ¹⁸,
... Յետեւեթիւն և հազար շնորհաւորանք կնոջս և իմ կողմից:

Յ. ՄԱՔԼԻԻՐ

Թիւ 16

Փարիզ, 18 Յունուար 1907

Իմ սիրելի բարեկամ,

... Արարողութիւնն այնքան ուշ վերջացաւ, որ չհամարձակուեցի
այցելել կոմիտաս վարդապետին: Ասացէք նրան, որ գրի առնի առելի
համար նախատեսուած ամենագեղեցիկ կտորներից մի քանիսը:

Յ. ՄԱՔԼԻԻՐ

Թիւ 17

Glaz (Doubs), 24 Օգոստոս 1908

Իմ սիրելի բարեկամ,

... Ստացայ բանաստեղծութիւնների ձեր դիւթիշ ժողովածուն:
Մեկնելուց առաջ լուկ մի հայեացք էի դրել, սակայն որքան էլ քիչ
թերթեցի, դա էլ բաւական եղաւ, որպէսզի հիանամ զրա հմայքով և
ըմբոշխնեմ բանաստեղծութիւնների ոգին: Անկեղծօրէն շնորհաւորում
եմ ձեզ:

Ուրախ եմ, որ տեսիլ էք Բուայէին (Boyer): Դա լուկ սկիզբ է,
բայց յամենայն դէպս սկիզբ է, և դա է կարեւորը: Դուք կ'ունենաք
ազատ ունկնդիրներ. դա կը բարձրացնի ձեր դասընթացի նշանակու-
թիւնը և կարեւորութիւն կտայ այն ամէնին, ինչ վերաբերում է Հա-
յերին: Բուայէն ձեզ գործնական պարապմունքների ուսուցիչ է նշա-
նակելու Նոյեմբեր և Յունուար ամիսների համար, որովհետեւ վարձա-
տրուելու էք 1908 տարուան յատկացուած գումարից: Նա չի կարող
ձեռք տալ 1909 թուականի համար նախատեսուած գումարին: Բայց յոյս
ունեմ, և ցանկանում եմ, որ խնդիրը կարգադրուի ամբողջ ուսումնա-
կան տարուայ համար:

Ձեզ յատկապէս խնդրում եմ, որ շատ տարրական մի բան անէք,
չվախենաք նոյնը մի քանի անգամ կրկնելուց, մինչև որ որոշ դարձ-
ուածքներ ամբողջուեն մեր աշակերտների յիշողութեան մէջ:

Միւս կողմից՝ այն աշխատանքը ձեզ յարմար է, քանի որ գար-
նան սկզբին մտադիր էք էջմիածին գնալ: Այսպիսով, ձեր ծրագրերից
ոչինչ չի փոխուի, և կարող էք մի անգամ ևս գնալ հունձ քաղել հա-
յերէն հին ձեռագրերից:

Այս բոլորը ձեզ գրում եմ մտածելով, թէ դուք փարիզում էք
մնալու մեզ հետ, թէ դուք այն Հայերից չէք, որոնք օգտուելով Թուր-
քիայի նոր իրադրութիւնից, վերադառնալու են Բոսֆորի ափերը:

¹⁷ 1907 թ. Յունուարի 13ին, "Rue de la Sorbonne" դահլիճում, Արուեստի
դպրոցի վարչութեան հրաւերով կոմիտաս վարդապետը դասախօսութիւն է կար-
դացել հայկական երաժշտութեան մասին:

¹⁸ Մաքլէրը կոմիտաս վարդապետով հետաքրքրուել է իր այլ նամակնե-
րում ևս. «կոմիտաս վարդապետը զեռ երկա՞ր է մնալու Փարիզում» (1906 թ.
Դեկտեմբերի 21ի նամակում)։ «Ի՞նչ է լինում կոմիտաս վարդապետը» (1907 թ.
Յունուարի 8ի նամակում)։ Կոմիտասը Փարիզ մնացել է մինչև 1907 թ. կէսերը,
նախքան Շվեյցարիա մեկնելը: Նոյն տարուայ Սեպտեմբերին վերադարձել է
էջմիածին:

Շատ հաւանական է, որ եկող տարի այս ժամանակ ես էլ գնամ Էջմիածին¹⁹։ Այս մասին դեռ կը խօսենք, երբ մի քանի շաբաթից յետոյ փարիզ վերադառնամ։ Շուտով գրելու եմ կոմիտաս կամ Մեսրոպ վարդապետին։ յուսով եմ, որ այդ պարտններէ մէկը կը բարեհաճի պատասխանել ինձ։ Ես գնալու եմ ձեռագրեր ուսումնասիրելու և չէի ցանկանայ, որ երբ ժամանեմ, մատենադարանը փակ զանեմ, ինչպէս պատահեց անցեալ տարի վենետիկում²⁰։

Ընդունեցէք, իմ սիրելի բարեկամ, լաւագոյն զգացումներ իս հաւաստիքը։

Յ. ՄԱՔԼԷՐ

Թիւ 18

Փարիզ, 18 Յունիս 1911

Իմ սիրելի բարեկամ,

... Խիստ զրադուած եմ [հայերէնի դասախօսի] թեկնածութեանս վերաբերող հրատապ այցելութիւններով։ Դուրեկան չէ։

Բաժմաջեանը²¹ թեկնածու է և Թերրի (Reby)²² հետ պայքարում է ինձ դէմ։

Զերդ

Յ. ՄԱՔԼԷՐ

Թիւ 19

Փարիզ, 28 Յունիս 1911

Կը բարեհաճէի՞ք շտապ մի նամակ գրել Պրն. Բլեման Հիւարին (Clément Huart), Villersexel փողոց, Թիւ 2, և նրան յայտնել ձեր կարծիքն իմ մասին որպէս հայագէտի և հայերէնի իմ գիտելիքների մասին, և թէ ես ի՞նչ եմ արել հայերէնի և Հայերի համար և այլն։

Պրն. Հիւարը իմ գործը դասախօսական խորհրդին է ներկայաց-

¹⁹ 1909 թ. Յուլիոս-Հոկտեմբեր ամիսներին Մաքլէրը գիտական ուղևորութիւն է կատարել զէպի Էջմիածին, ուսումնասիրել է հայերէն Աւետարանի կարևորագոյն ձեռագրերը՝ յետադաշում իր հրատարակած «Le texte arménien de l'Evangile» («Աւետարանի հայերէն բնագիրը») արժէքաւոր աշխատութեան համար։ Մանրամասն տե՛ս մեր Ֆրեդերիք Մաքլէրի ուղևորութիւնը Հայաստան։ յոգուածը (Լրարեր հասարակական գիտութիւնների, Երևան, 1969, 2, էջ 95)։

Հայաստան կատարած ուղևորութեան մասին Մաքլէրը հրատարակել է «Հաշուետուութիւն» (Rapport sur une mission scientifique en Arménie russe et en Arm. turque), Փարիզ, 1911։ Էջմիածնի վանքում հանդիպել է կոմիտաս վարդապետին, որ նրան ուղեկցել է շրջակայքի այցելութիւնների, ժամանակ, հանգստի ժամերին նրան բացատրել է հայ եկեղեցական երաժշտութեան տարրերը, որ յետագայում Մաքլէրը շարադրել է իր «La musique en Arménie» («Երաժշտութիւնը Հայաստանում») աշխատութեան մէջ։

Մաքլէրի նամակում յիշատակուած Մեսրոպ վարդապետը Մեսրոպ վ. Մաքսուդեանն է, որ Փարիզում աշակերտել է Ա. Մեյէին։

²⁰ 1908 թ. Օգոստոսի 24ին Ա. Զօղանեանին գրած նամակից տեղեկանում ենք, որ Մաքլէրը 1907 թ. ամառը հայերէն ձեռագրեր ուսումնասիրելու նպատակով այցելել է Ս. Ղազարի վանքը, բայց մատենադարանը արձակուրդների պատճառով փակ է եղել։

²¹ Կարապետ Բաժմաջեան, Փարիզահայ հանգուցեալ բանասէր և պատմաբան. հրատարակել է Բանասէր հայագիտական հանդէսը, որ երկար կեանք չի ունեցել։

²² Վաղամեռիկ Ֆրանսիացի խոստմնալից հայագէտ։

նեղու յաջորդ շարանք օրը և ուղղում է անպայման իմանալ ձեր կարծիքը, որ, յուսով եմ, նպաստաւոր կը լինի:

Ֆ. ՄԱՔԼԷՐ

Սրտանց ձերդ

Թիւ 20

Փարիզ, 30 Յունիս 1911

Իմ սիրելի բարեկամ,
Շնորհակալութիւն ձեր նամակի համար²³: Կարծում եմ, որ դա կտայ ցանկալի արդիւնքը:

Ձեզ կը հաղորդեմ շարանք օրուայ նիստի արդիւնքը:

... Յուլիսի 17ին գաւառից ես մենակ կը վերադառնամ Փարիզ, որպէսզի գործերս²⁴ առաջ տանեմ Ակադեմիայում (Institut) և Լուսաւորութեան նախարարութիւնում ...:

Ֆ. ՄԱՔԼԷՐ

Թիւ 21

Փարիզ, 12 Յունիս 1911

Իմ սիրելի բարեկամ,
Կատարելագործման խորհուրդը (Conseil de perfectionnement) հայերէնի ամպիոնի դասախօսի պաշտօնը դրել է քուէարկութեան. «Առաջնութիւնը տրուում է Պրն. Մաքլէրին 6 քուէարկուներից 1 դէմի և 5ի կողմնակցութեամբ ...»:

Ֆ. ՄԱՔԼԷՐ

Թիւ 22

Փարիզ, 22 Յունիս 1913

Իմ սիրելի բարեկամ,

Ստացայ Մարսէլ Լէարի (Marcel Léart) առանձնատիպը²⁵, որ բարենաճել էք ինձ ուղարկելու: Ըստ իս, գործը յաջող ընթացք է ընդունում, և ուրախ եմ ձեզ և բոլոր Հայերիդ համար, որով ինձ առանձնապէս էք սիրելի:

Շատ գոհ կը լինէի, եթէ ինձ ասէիք, թէ Վ. Բերարի և Փինոնի (R. Pinon)²⁶ զեկուցումները հրատարակուելու են արդեօք:

Ամբողջ սրտով ձերդ

Ֆ. ՄԱՔԼԷՐ

Թիւ 23

Փարիզ, 20 Հոկտեմբեր 1913

Իմ սիրելի բարեկամ,

Ահա ստացայ ձեր նամակը և շնորհակալ եմ ձեր շնորհաւորանքների համար:

Շատ ուրախ եմ ձեռք բերուած արդիւնքի համար և յուսով եմ, որ դա կը լինի հայագիտութեան պատիւ բերող հրատարակութիւն: Շուտով կդամ ձեզ տեսնելու, երբ վերջացնեմ իմ «Miniatures arméniennes»

²³ Ա. Զօպանեանն իր նամակում հաւանաբար յանձնարարել է Մաքլէրին որպէս հայերէնի պաշտօնական դասախօսի, ինչպէս խնդրել էր Մաքլէրը:

²⁴ Հայերէնի պաշտօնական դասախօս նշանակուելու գործերը:

²⁵ La question arménienne, Paris, Augustin Challamel, 1913.

²⁶ Ֆրանսիացի հայասէր:

(«Հայկական մանրանկարներ») աշխատութեան ներածութեան սրբազրու-
թիւնը: Կը տեսնէք, գեղեցիկ հատոր է լինելու:

Ամբողջ սրտով ձերդ

Յ. ՄԱՔԼԷՐ

Թիւ 24

Փարիզ, 18 Դեկտեմբեր 1914

Իմ սիրելի բարեկամ,

Ահա երկրորդ անգամ եմ լսում, թէ Արամ Էդնայեանը²⁷ սպան-
ուել է թշնամու կողմից: Ստոյգ է արդեօք: Խորապէս տխրեցի, որով-
հետեւ սիրում եւ գնահատում էի այդ երիտասարդին: Ինձ ծառայութիւն
մատուցած կը լինէիք, եթէ կարողանայիք հաստատել կամ հերքել այդ
լուրը:

... Այնքան եմ զբաղուած այս վերջին ժամանակներս, որ երե-
կոյեան յաճախ չգիտեմ, թէ վաղն ինչ եմ անելու: Բացի այդ, օրէցօր
սպասում եմ, որ զինուորական բաժանմունքից կանչուեմ եւ երթամ մի
գնդի միանամ:

Կարող էիք ինձ ասել, թէ Էդնայեանի հայրը Փարիզում է ար-
դեօք եւ կարող է ինձ ընդունել, եթէ ցաւակցական այցելութեան գնամ
մօտը ...:

Յ. ՄԱՔԼԷՐ

Թիւ 25

Փարիզ, 29 Յունուար 1915

Իմ սիրելի բարեկամ,

Իմացայ, որ մօտ օրերս մեկնելու էք Անգլիա: Թող տուէք՝ ձեզ
մաղթեմ բարի ճանապարհ եւ հնարաւորին չափ լրիւ յաջողութիւն ձեր
ձեռնարկումներին եւ պրպտումներին:

Շատ ուրախ կը լինէի, եթէ ինձ ասէիք, թէ ինչ արեցիք «Աղեք-
սանդրի վարք»ի կլիշէները, որ ձեզ էի յանձնել անցեալ տարի, ինչ-
պէս նաև սրբազրական մամուլները: Եթէ չուտով չէք հրատարակելու
ձեր ուսումնասիրութիւնը «Աղեքսանդրի վարք»ի մասին, ապա զգոյշ
վարուած կը լինէիք, եթէ ապահով տեղ դնէիք կամ ինձ յանձնէիք
կլիշէներն ու սրբազրական մամուլները: Դրանք մեծ գումար արժեն,
և ափսոս կը լինէր, եթէ կորցնէիք ...:

Յ. ՄԱՔԼԷՐ

Թիւ 26

Փարիզ, 10 Փետրուար 1915

Իմ սիրելի բարեկամ,

Պրն. Ունճեանի երկխոսների հասցէն է՝ Միլթոն փ., 2: Ձեզ
յանձնեցի նրա նամակը: Պէտք է օգնել նրա երկխոսներին: Աւագ որ-
դուն խնդրեցի, որ մեր տուն գալ: Ամէն շաբաթ նրան մի փոքրիկ
գումար կը նուիրեմ, կիսս էլ ամէն շաբաթ նրանց կտայ աննդամներք,
պահածոսներ եւ այլ ուսեստեղէն: Իսրայէլի ժողովրդի ժամանակաշրջա-
նում չենք ապրում, երբ մինչև 3րդ եւ 4րդ սերնդի զաւակները քա-
ւում էին իրենց հայրերի մեղքերը: Պէտք է անմիջապէս օգնել կարօտ-
եալներին ...:

Յ. ՄԱՔԼԷՐ

²⁷ Ունի թարգմանութիւններ, ինչպէս «Le Synaxaire arménien».

Թիւ 27

Փարիզ, 10 Յուլիս 1915
(Այցեւորման վրայ)

Յրէտէրիք Մաքլէրն իր ջերմ շնորհաւորանքն ու անկեղծ շնորհակալութիւնն է յայտնում հիանալի ղեկուցման համար²⁸, որ լսելու, առաւել ևս վերընթերցելու հաճոյքն ունեցաւ:

Թիւ 28

Փարիզ, 18 Դեկտեմբեր 1915

Իմ սիրելի բարեկամ,

Իմ բարեկամներից մէկը հաւանաբար ղեկուցում է կարդալու Հայաստանի մասին: Յանկանում է, որ լուսանկարներ ցուցադրուեն իրեն փաստ: Անգաղտնապահութիւն չէ՞ր լինի արգիօք մեր կողմից, եթէ խնդրէինք, որ մեզ տրամադրէիք երեսունի հափ պատրաստի տիպոգրաֆներ . . . :

Ֆ. ՄԱՔԼԷՐ

Թիւ 29

Փարիզ, 16 Յունուար 1916

Իմ սիրելի բարեկամ,

Եթէ ձեզ չեմ խանգարում, յաջորդ Երեքշաբթի Ժ. Չին ձեզ կը վերադարձնեմ տիպոգրաֆները: Շնորհակալ եմ, որ դրանք ինձ վրաստանցիք: Ձեր բարեացակամութեան շնորհիւ ցուցադրումները հետաքրքրեցին ներկաներին: Ըստ իս, հայկական դատի պաշտպանութեան համար լուս կղաւ, որ Ֆրանսիական հասարակական այս միջոցառումը տեղի ունեցաւ յօգուտ ձեր խեղճ ժողովրդի: Հասարակութեան հոծ բազմութիւնը վկայում էր, որ Պրն. Դումենրգն ու ես չենք սխալուել . . .

Ֆ. ՄԱՔԼԷՐ

Թիւ 30

Փարիզ, 31 Յունուար 1916

Իմ սիրելի բարեկամ,

Ահա ստացայ ձեր երկտողը և անմիջապէս պատասխանում եմ:

Պրն. Դումենրգը ղեկուցումից յետոյ շատ քիչ ֆնաց Փարիզում: Նա վերադարձաւ Մոնթորան՝ իր դասաւանդումը և ուսումնական մասի վարիչի պաշտօնը շարունակելու: Նա վերջին անգամ վերանայելու է իր ղեկուցումը և ձեռագրից ինձ ուղարկելու է մի օրինակ, որպէսզի սրբագրեմ, լրացնեմ ու տպագրել տամ "Foi et Vie" պարբերականում առանձին պրակով: Հենց որ լոյս տեսնի, ձեզ տեղեակ կը պահեմ . . .

Ֆ. ՄԱՔԼԷՐ

Թիւ 31

Փարիզ, 25 Մարտ 1916

Իմ սիրելի բարեկամ,

Պրն. Փոլ Դումենրգն ինձ յանձնարարում է ձեզ հարցնել, թէ Ապրիլի 9ին Սարգսնում կայանալիք հայասիրական հաւաքոյթի կազմակերպիչը դո՞ւք էք արգիօք: Եթէ այո, նա ուզում է իմանալ, թէ դահլիճում նիստի ծրագիրը վաճառող Հայ օրիորդները կարո՞ղ են ներկաներին բաժանել Պրն. Դումենրգի ղեկուցման տպագիր օրինակները: Ձե-

²⁸ 1915 թ. Մայիսի 25ին Ա. Զօպանեանը կարգացել է "L'Arménie sous le joug ture" (Հայաստանը թուրքական լծի տակ) ղեկուցումը, որ յետոյ տպագրուել է:

կուցումը հրատարակել է «Foi et Vie»-ն, և Փարիզում ամենայն հուշահանդեսները կը ստացուի Ապրիլի 6ին. ուստի հնարաւոր կը լինի յանձնել սիրելի օրերը աներին . . . :

Յ. ՄԱՔԼԷՐ

Թիւ 32

Փարիզ, 8 Նոյեմբեր 1917

Իմ սիրելի բարեկամ,

. . . Կ'աշխատեմ նորաթիւ Երկուշաբթի ձեզ հետ լինել²⁹: Իսկ եթէ չկարողանամ ներկայ լինել ձեր նահատակների յիշատակի յաւերժացմանը, բարեհաճեցէք իմ բացակայութիւնը համարել ոչ թէ անտարբերութիւն, այլ անողորմ փաստ իմ չափազանց զբաղուածութեան: Անհրաժեշտ զոքանչս ծանր հիւանդ են, կինս արտակարգ ծանրաբեռնուած է աշխատանքով: Որքան կարող եմ, հնչաւոյնում եմ նրա գործը:

Ձեզ ամբողջ սրտով նուիրուած

Յ. ՄԱՔԼԷՐ

Թիւ 33

Փարիզ, 15 Նոյեմբեր 1917

Իմ սիրելի բարեկամ,

Ստացայ ձեր երկտողը: Շատ եմ ցաւում, որ այժմ ոչինչ չեմ կարող գրել ձեզ համար³⁰: Ամբողջ ընտանիքս հիւանդ է . . . Իմ լուսնութիւնը ոչինչ չի փոխի ձեր և Հայերի դատի նկատմամբ իմ տածած զգացումներին:

Յ. ՄԱՔԼԷՐ

Թիւ 34

Փարիզ, 17 Նոյեմբեր 1918

Իմ սիրելի բարեկամ,

Ստացայ ամսի 13ի ձեր նամակը և անհունօրէն շնորհակալ եմ: Առանձնապէս շնորհակալ եմ շնորհաւորանքների համար, որ բարեհաճել էք յայտնել: Ֆրանսիական յաղթանակի դափնեպսակն անաւարակօրէն լինելու է տղնուտղարմ Հայաստանի վերջնական տղատաղբում:

Հինգշաբթի օր դուք ինձ խօսեցիք զեկուցումների մի ծրագրի մասին, որ տեղի է ունենալու Հայ մատաւորականների ընկերութեան հովանաւորութեան ներքոյ, և պատիւ արեցիք ինձանից մի զեկուցում խնդրելու: Ես չեմ սիրում հասարակութեան առաջ հանդէս գալ: Սակայն յօգուտ Հայաստանի խօսելու պարտականութիւնից չեմ կարող խուսափել . . . եթէ երբեք դեռ ես չէք հրաժարուել զեկուցումներ կազմակերպելու մտադրութիւնից: Անհրաժեշտ է, որ յայտնէք թէ ինչ էք ակնկալում ինձանից:

Ձեր նամակն ստանալուց յետոյ իրադարձութիւններն այնպիսի ընթացք ստացան, որ թերեւ հրաժարուէք ծրագրուած զեկուցումներից . . . :

Յ. ՄԱՔԼԷՐ

²⁹ Ֆրանսիայում Նոյեմբերի 11ը «մեռելոց» է:

³⁰ «Վերածնունդ» հանդէսի 1918 թ. 1-2 բացառիկ համարում ապագրուած են Եւրոպայի հայաստեանների կազմակերպչականները Հայ ժողովրդին: Մաղթանքներն ստացուել են, ինչպէս այս նամակից էլ է երևում, խմբագիր Ա. Զօւլախեանի խնդրանքով:

Թիւ 35

Փարիզ, 16 Փետրուար 1919

Իմ սիրելի բարեկամ,

Քիչ առաջ ստացայ «La Roseraie d'Arménie» («Վարդենիք Հայաստանի») ձեր զեղեցիկ հատորը: Ինչ հայակապ գիրք, և որքան շնորհակալ եմ, որ մտածել էք ինձ էլ ուղարկել մի օրինակ:

Նախ՝ այն կը կարդամ: Այնուհետեւ, ինչպէս մի անգամ խօսել էինք, դրա մասին տեղեկութիւն կտամ «Revue d'histoire des Religions» հանդէսում:

Ինձ թւում է, որ ձեր գիրքը հրապարակ է գալիս աւելի քան երեք պատեհ մամանակին և լայնօրէն նպաստելու է, մաղթում եմ և յոյս ունեմ, աւելի լաւ ճանաչել և գնահատել տալու Հայ հանճարն իր բազմապիսի արտայայտութիւններով . . . :

Յ. ՄԱՔԼԷՐ

Թիւ 36

Փարիզ, 18 Յունուար 1920

Իմ սիրելի բարեկամ,

Մի քանի շաբաթ առաջ Պրն. Մեյէն ձեզ ուղարկել էր մի շրջաբերական, որով ծանուցում էր «Société des Études Arméniennes» (Հայագիտական ընկերութեան) այնպապա ստեղծման մասին: Դա այժմ իրականութիւն է, և Ընկերութիւնը հրատարակելու է «Revue des Études Arméniennes» (Հայագիտական հանդէս) խորագրով մի պարբերական, երբ նրա նիւթական միջոցները թոյլ տան³¹ . . . Բարեհաճեցէք այս մասին խօսել ձեր շրջապատում և շատերին անդամագրել նոր Ընկերութեան:

Ինձ թոյլ եմ տալիս ձեզ տեղեկացնելու, որ Կիրակի, Փետրուարի 8ին, երեկոյեան Ժ. 4ին «Église des billets» եկեղեցիում խօսելու եմ Հայոց եկեղեցու մասին³² . . . :

Յ. ՄԱՔԼԷՐ

Թիւ 37

Փարիզ, 15 Մայիս 1929

Իմ սիրելի բարեկամ,

. . . Այժմ շատ եմ զբաղւած Հայագիտական հանդէսի 1929 թ. առաջին պրակի պատրաստութեամբ: Դա լինելու է մի չքեղ պրակ, ճախօրէն զարդարւած և պատկերազարդ, Հայագիտական ընկերութեան գոյութեան 10րդ տարեդարձին նուիրւած: Ուրախ եմ, որ զուք մեզ հաւատարիմ էք մնում, կանոնաւոր կերպով մուծում ձեր անդամովճարը, և մտածում եմ, որ տասնամեայ յորելեանի առթիւ նոր անդամներ կը սիրաշահէք մեզ³³ . . . :

Յ. ՄԱՔԼԷՐ

³¹ Հայագիտական ընկերութիւնն ստեղծուել է 1920 թ. Յունուարի 9ին Ֆրանսիացի մի խումբ հայագէտների և հայասէրների ջանքերով: Անդամակցել են նաև քաղմաթիւ Հայեր: Ընկերութիւնը հրատարակել է իր պարբերականը՝ Հայագիտական հանդէսը, որ Ընկերութեան հետ միասին գոյատևել է մինչև 1933 թ.: Հայագիտական ընկերութեան և Հայագիտական հանդէսի մասին աւելի մանրամասն տե՛ս մեր «Փարիզի Հայագիտական ընկերութեան և Հայագիտական հանդէսի մասին» յօդուածը, ուր մանրամասն ներկայացւած է նաև Հանդէսի մասնագիտական բովանդակութիւնը («Պատմա-բանասիրական հանդէս», Երևան, 1965, թ. 2, էջ 154 . . .):

³² Մաքլէրը յետագայում հրատարակել է իր զեկուցումը՝ «L'Eglise Arménienne» («Հայ եկեղեցին»), Փարիզ, 1920, 40 էջ:

³³ Անդամների թիւը, որով և նրանց մուծած անդամավճարները դուժարն ու նուիրատուութիւնները կենսական նշանակութիւն են ունեցել Հայագիտական ընկերութեան հանդէսի հրատարակութեան համար:

Իմ սիրելի բարեկամ,

Ստացայ ամսիս 19ի ձեր նամակը, որին շտապ պատասխանում եմ։ Վերջին տարիներս իմ հրատարակիչներին միշտ տուել եմ փարիզի հայկական թերթերի հասցէները, որպէսզի նրանց ուղարկուեն իմ հրատարակութիւնները։ Սակայն այդ նոյն հրատարակիչները հետզհետէ նկատել են, որ «Նոր Երկիր»ը և «Ապագան» չէին գրախօսում իմ աշխատութիւնները, մինչդեռ «Յառաջ»ը և «Le Foyer»-ն կանոնաւոր կերպով գրախօսութիւններ են տպագրում գրքերիս մասին։ Եւ իրենք՝ հրատարակիչներն են ցուցակից դուրս հանել չգրախօսող լրագիրները։ Տեսնում էք, որ ես մեղաւոր չեմ այս հարցում։

Երէկ ձեզ ուղարկեցի «Amira»-ն։ Երէկ խնդրեցի նաև Geuthner-ին³⁴, որ հրաժարուի իր որոշումից, և պատուիրեցի ձեզ ուղարկել տալ՝ 1. Trois conférences sur l'Arménie faites à l'Université de Strasbourg («Եւրոպայի համալսարանում կարդացուած երեք գեղեցիկ շաբաթականի մասին»), 2. Contes arméniens («Հայկական հեքիաթներ»), 3. L'enluminure profane arménienne («Հայ աշխարհիկ մանրանկարչութիւն») աշխատանքներ։ Խնդրում եմ, որ դրանց ստացումն ինձ յայտնէք և բարեհաճէք դրանք ազդարարել «Ապագայ»ում։

Մի ուրիշ բան. Հայագիտական ընկերութիւնը 1929 թ. իր գոյութեան 10րդ տարեգարծը նշելու է մի խնճոյքով, որ տեղի է ունենալու Նոյեմբերին։ Ընկերութեան ղեկավարութիւնը որոշեց այդ առթիւ հրատարակել Հայագիտական հանդէսի մի չքեղ պրակ։ Մեզ պէտք է լինի մօտաւորապէս 30,000 ֆրանկ այդ պրակի հրատարակութեան համար, որն ամբողջովին նուիրուած է լինելու հայ ազգին։ Ձեզ խնդրում եմ, որ բարեհաճէք «Ապագայ»ում մի կոչ հրատարակել այս արտակարգ պրակի օգտին, և մեզ օգնէք ձեռք բերելու այդ մեծ ծախսին անհրաժեշտ գումարը։ Ի միջի այլոց, դրանում լինելու են շատ գեղեցիկ լուսանկարներ³⁵։ Յոյսս դնում եմ ձեր վրայ։ Իրականում դուք ծառայութիւն մատուցած կը լինէք ոչ թէ մեզ՝ Ֆրանսիացիներին, այլ հայկական դատին . . . :

Ֆ. ՄԱՔԼԷՐ

Իմ սիրելի բարեկամ,

. . . Շատ շնորհակալ եմ, որ «Ապագայ»ում կոչ էք հրատարակել յօդուտ Հայագիտական ընկերութեան։ Յուսով եմ, որ ձեր կոչը լսելի կը լինի։

Անյապաղ գրելու եմ Էռնէսթ Լըռուի գրախանութին, որպէսզի իմ «Dews arméniens» («Հայկական դեքեր») աշխատութիւնից մի օրինակ ուղարկուի ձեզ՝ «Անահիտ»ում գրախօսելու համար . . . :

Ֆ. ՄԱՔԼԷՐ

³⁴ Ֆրանսիացի հրատարակիչ։

³⁵ Հանդէսի այդ պրակը լոյս է տեսել 1929 թ., հատ. Թ., պրակ 2, 340 էջ։

ԴԻՒԱՆ ՍՈՒՐԲ ՅԱԿՈԲԻ

ՆԱՄԱԿԱՆԻ

ԳՐԻԳՈՐ ՇՂԹԱՅԱԿԻՐ ՊԱՏՐԻԱՐԺԻ

ՆԱՄԱԿ ԹԻԻ 8 (35Ա)

ՀԱՍԹԷ

Աստուծով

Հաւցէ՛ զիրս ի Ստամպոլ՝

ի ձեռն Հայոց Պատրիարկի Տեառն Յովաննու Աստուածաբան

մեծի վարդապետին՝ ի բարին:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Է՛

Մեծի Պատրիարկի Տեառն Յովաննու Աստուածաբան վարդապետիդ՝ յոյժ

կարօտ սիրով զողջոյն տեառնաւոր մատուցանեմ. եւ խնդրեմ ի

տեառնէ՛ զի անսիրտ զքեզ պահեսցէ. ամէն:

Հոկտեմբեր ե. [1732]

Ընդ որում եւ յայտ լիցի քումդ մեծութեան, զի ահա Յունաց Պատրիարկի հաւն՝ նախքան զսոն սրբոյն Գէորգայ եւ խաղաղութեամբ ի Յոսպէ, եւ զեռեւտ անդ է բազում ուխտաւորօք՝ որք ընդ իւր՝ եւ որք ի Թեոպոլիսէ՝ հայ եկին: Բայց զընտանիս օրհնեալ մահաւորոյն եւ զորս ընդ նմա Հայք յընդաւրբաբ ի սուրբ Քաղաքս, ընդ որոց էր եւ զսփուռի Ալին, որ զգիրս սրբելի որդոց մերոց վարդապետացն բերեալ ի մեզ հասոյց. զի թէպէտ ցանկալիդ մեր՝ քէն արարեալ զիր մեզ չղբեցիր՝ զու ողջ լեր: Սակայն օրհնեալք ի Տեառնէ՛ լիցին սրդիքն մեր՝ զի զրեալ էին զամենայն զորպիսութիւնս քո եւ զտեղւոյդ. նաեւ զոչ լինին նաւի ուխտաւորացն մերոց՝ յոյժ արտմութիւն է մեզ և ցաւք սրտի. միթէ ի Տեառնէ՛ լիցի մեզ զթութիւն: Լուայ յոմանց զՍուրբ Գահի նուիրակի՝ զվատուէր զարարան. եւ ընդ այն զարհուրեալ եւ զարմացեալ կամ յապշութեան՝ եւ մտախոշ լեալ ոչ զխտեմ թէ՛ զի՞նչ ասացից. զի զու յորժամ լուար՝ ընդէ՞ր ոչ զպացուցեր եղբորդ՝¹ զի պատժակոծ զնա առնիցէր:

¹ Ապահովաբար կ'ակնարկէ Սիմոն Երեւանցիին (պէտք չէ շփոթել կարողիկոս Սիմոն Երեւանցիի հետ), որ 1732ին Զմիւռնիա կը գտնուէր իբր նուիրակ Ս. Էջմիածնի: Կարողիկոս Երեւանցի իր «Զամբոյս» մէջ շատ մօտայլ գոյններով կը ներկայացնէ Յովհաննէս Կոլոտը: Այս մասին տեսնել մասնաւորաբար Բարգէն Մ. Վ. Կիւլէսէրեան, «Կոլոս Յովհաննէս Պատրիարք», Վիեննա, 1904, էջ 61-68:

² Արքահամ Բ Խոշաբեցի Կարողիկոս (1730-1734), Բաղէշի զպրոցէն, Շիրաքայալի իրի եւ Կոլոտի գործակից եւ սրտակից:

Եւ կամ թէ ինքն դառնահամբաւ՝ զի՞նչ տեսեալ զմէնջ նեղութիւն որ այսքան զմեզ ի բերանն որդնալի առեալ պախարակէ. զոր Տէր լիցի ինքեան վրէժխընդիր եւ հատուցէ ըստ գործոց իւրոց՝ ամէն: Եւ կամ թէ ազգն մեր արամեան, քահանայք եւ ժողովուրդք երլիք՝ եւ եկօք, զայսքան եպերանաց խօսս լուեալ ի պիղծ բերանոյ նորա, եւ մի ի նոցանէ ոչ խօսեցաւ՝ թէ ընդէ՞ր այդպէս զանխաւան բարբառիս. ուրեմն լոյս աշացս, բարձեալք են իրաւունք յերկրէ, եւ կենաց իմոց վա՛յ թէ որպէս պարտիմք կենցաղաւորիլ ի մէջ այսօրիսեացս. եւ դու կարի մի՛ տրտմիցիս՝ յիշեալ որ ասն Տեառն մերոյ զրէ Հեղն սուրբ³, թէ Յիսուս չոգաւ թաքեալ ի նոցանէ եւայլն. եւ խնդրեմ յԱստուծոյ զի քեզ արիութիւն եւ համբերութիւն տացէ, եւ զթշնամիս քո ի կոր կործանեացէ, յիշելով զխղճութիւնս մեր՝ եւ զամբարտաւանութիւնս նոցա: Իմա՛ եւ զայս՝ ի սուրբ Գէորգայ բարեկենդանի կիրակէին, եյաք ի տանիսն մեր՝ եւ նայեցայ ի փայտեայ օտան որ յառաջ շինեալ էաք եւ քեզ ծանուցաք. այժմ ընդ տեսանելս՝ փութով զտղայն մեր կոչեցի, թէ զինչ դոյ ի ներս հանէք՝ զի այժմ փլանելոց է սա. եւ իսկոյն զոր ինչ գոյր ի ներքս հանաք. եւ ընդ ելանել տղայոցն՝ բովանդակն փլաւ փայտեայ չինքն. եւ Տէր զերծոյց զմեզ՝ զի փտեալ էին փայտքն. վասն այնորիկ աշապէս եղեւ, եւ ոչ ոք ի քաղաքացեացն եւ ի հաքիմացն իմացաւ: Նայիալ Շահպատեի որդոյն զանխուլ⁵ զեկուցաք եւ զայս արգս առաք. թէ հնար է Փէրման տաս անել զի քարեայ օտաներ շինեցի, եւ թէ ոչ՝ զլուխդ ողջ կացցէ: Յանցեալ ամին շէխ Ֆէյլին՝ ի մեծ փաշայէն զիր ետ բերել վասն իւր նախիպութեան եւ մահգար⁶ եւ արդ եւս էաո՛ւ եւ ետ մեզ որ յղեցաք առ օրհնեալն յԱստուծոյ մեր մահտեսին⁷. եւ նախիպութիւն ի վերայ Սիօնցոյն եղեւ: Իսկ Ֆէյլին թողեալ զերկու ազգն ընդ մեզ չարաչար կազի, թէ Հայքն զիմ բան աւրեցին, մահտեսի Սեղրոսն զփաշայի զիրն եւ զայլն պահեաց, եւ ի տեսարն ոչ ետ՝ վասն այնորիկ իմ բան ոչ եղեւ: Եւ վերջապէս զայս ասէ թէ այլ ինձ նախիպութիւն պիտոյ չէ, միայն զիմ յղած զրբերն ի ձէնջ կը պահանջեմ, եւ ես զիտեմ զի՞նչ առնելոց եմ ձեզ՝ թէ զիմ զրբերն յիս չհասուցիր: Եւ վասն այնորիկ՝ ընդ մեզ է կատարեալ թրշնամի: Խնդրեմ զի իմացիս զզրերաց էհուալն⁸ եւ մեզ ծանուցես, զի շատ զմահտեսին եւ զմեզ ի բերան առեալ է՝ զբով մի Աստուծով կարկեալ՝ զնա: (Լուսանցքին վրայ) Եւ թէ զմեր զորպէսն հարցանես, այլ ի՞նչ զրելոյ պէտք է. յԱստուած մնաց մեր բանն զի այց առնիցէ: Խղճուկ որդիս մեր զեռեւս այնպէս տկար, յԱստուած եւ ի սուրբս իւր յանձին, եւ զոչ զայն քո այժմ լուաւ՝ եւ կրկին տրտմեցաւ, եւ լալոտ աչօք զսուրբ աչդ համբուրէ, աղօթիցդ կարօտ դուով: Եւ միաբանքն ամենեքին զսիրոյ ողջոյն զաջդ համբուրելով ընծայեն փափազմամբ, աւելի քան զհամայնս բէիդ վարդապետն ծեր. եւ ողջ լեր ի պարծանս հողոյս Գրիգորի որ ի Հոկտեմբերի ն. զգիրս ծրեցի: Իմ սիրեցեալ որդոցս բարունեաց, եւ քոց պաշտօնէիցն համայնց՝ յԱստուծոյ օրհնութիւն եւ զչնորհս սրբոց տեղեացս՝ ընծայեմ փափազմամբ եւ յոյժ կարօտիւ՝ եւ լիցին օրհնեալք ի Տեառնէ բարձրելոյ, ամէն: Վարդապետ իմ, կրկին ի քէն խնդրեմ, զի շէխ Ֆէյլու զրբերացն մուղայիթ⁹ լիցիս. եւ թէ չեղեւ զիւսն

3 Տեղացի:

4 Յովհաննէս Աւետարանիչ (Գլ. ԺԲ, 36):

5 Գաղտնի:

6 Աղեքսագիր:

7 Ակնարկուքին Սեղրոս ամիրային:

8 Կացուքիւն:

9 Հսկի, տէր բլլալ, հոգ տանիլ:

յայտնեալ, կը նեղէ սա զմեզ չարաչար, զոր Տէր խափանեցէ զիւր խորհուրդըն չար՝ ամէն:

(Լուսանցքին ձախ անկիւնը) Մեծի իշխանին մերոյ օրհնեալ մահտեսոյն, եւ իւր օրթախ Աստուծով զօրացեալ եղբարցն, եւ ամենայն սիրելեաց Սրբոյ Տանս եւ մեր՝ օրհնեալ մահտեսեացն, զԱստուծոյ օրհնութիւն, եւ ըզ-Սրբոյ Հոգոյն զպարգեւն ընծայեմ, եւ եմ ազօթող վասն նոցա, եւ Տէր սիրկեացէ զինքեանս յամենայն նեղութեանց, կրկին ամէն:

(Հասցէին ներքեւ) Ծանիր ի՞մ աչացս լոյս վարդապետ, զի Շահապա-նի փոքր որդի Ապտըլվահապն է այժմ դատաւորի նայիս, այն վրած տեղաց զարդն ի նմանէ խնդրեցաք, զի լուեալ ես որ դատաւորն մեռեալ է: Եւ նա յա-ռաջ ետ դարդն, եւ յետոյ խնդրեցաք թէ ի մէջ արդին դրեա՛ զի քարիւ եւ կը-րով շինեցի: Իսկ նա առեալ դարդն պատուեաց, թէ ես ոչ իշխեմ տալ արդ, փոշմանեցաւ¹⁰ եւ ոչ ետ: Արդ՝ մեծ բարեկամ մեր զայս գործեաց, իմա՛ թէ զայլքն ի՛նչ կգործեն. արդարեւ թէ առանց նորա արդին առնուիք լաւ իմն կը-լինէր, Տէր յաջողեցէ: Գիր չկարացի դրել որդոցս այժմ վասն տկարութեա-նրս. օրհնութիւն Տեառն հանդիցէ ի վերայ նոցա, ամէն:

(Ներքեւը, աջ անկիւնին) Գրեցի մեծի մահտեսոյն՝ զրեմ եւ քեզ հո՛գի, զայն մեր Սուքիասն չահեցէք, քիչ ամակ¹¹ չէ տուեր, խեղճ է, չարա-խօսաց մի՛ լսէք:

ՆԱՄԱԿ ԹԻԻ 9 (6Ա)

ՀԱՍԾԷ

Աստուծով հասցէ գիրս ի Ստամպոլ՝ ի Սուրբ Աստուածածնի եկեղեցին, կամ ո՛ւր եւ իցէ,
 ի ձեռն Տեառն Յովաննու Աստուածարան վար-
 դապետին եւ մեծ Պատրիարդին՝ անբաց ի նա
 հասուցանողն՝ յաստուծոյ զվարձս առցէ՝ ամէն:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

է՛

Շնորհապարզ մեծի Պատրիարդիդ՝ Տեառնդ Յովաննու
 Աստուածարան վարդապետիդ՝ զողջոյնն սիրոյ մեծաւ
 ըղձիւ ընծայեմ կաթողին բաղձամբ:

Ապրիլ Գ. [1733]

Եւ զայս ինչ յայտ առնեմ քումդ մեծութեան, զի ահա տեսառն Աստու-ծոյ յաջողութեամբ, եկին յամենայն կողմանց տէրունական ուխտաւորք, եւ խաղաղութեամբ զՊատեքն տեսառն կատարեցաք ի միտսին եւ յապրիլ ամսոյ Գ. յաւուր երեքշաբաթի յետ Նոր Կիւրակէին, չու արարեալ աստի օրհնեալ մահ-տեսիքն իջին ի յուպէ աստուծով անվնաս. զոր տէր բարի ճանապարհ տացէ նոցա զի զնսացեն իւրաքանչիւր ի տեղիս իւրեանց. իսկ մեք ահա զմեր սիրե-լի որդի զԱւետիք վարդապետն որ նոր եկն ի նուիրակութենէ բաղում արդ-

¹⁰ Զգջալ:

¹¹ Գործ, աշխատանք, երախտիք:

Լամբրք եւ յիշատակօք, եւ պարտ էր Հանդէիլ յայտ ամս, սակայն զնա յղեցաք
այդր առ քեզ՝ եւ զմահուեսի Յակոբն ընդ նմա. եւ զոր ինչ զտուաւ ընծայ յը-
ղեցաք ընդ նոսա. թողութիւն շնորհաւ մեր պակասութեան: Էջ ընդ նոսա եւ
փառաւոր իշխանն մահտեսի Մելքոն¹ Աղայն իւր օրհնեալ բնտանեօք եւ որ-
դովք. որ յանցեալ ամն ի Մայիսի ԺԳ (13) եմուտ ի սուրբ քաղաքս եւ արար
բազում բարութիւնս, քանզի զկեղրոնի ձորոյ² զգժուար ճանապարհն եւ մօտ
ի Բեթղէհէմ զնեղ ճանապարհն լայնացոյց. եւ զմեր վանուց Սուրբ Մննդեան
զդրսի դուռն երկաթեայ ետ շինել. եւ ի սուրբ տաճարս զարոյն Ստեփաննոսի
զդուռն կճեայ ետ շինել. եւ ի մեր գնեալ Մէլմարենց տան յետոյ՝ տեղի մի
գնեաց եւ ի վերայ կանգնեցաւ (?) ետ շինել ԺԲ (12) տուն ի մի բակ զարմանա-
լի շինուածովք. որ ն արեղ գնաց ի վերայ, եւ արար հուճէթիւ վախրֆ³ Սրբոյ
Աթոռոյս. եւ իւր օրհնեալ կիճն մահտեսի Յաթուռն զպատուական կանաչ չուր-
ջառ մի երբ յորժամ եկն. եւ զսուրբ Հրեշտակապետու խաչկալն ետ շինել.
խարջն եղեւ Եճ (500) դուշ. զայսոսիկ զամենայն արարեալ՝ թող զզրամն որ
անխնայ յամենայն տեղիս խարջեցին, եւ զորս խոստացաւ յղել՝ զայն թող
մահտեսի Յակոբն պատմեսցէ: Զայսոսիկ զրեցի վասն այնմ՝ զի խմսցիս եւ
ըստ երախտեացն շնորհակալ լիցիս. եւ էին յոյժ ուրախ՝ այլ իրրեւ զտան այ-
րումն եւ զփեսայի մեռնիլն լուան՝ տրտմեցան. եւ վասն իմ մեղացս յԱպրիլի
Գ. այնպէս տրտում գնացին. եւ մեք տրտմութեամբ յուղի եղաք, զոր տէր
Աստուած բարով ի տեղդ հասուցէ՝ եւ զփոխարէնն տացէ, զի քան զչափն ա-
ւելի մխրթանաց զմեզ՝ թէպէտ մեք ըստ իւր արժանեացն ոչ կարացաք զպա-
տիւ առնել իւրն: Եւ ես զամենայն խորհուրդս իմ յայտնեալ եմ իւրն, եւ զա-
մենայն ինչ զիտէ, եւ թէպէտ վասն այն խասղեղցի երիցոյն, եւ այլ ինչ իրաց
ունէր զբէն խէթ, այլ երդմամբ հաստատեաց՝ թէ այսուհետեւ ի սրտի իմում
այլ խէթ ոչ դոյ՝ վասնորոյ զինչ եւ առնիցես՝ թարց նմա մի՛ արասցես՝ եւ զոր
ինչ ասիցէ՝ զխօսն կատարեսցես Աստուծոյ եւ Սուրբ Տանս՝ եւ իմ խա-
թերս համար. եւ բարի լիցի քեզ: Զխա...⁴ Իրն ոչ կամէր ծածկել, բայց խոր-
հեցաք եւ զի վերջն չար կլինէր՝ ծածկեցաք: Խնդրեմ զի զարդսն որ յղեցաք իւր
զխոտութեամբն տաւ շինել եւ յղել: Սասայ նոր կաթուղիկոսն⁵ խոնարհական զիւր
զրեալ մեղ եւ զայն զրեւ քեզ զի տիրութիւն նմա առնիցես. եւ արա նմա լա-
ւութիւն, զի այլ ոք այլ ոչ կարէ նստիլ անդր բաց ի նմանէ: Եւ վասն Ալեքսան
վարդապետին կրկին կողաչեմ զի լաւ օգնեսցես նմա վասն սիրոյն Գրիստոսի,
զի լաւ ճանապարհ բռներ է, եւ ի Սիւս զրեա զի մի նեղիցեն զնա, եւ զԲերթոյ

¹ Շղթայակիր Մելքոն կը յիշէ. մինչ յիշատակարաններու եւ Երուսաղէմի գոյգ պատմագիրներուն մօտ ան Մելքոնն է: Նոյն ձեւով, կինք՝ Նաղու. է. իսկ Շղթայակիր գայն կը յիշէ իբր «մատենի *Խաթուն*». յստակ չէ՝ *Խաթուն* իբր ամական գործածուած է Բէ գոյական:

² Երուսաղէմի պարիսպէն մինչեւ Ս. Աստուածամայ Տաճար երկարող ճամբան է:

³ Կտակ, ժառանգութիւն:

⁴ Այսպէս կիսատ ձգուած նամակագիրին կողմէ: Արդեօք՝ *Խաչատուր*. Շղթայակիր ժամանակ մի քանի կաշատուրներ կը յիշուին Երուսաղէմի մէջ: Տեսնել Մկրտիչ Եսպ. Աղաւնունի, «Մխարաթ եւ Այցեւուք Հայ Երուսաղէմի», էջ 174-177:

Սակայն ուրիշ նամակի մը մէջ (Բիւ 11 [16Ա]) Շղթայակիր իբրեւ «խա...» կը յիշատակէ խախա մը (Հրեայ կրօնաւոր):

⁵ Դուկաս Ա Աջապահ Սեցի (1731-1737):

ժալիքանայի⁶ դրան, եւ դայն ճանապարհաց բան Աստուծոյ համար հողացէք. ահա Տէր Յակոբ Աղուլեցի մէկ երէց մի որ կողոպտեալ են եկն այդը՝ հարց դնա՝ եւ հրաման տուր զի ի զանկատ ելցէ ի վերայ նոցա. լուայ թէ սիօնցոյ փոքր եղբայրն իժի որդին այդր զալոց է՝ զգոյշ լեր՝ զի մի այլ եւ այլ գէր առեալ զայցէ այսր եւ զմեզ կրկին նեղեացէ. հարց զգալօղքն եւ տե՛ս թէ որպէ՞ս են ընդ մեզ՝ եւ զինչ կկրեմք:

(Լուսանցքին վրայ) Խղճուկ որդին իմ ի մէջ տառապանաց կրկին անկեալ զի ի վերայ թուրութեան մարմնոյն՝ յաւելու եւ թխնէ՞թեսութիւն որ զշունչն ո՛չ կարէ առնուլ եւ լալոտ աչօք զաջող սուրբ կարօտիւ համբուրէ, եւ աղերսէ ինքն եւ ես սրտարեկս զի դայն հէքիմ Կարապետն ընդ ուխտաւորաց յղիցես, զի յօրէ յօրմէ Գարրիէլ վարդապետն որ ասացեալ է՝ ոչ զաղարի ի յիշելոյ. ի սէրն Քրիստոսի, թէ ինչ կերպիւ եւ իցէ՝ յղիցես. այլ յոյս մեր յԱստուած է. իսկ թէ չյղեցեր՝ այլ ոչ զաղարի ի լալոյ. զի հաղն՝ շունչ չեւանկն՝ եւ անքուն մնալն, եւ թուրութիւն մարմնոյն ի միասին պատեալ, տեսողաց աղիքն կզալարի. եւ զիտէ տէր զի թէ բիւր բարիք լինի՝ եւ խնդութիւն յաշխարհի, ամենայն խոտան թուի յաշս իմ. եւ եմ ի խոր տրտմութեան, եւ թէպէտ կմխիթարեն, այլ ոչ մխիթարիմ. եւ թէ բան մի եղեւ ամա Աստուած չէնէ՝ այսու սղօլս եւ ես ելից յաշխարհէ: Հո՛ղի վարդապետ, չլինի թէ ամբողջապէս անուն մարդ յղիցէք կամ անուն դնէք. զի անհնար է ինձ դայն առնել կամ լսել. եւ ճարն իմ յԱստուած եւ ի սուրբս իւր: Չկարապետն յղեա անպատճառ: Մեր Յարութիւն վարդապետն Կիպրացին ի Համիթ գնացեալն նրբիբակ, ընդ մեր Պետրոս վարդապետին առաջնորդի զմութեւիլի Աղեքսանդրի հիսապն կտեսնեն, եւ Աղեքսանդրն խայտառակ կլինի. ինքեանք եւ ժողովուրդքն զիր զանկատի զրեալ եւ զաղաղակ բարձեալ, թէ այս մարդս այլ մեզ պիտոյ չէ. մէկ Կարապետ անուն մարդ մի ընտրած՝ ի վերայ նորա գրեցի. չլինի թէ Աղեքսանդրն դայ՝ կամ զիր զրէ՝ լուիցես եւ ի վերայ նորա առնիցես. եւ կամ զՔիւրմանն նորեսցես. զի անդ կոխ կլինի, եւ ես սուտ կանկանիմ. չի պիտիւր այնպիսի բարեկամ, որ զսուրբ տանն ապրանք յանխնայ ուտէ եւ մօխէ. զնացողն ի Կեսարիոյ վանքն մեր որդի Սարգիս վարդապետն յոյժ աղերսանաց զիր ինձ զրեալ է թէ վարդապետին գրեա՛ զի յիս խնայեացէ եւ ազատեացէ յայս տեղացս. ճար մի արա եւ նմա եւ զԱւետիս վարդապետն շահեա եւ սիրով ընկալ զի է արդիւնարար: Եւ զտեղոյս որպէսն եւ զիմ հալն մահտեսի Յակոբին հարց. եւ ողջ լեր ի պարձանս հողոյս Գրիգորի, որ յԱպրիլի 9. զգիրս ծրեցի, բաւ է:

(Լուսանցքին ձախ անկիւնը) Հին տիղտարն որ դայ ի տեղդ՝ ի հարկ է պարտիս առնել տիրութիւն նմա որպէս եւ այլքն. զի է հին ամենայն իրօք. եւ նորն ի նմանէ հեռի. շահեա զնա՝ քո կատարեալ իմաստութեամբդ:

6 Բառը անճամօք կը մնայ ինձի: Թրքերէն կայ ժալիքեանի՝ կալուած իմաստով: Արդեօ՞ք Հալեպի կալուածական խնդրի մը կ'ակնարկէ:

ՆԱՄԱԿ ԹԻԻ 10 (15Ա)

ՀԱՍՏԷ

Աստուծով

Հասցէ գիրս ի Ստամպոլ, ի ձեռն նորին
Պատրիարկի Տեառն Յովաննու Աստուծա-
բան մեծի վարդապետին՝ անրաց ի նա հա-
սուցանողն՝ յԱստուծոյ զվարճաւ տոցէ՝ ամէն:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

է՛

Տեառնդ Յովաննու Աստուծաբան վարդապետիդ
եւ մեծի Պատրիարկիդ զսուրբ ողջոյնն սիրոյ
ընծայեմ կարօտամեա ըզմիւ:

Մայիս Բ. [1733]

Եւ ասեմ. Շնորհաւոր Տօն Գարտեան Հոգւոյն Աստուծոյ, եւ որ էջն
ի սուրբ յԱռաքեալսն, իջցէ՛ եւ ի քեզ եւ ի քոյսդ յիմայինս եւ լցուցէ հօթ...
ազուն՝ պարգևօքն իւրովք՝ ա՛մէն: Զե՛կ լիցի քումդ մեծութեան եւ այս ինչ՝
զի յԱպրիլի ժգ. գրեալ գիրն քո՝ եհաւ աստ առ մեզ ի Մայիսի Դ. եւ անպատ-
մելի խնդութեամբ լցոյց զսիրտ անմխիթարիս՝ յորժամ զշինումն եւ զկատա-
րումն Սրբոյ Եկեղեցւոյն², եւ զողջութեամբ կեալն քո լուայ. զոր տէրն ամե-
նայնի զՍուրբ Եկեղեցին հաստատուն պահեցէ, եւ քեզ յերկար կեանք տացէ.
եւ զանցկալոյդ իմոյ՝ եւ ամենայն աշխատաւորաց ի Տունն տեառն՝ կրկին ըզ-
վարճա բարեաց շնորհեցէ: Իսկ թէ զմերս զորպիսութիւն զննիցես՝ Տեառն
փա՛ռք, Աստուծով զօրհնեալ զմահտեսիան բարեաւ յղեցաք, որ եւ ակն ունիմ
զի այժմ այդր են. զի ի Լէթէքիայ հունեալ նաւն՝ յետ երկուց ատուրց՝ անդր
եղեալք են. զոր տէրն ամենայնի համայնց զբարի ճանապարհ տացէ. իսկ մեք
աստ մնացեալ իրր ի մէջ զայլոց. որ եւ ամեն ի մեծաց Շահպատնի մեծ որդին՝
վայիւ ասացեալ է մեր որդի Գարբիէյ վարդապետին, թէ զուք զպարտքն Աս-
տուծով տուիք, եւ այժմ կտեսանեմք որ կրկին կու տայք. ի՞նչպէս պիտի լինի
այս Տանս՝ եւ ձեր հայն՝ մանաւանդ այդ խեղճ ծերոյդ³. արդ տես՝ թէ նոքա
որ զայս ասեն՝ կշռեա՛լ զմեր դառնութիւն թէ ո՛րքան է: Եւ վասն այնմ իրին
որ խաթր մնայի պէս գրեալ ես՝ ի՛մ ցանկալի՝ իմա որ աշատութեամբ ոչ գը-
րեմ: Ամէնիմաստ Պետդ՝ աստ ո՛չ եւ զի հնարիւք եւ կատարեալ խորհուրդով
զբանն հօգայիր: Քա՛ջն Հանայն՝ անկեալ յորս այս ի մէջ անկողնի թաւալի.
ո՛հ կենացս եւ վա՛յ աչացս. չէ՛ առողջ զի յաշտնապէս զղիմի հարկանցի զա-
ռամեցեալս եւ ցնորեալս՝ զի՞նչ պիտի րանէի. հաւատա՛ ստոյգ զի ո՛րքան
այս տղայս առաջի իմ կոյր աչացս այսպէս կխակենդան եղեալ կայ՝ եթէ բիւ-
րիցս բիւր խնդութիւն լիցի յաշխարհի՝ ինձ սո՛ւպ է եւ տրտմութիւն անփա-
րատ՝ բաց ի հոգեւորէն. զի գիտեմ որ վասն իմ մեղացս է՝ կամք Տեառն օրհն-

1 Բառէն վանկ մը պատուած տոգադարձի պատճառով:

2 Կակմարիէ Պալատ Ղալաբիոյ Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցիին, որ 1731ին այրած էր: Կոլոտ Պատրիարք զայն կը վերաշինէ եւ նորոգութիւնը կ'աւարտի 1733 Փետրուարին: Օծու-
մը կը կատարէ 10 Մարտին:

3 Կակմարիէ իմգրիմֆին:

եալ լիցի: Եւ ինքն լալոտ աշօք զաջող համբուրէ՝ եւ աղերսիւ զհէքիմ Կարապետն միշտ խնդրէ. վասն Աստուծոյ ի հետդ բեր: Պէտ իմ, թէ ի տեղդ՝ լաւ հաստատ զոմն դտար եւ քեզ վէքիլ եղեր՝ Եւ բարեաւ Ելի. եւ բարով դալդ՝ այսպէս լիցի. այդ տեղոյ Պատրիարքութեան անուամբ իբր յուխտ դալ՝ Արքունական հրամանաւ՝ եւ կտրուկ ոմամբ ի մեծ դրանէն որպէս թէ այցելութիւն դալ առնել տեղոյս աղքատացն. եւ թէ այսպէս չարիր՝ հա՛րց զգալօղսդ՝ թէ տեղոյս Յոյն Պատրիարքին զինչ արարին. եւ Տէր Աստուած դրարին յաջողեացէ: Թողութիւն շնորհեա ոչ կերկեցուցանեմ, այլ կզգուշացուցանեմ. եւ խա...⁴ է այժմ իրբեւ զմաշկեայ պարկ մի լի լցեալ թունաւոր զեռնօք՝ եւ պայթին երակք սրտից. մանաւանդ ընդդէմ Գարբրէլին զգայալի. եւ բնաւ յիբ ինչ ո՛չ խառնուի եւ ոչ խօսի. իցէ՛ թէ լուեալ եւս իցէ յիւրոց բարեկամացն: Աստուած զվերջն ի բարին առնէ: (Լուսանցքին վրայ) Եւ զայն որ զբեալ էի թէ զիտեմ ուստի՞ց է այն, նախ զիտէի թէ ի մեր Գարբրէլինցն էր. բայց յետոյ երգմամբ հաստատեաց թէ խապար չունիմ. բայց մեղայ Աստուծոյ՝ զիտացիր թէ Աստուած չէնէ Փուրսանդ՝ ի ձեռն անկանի՝ շատ չարիք կհանէ ի մեր զբլուխն եւ ի մերոցն. ահա օրհնեալն յԱստուծոյ մահտեսի Մեղքոն աղայն զիտէ զամենայն, իսկ թէ հարցցես թէ ընդէ՞ր հապա զանց արիր՝ զպատճառն ի վերոյ զբեցի. եւ հաւատա՛ զի եւ ի կենացս եւս ձանձրացեալ եմ. թէ ի միարանից եւ թէ յօտարաց, եւ թէ ի պահանջողաց, եւ թէ ի ձերութենէս որ եհաս ի վերայ, եւ թէ ի խղճոյս իմոյ. եւ թուի թէ յուլանաս ի զալդ՝ յետոյ կփռիմանիս շատ՝ այլ Տէր զվերջն ի բարին արացէ: Այս բ. աղցն ասացին թէ Ապուսկէքն կղատի՝ զկանաչութիւն չեիս Ֆէյզուն առնէ. զխարջն մեք երեքս զրեմք որ ի Բիւզանդն ծածուկ տան: Եւ վասն այս մուսալմիս՝ խորհուրդ այսպէս արարին. թէ զրեմք որ երեքն միարանին զանկատ անեն թէ Շամայ նստողն մանդուլ՝ լինի. յղեն ի Ստամպուլ տանին եւ թէ ոչ՝ ի վերայ փաշային մուպաշիր⁶ յղեն որ նա ըմբռնեալ դատեսցէ. չեմ զիտեք թէ ի զլուխ կենէ, բայց փաշայի ձեռօքն լաւ է. այլ չլինի որ այլուի զմեզ թշնամի արացցեն. զինչ որ նոքա ասիցեն զու այո՛ ասա՝ եւ ինքեանք թող յառաջ դնան՝ ապա մեք. հերիք ասիցեն թէ Հայերն են արօղք. զխորհուրդն ինքեանք կառնեն եւ զմեզ ի լեզու կձգեն:

(Հանդիպակաց եջին վրայ) Կրկին զրեմ վասն եղբորն իմոյ Ալէքսան վարդապետին զի մուղայիթ լիցիս եւ տիրութիւն առնիցես զի հաստատ կացցէ անդ, զի յոյժ լաւ է զաֆթեր(?) . մեր Աւետիք վարդապետն յԱստուած եւ ի քեզ յանձին. նաեւ Միթրին. զկառքօյու իրիցու բան լաւ հոգաս եւ զմահտեսի Մեղքոն աղայի խաթերն լաւ շահիս, զի բազում բարութիւնս արար մեզ: Գլուխս բերողն յոյժ ստիպեաց ի ծրելն եւ շաշնութեամբ՝ զբեցի. ողջ լեր ի պարծանս հոգոյս Գրիգորի որ ի Մայիսի ք. զգիրս ծրեցի: Եւ ամենայն բարեկամաց մերոց զողջոյն եւ զԱստուծոյ օրհնութիւն տամ. թող ամեհաղիւր լինին վասն Աստուծոյ զի անկարացայ՝ Տէր օղնեսցէ քեզ եւ մեզ՝ եւ զգիրդ ի մէնջ անպակաս արա՛ Աստուծոյ համար. եւ զգալօղսն նախ մեզ ծանո. եւ թէպէտ զգալդ զբեցի՝ եւ Աստուած զիտէ զի կարօտ եմ, այլ Աստուծոյ համար

4 Տեսնել նամակ Իււ 9ի չորրորդ ծանօթութիւնը:

5 Առիք, պատեհութիւն:

6 Կառավարչի (քոնշի) փոխանորդ:

7 Պաշտօնանկ:

8 Ոստիկան:

9 Շփոք վիճակ, ապշութիւն:

մօրուք ի ձեռք չի տաս՝ լաւ խորհրդեամբ արա՝ եւ Տէր յաւելցէ քեզ զհանճար եւ զիմաստութիւն, ա՛մէն:

(Լուսանցքի ձախ անկիւնը) Մեծահանճար եղբօրն իմոյ Մինաս աստուածարան վարդապետին զսիրոյ ողջոյնն յոյժ կարօտաւ ընծայեմ. եւ լիցի ողջ ի Տէր, ա՛մէն:

ՆԱՄԱԿ ԹԻԻ 11 (16Ա)

ՀԱՍՏԷ

Աստուծով

Հասցէ գիրս ի Ստամպօլ, ի ձեռն հայոց
Պատրիարքի, Տեառն Յովաննու Աստուածարան
մեծի վարդապետին, ի բարին:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Է՛

Տեառնդ Յովաննու Աստուածիմաստ Հռետորիդ, Աստուածարան վարդապետիդ, եւ մեծի Պատրիարքիդ՝ զսիրոյ ողջոյնն՝ ընծայեմ անյազ սիրով:

Մայիս ԺԲ. [1733]

Եւ յայտ առնեմ վսեմութեանդ՝ զայս ինչ, (մէկ քառ ալբուած)
Հասանիլն դրեցի մեծիդ՝ ի քարտենի որ ընդ Յունաց միարանին յղեցի. սակայն կրկին դրեմ, զի եհաս գիր քո տրտմահալած՝ եւ ընդ ողջութեամբ կեալն քո՝ եւ ընդ շինումն սրբոյ եկեղեցւոյն զոր դրեալ էր որդին մեր զուարճացայ եւ զոհացայ զԱստուծոյ. եւ ժաեմ ի Տեառնէ զի զքեզ քոյինօքդ անխորժ պահեցէ, եւ զսուրբ եկեղեցին անշարժ եւ հաստատուն պահեցէ. եւ քեզ եւ ամենայն աշխատողաց զվարձս բարեաց պարգեւեցէ: Եւ թէ զմերս հարցանես զորպէսն՝ տեսուն փա՛ռք. բայց տխուր գիւժօք վարանեալ նստիմք, եւ սպասեմք ողորմութեան Աստուծոյ. զի տկարին առողջութիւն տացէ, եւ առողջացն իմաստ եւ խելք շնորհեցէ, եւ զքեզ եւ զմեզ յամենայն չարեաց ազատեցէ եւ զամենայն թողից այժմ եւ զիղճութիւն ուխտաւորաց ճանապարհին լացից թէ որպէ՞ս լինելոց է. զի գիտես իսկ որ շինութիւն Սրբոյ Տանա՝ ուխտաւորօք է Աստուծով՝ եւ այժմ յամենայն կողմանց ճանապարհքն զուլումով եւ դառնութեամբ լցաւ, որ խեղճ մարդիքն կուգան մերկ եւ մեք աստ կեղելով կրկին տրտմին եւ գնան. եւ թէ չլինդրեմք՝ ինչպէ՞ս անեմք: Տէ՛ր Վարդապետ, անօրինակ է կեանն մեր՝ եւ թէ ի կալն ուռնայի(?) պիտիբ զի՞նչ տամք պատասխանի՝ զայն ոչ գիտեմ եւ երկնչիմ թէ անպատասխան մնամ. աւաղ է ինձ: Ի Շամ ի մտանելն դ. փարայ եւ յերանելն մն. փարայ ուղիղ գալողացն էր, եւ փախտականացն եւ ո՛չ մի փող. եւ յայտմ ամի խղճուկ փախտականքն զի՞նչ կրեալ են եւ զի՞նչ տուեալ ի զրոյ մեր երիցոյն որ անդ է՝ զմասնաւորն լուր: Զաղաղակ բառնամք առ Տէր վասն ուխտաւորաց թէ՛ երբ յեւաֆայ գան ուխտաւորքն, եւ յորժամ բարեաւ գան լինիմք չաշխուռն թէ՛ ո՞րպէս յերուսաղէմ պիտիբ գան. զԱնթափու ճանապարհն Աղուլեցի Տէր Յակոբին հարց որ եկն այդր. զՀալապու անիծեալ չարացն լի՛ր վրէժխնդիր եւ մի՛ մօռնար զի այսօրիկ են վէրք անրժշկականք թէ՛ ոչ հոգասցուք. զԱտանայոյ ճանապարհն եւս

հարց հաճի Աղային իմոյ: Արդ՝ հոգի, լաւ մտածեա՛նք՝ զի թէ՛ դու՝ եւ թէ՛ հէքս՝ մինչեւ ցեւ շնչոյ մերոյ՝ զՍրբոյ Տանս մեր զգայրէթն՝ պիտիբ կրեմք հա՛րկի ի վերայ կայ՝ ի՞նչ կանեմ զաւելի եւ զպակաս զրոյցն՝ զիտէ՛ Տէր զի թէ ոչ հոգասցուք զայսոսիկ ի զեռեւս ելանիցէ՛ ամենայն վախեմ. քո իմաստութեանդ բուական է աշաբան: Ին՛ր այսուհետեւ եւ զմեր որդի Սատէի զբան վերտառացուք, զի եկն եղջիւր բուսուցանել՝ հատին եւ զունկն, եւ հիւսցումն՝ զի յայսքան վշտակութեանց միջի՝ զա՛յ գտաւ ազնուագոյն առ իւր ցեղան՝ զի ոչ ումեք մնաւ ինչ արար, թէպէտ կարող էր. այլ ամենայնի համբերեաց եւ մեք եւս՝ ըստ կարեաց՝ զմարդասիրութիւնս ցոյց տուաք: (Առսանցքին վրայ) Բայց ք. իր մեղ բաց երեւցոյց. մին վասն Սրբոյն Գէորգայ վանաց, եւ է՛յ այն անհնար. եւ ք. ազգացս անհաշտ խոտովութիւն. ոչ լինի այն բնաւ, չխարուխ անխարդ յամենայն իրս. եւ միւս իրն զոր ինքն քեզ պատմելոց է՝ է՛ հաւատալի կերպիւ իմն, եւ է՛ անհաւատալի. եւ զի ես զգործողն ալլամ իրի մինչեւ ցայժմ սակաւ ինչ պատուով պահէի, իսկ յորժամ դայն իրն լուայ զոր քեզ պատմելոց է՝ մեծաւ յարգանօք պահեմ մինչեւ տեսից զկատարածն. բայց երկնչիմ թէ Կարնոյ Մուրատի հանգամանքն լիցի. քնեա՛ եւ տես՝ եւ մի՛ վաղվաղակի ումեք յայտնիցես, զի խաղաղութեան է կարօտ Սուրբ Տունս՝ եւ քոյդ օրհնեալ զալստեանդ՝ իմա՛: Բայց զայրդ ի ներքոյ նաղարիդ² պահեա, զի է՛ զքեզ սիրող եւ զովարանող յամենայն տեղիս. եւ խրատեա՛ զի մի չար ինչ հասուցէ վեհիցն իւրոց. բայց թէ տեղոյս նստող նոյովելոյն որ է փոխանորդ մեծի քաղաքապետին թէ կարէ զվրէժ առնուլ՝ զանխուլ օղնեա՛ եւ մի՛ խնայեր՝ զի կեղեաց զկեանս մեր՝ եւ յիրաւի խղճութիւն մեծ եղեւ զմա՝ զի ինքն իսկ ստիպեաց զբել, եւ աչօք եւս տեսաք զյանկարծ միշտս զորա՝ որ զիպեցաւ ի քաղաքապետի փոխանորդէն: Որդիդ խղճալի եւ ծերն բէիդ՝ զաջդ համբուրեն մեծաւ ըզձիւ, եւ հայցէ՛ զրժիշկն Կարապետն. այլ Տէր հասցէ յօղնութիւն. հիացիր ընդ պատմեայս. Յրանչիսկոս տմն բժիշկ ի Լատինացոց վանաց, այս ք. ամ եւ սուլի, յօրն ք. անգամ զայ եւ զնայ հրամանաւ մեծաւորին իւրոյ՝ եւ ոչ երբեք ձանձրանայ, թարց փողոյ: Բայց օգուտն սակաւ, զի ցաւն մի՛ չէ՝ այլ վասն իմ մեղացն կերպիւ կերպիւ՝ զոր Տէր. այց արասցէ, եւ ողջ լեր ի պարծանա հոգոյս Գրիգորի որ ի Մայիսի ծք. զգիրս ծրեցի եւ զնամք ի Սուրբ Փրկիչն երանելի արտում զիմօք, զի ո՛չ է առաջի իմ Հանայն, որ ճեմելով(?) ընկճէր զամենայն զհակառակորդսն Տեառն զօրութեամբ. այլ զինչ օգուտ է յերկարին. կրկին ի Տէր ողջ լեր: Որդիս մեր Գարրիէլ վարդապետն՝ կրկին ցաւազնեալ զաջդ համբուրէ շնորհակալութեամբ: Որդոցն իմոց՝ որք քոյբդ են՝ զկատուծոյ օրհնութիւնն ընծայեմ, եւ զխրախ լինելն ի Տէր ծտեմ. թէպէտ նախ ոչ զրեցի քեզ զի զիտեմ զվիշտդ՝ այլ հրամայեա՛ զի տնօրինական տետրերացն մուղայիթ լիցին: Աւետիք վարդապետի որդւոյ մերոյ զօրհնութիւն ողջունիւ տամ եւ թուի թէ ընդ Ղօրխմաղին զ2միւռնիւ ի կոնդակն յգելոց եմ եթէ Տէր կամեսցի: Բարեկամացն մերոց զկատուծոյ օրհնութիւն ընծայեմ. ինչ անեմ, առաջին մարդն չեմ մնացեր՝ զի ամենեցուն զյատուկ յատուկ զիրն զրեցից, զի ըստ ասիցն որ հնանայն եւ ծերանայն՝ մերձ է յապականութիւն. ո՛հ կենացս: Եւ դու լեր ծաղկեալ զաւակօքդ ծաղկեալ, ի պարծանս իմ, այժմ եւ յաւուրն Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ, ա՛մէն: Ի Մա-

¹ Հոգ: Նաեւ՝ եռանգ, ճիգ, փոյր:

² Խնամք: Նաեւ՝ հովանաւորութիւն:

յիտի ծր․ զրեցաւ ի Սուրբ քաղաքս յԵրուսաղէմ, ի խշտիս տարտամութեան³,
բաւ է:

Եւ վասն Սատէիդ բանին․ ա՛յլ յայտնագոյնս զրեցից․ զի ունի առ
ինքն զրեր Հաստատագոյն՝ զոր զերկուսն ինձ ցոյց ետ՝ եւ զօրինակն եւս առի.
Եւ զայլն՝ առաց թէ ի Բիւզանդ է․ եւ խոստացաւ թէ դամենայն զրեր՝ Պատ-
րիարք Վարդապետին ցոյց կուտամ, որպէս կամի թող այնպէս անէ․ եւ թէ
զզրերն ընդէ՞ր ոչ ետ մեզ՝ ոչ գիտացի․ միայն զայս խնդրեմ զի զոր ինչ առ-
նիցես՝ զանխուլ յումեքէ արացես, զի աստ ոչ սք զիտէ բաց յինէն, եւ ի սա-
հաթի Մովսիսէն, որ է իւր եւ մեզ բարեկամ, ինքն յայտնեաց․ արդ՝ խնդ-
րեմ զի թէ զինչ եւ առնիցես սիրով լիցի, եւ ինձ փութով ծանո զզինչ առնելոյ,
եւ կամ թէ ընդ վերադ շար ծեր անօրէն անխղճմտանքիս որպէ՞ս արարից․ ո՛հ,
այս որպէ՞ս իր է․ եւ այժմ առ խա... երթեւեկս առնէ չԵՈ(վհաննէս?) անաստ-
ուածն եւ ես տապելով մտածեմ․ զի որ երբեմն թնամիք՝ այժմ բարեկամք.
Թուի թէ խախտմն է միջնորդ՝ զի կարծեօք զրեցի, բայց թուի թէ իրաւ է.
վասն Աստուծոյ լեր բանիդ մուղայիթ, եւ ինձ փութով ծանո եւ շուտով մի՛
հրատարակեր, զի մի՛ վերջն վատ լիցի: Պապա Պետրոսին զօֆշին եւ այլք նե-
ղութիւն ետուն շատ թէ ե՛լ յօտայէն․ եւ զնոսա համոզեցաք՝ որք զազարե-
ցան․ բայց յետ բարով զնալոյ մահտեսեացն աղաչանօք առացի թէ ե՛լ, հէ-
րիք զմեզ եւ զքեզ ի բերան առնեն․ եւ ել, բայց կարի զառնացեալ է ողով.
վերջն ի բարին լիցի․ եւ խեղճ Լազն ի մահիճս անկեալ ի քաղաքն կտօայ,
Աստուած ճար առնէ իւրն՝ ա՛մէն:

ՆԱՄԱԿ ԹԻԻ 12 (19Ա)

ՀԱՅՏԷ

Աստուծով

Հասցէ զիրս ի Ստամպօլ, ի ձեռն Հայոց Պատրիարքի,
Տեառն Եօփաննու Աստուածաբան մեծի վարդապետին.
անբաց ի նա հասուցանողն յԱստուծոյ զվարձս
առցէ՝ ամէն:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Է՛

Տեառնդ Եօփաննու Աստուածաբան մեծի վարդապետիդ
եւ Պատրիարքիդ՝ զողջոյնն սիրոյ կարօտիւ ընծայեմ

Յունիս Ժ․ [1733]

Եւ ամենայն բարեկամաց Սրբոյ Երուսաղէմիս եւ աստուածադիր Ա-
թոռոյս՝ քահանայից, իշխանաց, մահտեսեաց եւ ամենեցունցդ առ հասարակ
մեծաց եւ փոքունց երլուից եւ մասփերաց՝ զԱստուծոյ օրհնութիւն եւ զշնորհ
Սուրբ Տեղեացս մատուցանեմ՝ եւ մեղուցեալ Գրիգոր մեղապարտ վարդապե-

³ Պիտի տարուէի «տրոմուրեան» կարգալ, սակայն առաջին եւ երկրորդ վանկե-
րուն վրայ զգրծածաւ է կրնատման նշանները:

¹ Հիւր, եկուոր:

տըս՝ անարժան սպասաւոր սրբոց տեղեացս, եւ հայցեմ յԱստուծոյ կա՛լ մը-
նա՛լ ձեզ խաղաղ կենօք ընդ երկայն աւուրս ամէն: Եւ զայս ինչ յայտ առնեմ
ձեզ սիրեկացդ իմոց՝ հոգեւոր հարցդ եւ եղբարցդ ի Տէ՛ր. զի ահա իմ մեղքն
եւ յանցանքն՝ յիշատակեցան առաջի Տեառն Աստուծոյ. եւ թոյլ ետ զի փոր-
ձութիւնք եւ պէս պէս վիշտք յաճախեցին ի վերայ մեր՝ որ ոչ տեսլով կլինի
եւ ոչ գրելով. եւ զի թէպէտ եւ այլ վանքերն եւս սակաւ ինչ ի մէջ նեղութեան
են՝ այլ ո՛չ որպէս մերն, զի յամենայն կողմանց յարեան ի վերայ մեր՝ զի
տեսին որ յայդ կողմանց տիրութիւն արօղ ոչ դոյ՝ ոչ գրով եւ ոչ լսանիւք,
անտերունջ դմեզ իմացան, եւ իրբեւ զկատաղի դազան խոցոտեն եւ կամին բս-
պառնայեօք կորացուցանել զմեզ ի սպառ. մինչեւ թէ՛ ոք յայլազղեաց թերեւս
բարեկամ գտցի մեզ տրտմութեամբ ցմեզ ասեն՝ թէ՛ քան զՀրէայան տկարագոյն
էաք, որ նոքա զիր հրաման խէթիչէրի՞² քերին իւրեանց եւ հանդիստ նստած
են եւ դուք ի մէջ յայդպիսի տառապանաց միջի կայք: Արդ՝ թէ՛ բնաւ որ բղ-
թարկն՝³ մեր տուիք նէ՝ Աստուծոյ սիրոյն համար մեզ խրատ մի տուէ՛ք՝ գնամք
կորիմք, մահաճամք, զի՞նչ առնեմք. կնայիմ ի Սրբոյ Տանա շինութիւն եւ հո-
գիս կբազի. լինէ՛ր թէ՛ Աստուած զօր մահուս շուտով տայր՝ որ զսորա այրին-
քըն զՍրբոյ Աթոռոյս զվատ օրն շտեսանէի. զիտէ՛ Աստուած զի այս տարի մի
եղեւ որ ի սուտ տալայէ՛⁴ աչք չեմք բացեր՝ թող վկայեն զայլօր օրհնեալ ուխ-
տաւորքն. այլ քանի ուխտաւորքն գնացած են՝ բնաւ դադարումն չունիմք:
Ո՛հ զլիսոյս՝ իմ խղճով որդոյս դառն հիւանդութիւն ի մէկ կողմանց՝ կայրէ
եւ տոչորէ զսրտիկս. պարտատիրաց որ առած են եւ նոր տալայ ըստակի շահի
եւ կրկին առնլոյ կանեն ի մի կողմանէ. մեր եւ Աստուծոյ փնացեալ շփոթման
թիւն ի մի կողմանէ. վախրթից՝ տներաց՝ պաղչայից՝ զերեզմանատանց՝ եւ
այլ իմն իրի զոր վարդապետիդ գրեալ եմ ի մի կողմանէ. եւ ի վերայ այսր՝
զրամի պակասութիւն եւ անտիրութիւն ի մի կողմանէ՝ զոր այնչափ կեղեքեցին
եւ առին, մինչեւ ի յետին թշուառութիւն զմեզ հասուցին, որ պիտի կրկին
ի դռներն անկնինք եւ ըստակ պարտօք առնումք. հազար վա՛յ զլիսոյս՝ որ
զայս օրերս պիտի տեսնէի. (Լուսանցքիմ վրայ) վասնորոյ ո՛վ տեարք Սրբոյ
Տանա՝ յերեսս անկեալ զձեզ աղաչեմ արտասուօք՝ յրնթեռնուին եւ ի լսելն
զայս զիրս՝ մի՛ ի ներքոյ քթաց ծիծաղիք թէ՛ սուտ է գրեր՝ ասելով. ի թխտա-
րերդ հարցէ՛ք՝ զի սակաւ ինչ գիտէ՝ եւ յօգնութիւն հասէք խղճերացս նեղու-
թեան, զի խոնարհ եղեն անձինք մեր եւ յերկիր կցեցան մէջք մեր՝ առ ո՛վ եր-
թիցեմ. զո՞ աղաչեցիք թէ՛ տիրութիւն արէք հոգոյ Տանա ձերոյ: Դո՛ւք էք աշ-
խատեր՝ զո՛ւք էք զնեղութիւն կրեալ. եւ յոյս մեր յԱստուած է եւ ի սուրբս
իւր՝ եւ ի ձեր յօգնութիւն. դուք զիտէ՛ք եւ ձեր զայրէթն. զսակաւն գրեցի ե
կրսպասեմ ողորմութեան Աստուծոյ եւ օգնութեան ձերոյ: Ա՛յ տնայէնք ահա
սակաւ ինչ մնաց որ ամն բոլորի, դեռեւս մէկ Արքայական զիր առ մեզ ո՛չ է
եկեալ. ի՞նչպէս զմեզ չնեղեն. խնդրեմ զի անմեղադիր լինիք խղճութեան եւ

2 Հրովարտակ, արքայական հրամանագիր:

3 Լքել, քողով, հրաժարիլ:

4 Դատ:

5 Զրպարտութիւն:

6 Կոիւի կամ պայքարի մտնել:

7 Դատաւոր: Բայց այստեղ կրնայ նշանակել ռատիկանապետ:

դառնութեամբ եւ արտասուօք դրելոյս՝ զի օր առանց արտասուաց ոչ եմ ան-
ցուցեալ. եւ լերուք օրհնեալք յԱստուծոյ՝ եւ զողջութեամբ կեանքն ձեր բոլորս .
բաւ է : Ի Յունիսի ժ . օրն դրեցաւ ձեռամբս :

(Հասցէին տակը՝ տարբեր գիրով) .

Թէ քան բղճեալքն վատթար եղաք զի նոքայ գիր բերին եւ են ի հան-
դատի եւ մեք ի վրչտի սուտ տաւայից :

ՆԱՄԱԿ ԹԻԻ 13 (20Ա)

ՀԱՍՑԷ

Աստուծով

Հասցէ գիրս ի Ստամպոլ՝ ի ձեռն Հայոց Պատրիարդի՝
Տեառն Յովաննու Աստուածաբան վարդապետին անրաց
ի բարին :

ԲՈՎԱՆԴԱՆՈՒԹԻՒՆ

Է՛

Տեառնդ Յովաննու Աստուածաբան մեծի վարդապետիդ ,
եւ արժանաւոր Պատրիարդիդ՝ արտակաթ սիրով զսիրոյ
ողջոյնն ընծայեմ յոյժ կարօտիւ :

Յունիս ժա . [1733]

Ամենապատիւ անձինդ պատուականի եւ իմ աչացս յուսոյ¹
եւ յԱստուծոյ Հայցեմ զի զքեզ քոյանօքդ՝ փրկեցէ յամենայն չարեաց եւ ի
մարդաց անիրաւաց : Եւ զայս ինչ ծանիր իմ ցանկալի . զի այդ մեր զօրխմադ
Սարգսիդ ի տեղդ դալոյ պատճառն է այս . զի ընդ տեղւոյս դատաւորին յանց-
եալ ամեն՝ կին ոմն եկն ի տեղս՝ մէկ ճահիլ տղայ եւ մէկ փոքր աղջիկ ընդ իւր
ունելով , որք էին իւր իսկ զաւակք պալաթի . եւ կուտանի Սարգիս պէրպէն
զաղջիկն նշանեաց իւր տղային՝ մեր ոչ գիտելով , զի նոքա ի Վանքս ո՛չ մտին .
յետոյ կին դատաւորին զաղջիկն արդիւեաց թէ մեր են սոքա . եւ դրամ խար-
ճելով՝ շատ վիշտս կրելով՝ Հազիւ թէ զաղջիկն սղատեալ տուաք պսակել .
յետոյ զտղայն եւ զմայրն արտաքսեցին ի դատարանէն . իսկոյն լուեալ տեղոյս
մուսալամ Բեհմովթն կամէր յափշտակել զտղայն , զգիշերապահան սղահնորդ
եղեալ թէ ո՞ւր եւ գտցեն ըմբռնեալ տարցեն ի միհն կորստեան . եւ մեր լուեալ
բերեալ զտղայն խրատեցաք . գիր խարաճի եւ խարճիս տալով . Հարկեցաք եւ
զայդ մեր Սարգիսդ՝ առնուլ եւ վախստեայ կերպիւր զալ Հասուցանել այդր՝
Աստուած զինքն օրհնէ որ լուաւ եւ կատարեաց՝ բայց եւ այն եւս ոչ առանց
փողոյ . եւ թէ աղջկան եւ թէ տղային՝ ամենայն դրամն ի մէնջ գնաց . խնդրեմ
զմեր Սարգիսդ օրհնութեամբ ընկալ . եւ այդպիսի ուխտաւորաց որպէս կա-
միս այնպէս խրատ տուր , եւ զկրած դահն եւ զերկիւղն մեր մտօք կշռեա՛ . եւ
զտղայդ յիւր եղբարսն յանձնեա՛ եւ զիր ի նոցանէ սո յղեա՛ աստ եւ յանդի-
մանեա՛ զնոսա առանձին թէ ընդէ՞ր այդպէս արարիք . եւ զզօրխմադ Սարգիսդ՝
յառաջ քան զզալ նաւի ուխտաւորաց՝ դրով աստ յղեա՛ : Եւ մեր որպէսն՝
Տեառն փառք լաւ . բայց ընկան արհաւիրքն եւ անձկութիւնքն յամենայն կող-
մանց հողմավար հնչեն . եւ ի վերայ սոցա ցաւ Աթոռակալ որդոյս յաճախեալ

¹ Նամակագրիմ կողմէ բաց ձգուած :

օր ի վերայ աւուր ք․ ոտքն ուռուցեալ և թընկճէսն զսիրտն առեալ, բնաւ ոչ ընկողմանի, ի ձայնն վայրի ո՛չ հատանի․ և ևս եմ մեռեալ քան թէ կենդանի․ և յոյս բժշկացն եւս հատաւ՝ ո՛հ զլիսոյս․ մնաց միայն յոյս ի բժշկապետն Յիսուս։ Եւ զայլ ինչ արժանաւոր բան չունիմ գրելոյ․ միայն զայս ի քէն խնդրեմ, զի թէ զոյ հնար թէ յետ քո ի տեղոյդ ելանելոյ խաղաղ կմնայ տեղդ՝ մի՛ անխոյթ առներ զգալդ՝ բայց թէ նո՛ւրբ մտօքդ կշռեալ անհնար զեղանելդ ի մասցիս, ի տեղոյդ մի՛ շարժիր՝ զի բազում զեռունք յորմ անդր պարսիակեալք սպասեն։ Կարողութեամբն Տեառն նոքս սուղեալք լիցին և զու բարձրացիս փառօք Տեառն և կամօք․ և զՍատէի գրոյցսն մի՛ հրատարակեր, զի սա ամենեւին յուրաստ² է՝ և զպաղ երկաթ ծեծելն անշահ է․ և յոյս մեր յԱստուած է․ միաբան մի յարեւելից՝ երկիրն իւր կզնայր՝ Վեհին գիր ծրեցի՝ զորպէսն իւր մեղ ծանուցանել զի կարօտ եմ որպէս զբոյզ․ և խնդրեմ զի Ալէքսան վարդապետին լաւ տիրութիւն առնիցես կրկին խնդրեմ։

(Լուսանցքիմ վրայ) Եւ ի սմին ժամու՝ եկն օրհնեալ մահտեսի Արրահամն զգրերն մատոյց մեղ՝ զառաջինն ընթերցայ և լցայ երկնային խնդութեամբ ընդ շինումն Սրբոյ Եկեղեցոյն և պայծառութեան նորա․ զոր Տէր հաստատ պահեցէ և քեզ վարձահատոյց լիցի․ հոգի, մի՛ տրտմիր՝ այլ ուրախ լեր, զի վարձք քո բազում են յերկինս․ թող ասեն ասողքն զինչ որ կասեն, հաստուցանող դատաւորն արդար է։ Եւ վասն Ալէքսան վարդապետին որ կզրեմ միշտ քեզ՝ վասն այն՝ զի վասն սուրբ հաւատոյս մերոյ լաւ է, և քանի որ եկեալ է ի Հալապ՝ նոցա ձայնն ի մէնջ հատեալ է․ զի ամիս չէր մնայր որ զաղաղակի գիր ոչ գրէին մեղ․ զիտէ Տէր զի միշտ զքէն շնորհակալութիւն կզրէ․ միայն զայն՝ թէ գրեալ՝ որ ինձ տիրութիւն անէ․ զի վասն ի սոցոյց է․ և թէ զՔէրմաննեբու խարճն չըղբկեր՝ գրեմ որ յէջ՝ բայց խնամով լիցի և զառաջինն մոռացիր․ թուի թէ այժմ քան զմիտսն յաւադոյն լաւ է․ և վասն զրամին որ զաղիխօսս յայնժամ քեզ գրեցի թողութիւն արա․ զրամ տալ է ընդ այնքան բանս, մի բարկանար՝ որովհետեւ զգրեալսդ կկատարեմ․ և զճշմարտն ասեմ, ո՛րքան այս իմ որդիս որ յայս հալս անկեր է այս ք․ տարի ք․ ամիս եղեւ, ոչ հացս հաց է և ոչ ջուրս ջուր, և ոչ ուրախութիւնս ուրախութիւն․ և թէ երբմն բախ զիս ցոյց տամ, յահէ և յամօթոյ, զի համայնք ի ծածուկ և ի յայտնի կրամբասեն․ և վասն այսմ ի խելացս եմ ցնորեալ, սիրտըս նեղեալ և բարկութիւնս յաւելեալ, և ամենայն պակասութեամբ լցեալ․ տեսողքն վկայեցեն որ մերքն են․ երանի օրհնեալ աշացդ որ զխղճութիւն սորա ոչ տեսանես․ և վա՛յ իմ աշացս որ միշտ տեսանեմ որ թալկացեալ անկեալ կայ։ Յոյժ մխիթարեցաւ ի վերայ գրոյդ․ խնդրեմ զի միշտ մխիթարեցես զրով, նաեւ փոքր ընծայիւ, որ և զաջդ սուրբ համբուրէ լալով, և կրկին ըզկարապետ հէքիմն կխնդրէ՝ այլ ի Տեառնէ լիցի ճար և հնար։ Ո՛հ թէ ո՛րքան տրտմեցայ ի վերայ մահուան ճշմարիտ բարեկամին մերոյ զլուսաւոր հոգի գոգն Արրահամու․ զլուրդ ողջ լիցի․ և զորդի նորա ի տեղի իւրն ունիցիս՝ զի այն հօրն տղայն է․ և խնդրեմ զի առ քեզ կոչեսցես՝ զգիրն տայցես՝ և յիմս կողմանէ լաւ մխիթարեցես․ և Տէր զօրացուցէ զինքն։ Եւ վասն այս խարողին մինչեւ յե՞րբ գրես․ սոցոյդ գրելոյս զայն խօսքն պատճառն ա՛յս է․ զի զիտացի թէ մեր Գարբիէլ վարդապետէն էր Փիլիմ³․ վասն այնորիկ գրեցի․ և ալլուի դատարկ չէ, զի երկուքի աչքն ի խոլոր նայելոյն ի միմեանս ծոեր

2 Ժխտող, ուրացող, նախապէս ըսուած խօսք մը չընդունող։

3 Գրգռութիւն, դրդում։

է. (Հանդիպակաց էջին վրայ) եւ ոչ թէ ոչ արժէք դայն. այլ բիւր քան դայն՝ բայց ժամանակս չար. եւ Սուրբ Տունս բազմօր լցեալ, բայց հոգացողք սակաւ եւ ես զիմ հալն քեզ յայտնեցի. զի դառամեցեալ եմ, նաեւ ձանձրացեալ. վասն աշտերիկ եւ ծածկեցի զիտութեամբ խորհրդոյ յԱստուծոյ օրհնեալ մահտեսի Մեկքոն Աղային, նաեւ զքո բարեաւ պալոյ կերպն այլ խօսեցաք ընդ նմա զոր քեզ յայտնելոց է. բայց յորժամ զմեւս զիրն ընթերցայ՝ տրամութեամբ լցայ ընդ խղճութիւնս դառնուելին իմոյ, որ ի բերանս դայլաց անկեալ կայ՝ զոր Աստուածն Դանիէլի խցցէ զոկիս նոցա: Եւ այժմ զստոյզն քեզ զրեմ թէպէտ սիրտս եւ ձեռքս ի դողումն է՝ այլ զի՞նչ տունեմ, որովհետեւ ամենայն յաջողումն ի Տեառնէ է. Սրբոյ Աթոռոյ Գահակալն յայն կէտն է եւ այլ աւելի, եւ Սրբոյ Եկեղեցոյդ պարտքն եւս զիղեալ կայ զոր Տէր ոչնչացուցէ. եւ բոտ զրոյդ զօրութեան հոտեալն քառօրեայ եւ չարուցեալն ի Սուրբ Գահն, յերկիրն եւ այդր՝ զբազում բարեկամս ստացեալ է, մինչ զի ի հարկէ յայնպիսի տեղոջ յղեալ ես՝ որ բացարձակ զչարիս իւր յայտնէ. զոր Տէր զինքն պատժեցէ, այլ քո պալոյ հնարն ո՞րպէս կլինի: Արդ յիշեա զճանդ եւ զվաստակդ որ ի վերայ Սրբոց Տանցս՝ եւ նիւտ ի վայր՝ յայս ամս այլ զգալի մի՛ յիշեր՝ թէպէտ անախորժ մտօք եւ լալով զգիրս զրեմ: Սակայն հարկն եւ օգուտն հոգեւոր տայ մոռանալ զմարմնաւորն. խնդրեմ զի լուիցես եւ աշպէս առնիցես. փա՛ռք Աստուծոյ վիճակք մեր աշպէս ելին. լիցի Տեառն կամք օրհնեալ. մի՛ զժուարիք ընդ այս, եւ ընդ պղծոյն զմեզ եւ զՍուրբ Հաւն մեր լուսատուն որ կպախարակէ՝ մի հոգս առնեք՝ այն զինքն կպատժէ. բայց ընդ լսողսն եւ չըխօսողսն եւս զարմացեալ եմ. վա՛յ աշխարհիս դայթակղութեան եւ մարդոց անհաւատարմութեան: Թագսիթի սուրէթն ի մեզ եհաս, զոր անգամ մի այլ Աստուած զիւր Սուրբ Տունս չկարօտացուցէ այն զրոյն. բայց Սրբոյ Տանս փէ՛ջի ֆէ՛րմանն աստ ո՛չ է եկեալ եւ կարօտիմք նմա. բայց հասարակն եկեալ է որ ամենայն եկեղեցեացն է. եւ դայն թէ այլոց զրեմ՝ որ զրանն հոգան խարջեն եւ դու հաւատաս. ո՛հ թէ ո՞րպէս այդ բանդ անկաւ ի քո խորհուրդն. եւ այն եւս յիմ մեղացն է. միամիտ կաց հոգի, թէ ի տեղդ՝ եւ թէ աստ՝ տունն եւ ինչքն քո՛ եւ, Տէր զքեզ պահեսցէ յամենայն փորձութեանց զի բարեաւ վայելեացես, եւ զհակառակորդսն քո ի ներքոյ ոտիցդ առաթուր արացէ եւ կործանեցէ, եւ զքեզ զօրացուցէ: Կեսարացիք ոմանք զգիրս աղերսի ընդ մահտեսի Արրահամին յղեալ են, զորոյ օրինակն առ քեզ յղեցի, եւ դու զանխուլ պահեա եւ մի յայտներ. եւ ես զպատասխանն նոցա զոր զրեցի՝ դայդ եւս առ քեզ յղեցի, զի որն որ պատշաճ է՝ դայն առնիցես. եւ թէ խիտ հարկեն՝ յորդորեա զմեր սիրելի որդի Սարգիս վարդապետն՝ թէպէտ ոչ կամի. այլ յուսալով յԱստուած թող զնայ՝ թէ այնպէս առնեն որպէս որ զրեալ եմ, զի տեղին լաւ է. այլ դայն այլ իմա՛ որ մահտեսի Մեկքոն Աղայն եւ մահտեսի Շիրինն ընդ այն Պետրոս վարդապետին որ ի Նիւսիա կնատի յոյժ բարեկամք են որպէս տեսի աստ: Եւ այս զինչ զարմանք, որ մահտեսի Աղայն յայս տեղս ասաց թէ ի Պատքօյու յիրեցէն 616 (170) դուռ օրհնման էստ վարդապետն. եւ դու զրեալ ես թէ ի (20) դուռ յիս հասեալ է. Աստուած քեզ խէր տայ՝ այս ո՞րչափ անհոգութիւն է՝ որ չես հարցաներ զայդպիսի բան, ո՛հ: Եւ կրկին տրտասուօք աղաչեմ զլոյս աչացս՝ զի մի դայլ իմն կարծիցես զզրելս թէ յայժմ ամի զգալի թող եւ մի յիշեր. զիտէ՛ Աստուած թէ զի՞նչ կրեցի ի զրելս՝ այլ վասն վերոյիշելոցս երկեայ եւ զրեցի, զի մի՛ Սրբոց Տանցս միտս հասցի: Եւ զիմ զորդիս զմիաբանսդ թէ յղեցես՝ զորոց եմ կարօտ տեսութեանցն. սակայն թարց հրահանդիդ մի՛ յղեր զի մի եկեալ աստ՝ եւ զծուլութիւն սոցա տեսեալ ի ընթերցումն, եւ զոքա եւս սոցա նման լիցին. եւ այս բոտ Յօնանու որ առ

Ներսէսէ . . . : Աւետիք վարդապետն որդին մեր՝ յԱստուած եւ ի քեզ յանձինն . պիտէր զԶմիւռնիոյ զկոնդակն յղէի իւրն . այլ եւ աստ հարկաւոր պիտոյ է զի է հաւատարիմ . զայ աստ եւ ապա զարժանն խորհելոյն խորհնացուք , եւ մանաւանդ զի դանն⁴ ոչ բարով նոր գնաց անդ՝ մի՛ զուցէ դարան ինչ գործիցէ՝ եւ լիցի առիթ խաղմի⁵ . եւ դու եւս շատ մի՛ անկանիր ի հետն . զի ստուգիւ գիւտողեցեալն ի դիւէ լիկեալ գործէ զնանրութիւն . մի լիցի թէ մեք պատճառ խոռովութեան՝ զոր Տէր փրկեացէ . այլ ռ (1000) ափսոս այն օրհնեալ երկրին , զի անկաւ շարախոս եղբարցն առ նոսա . այլ Տէր է մեր ապաւէն : Վասն զիտնականն որդոյս՝ Յակոբ վարդապետի⁶ գրոցն , լաւ չհասկացայ զգրեալդ , զի չգիշն ոչ եմ տեսեալ . որո՞յ վերայ զվկայութիւն գրեցից . բայց անունն գրեին Հաստատուքիւն Հաւատոյ լինէր՝ քան թէ Վեմ Հաւատոյ⁷ , զի պա՛լն շատ ծանր է՝ չալիող պիտի . այլ Տէր զօրացուցէ զինքն , եւ զոհանամ զԱստուծոյ՝ զի զայս այլ տեսի . զտպեալն շուտով քանի մի հատ աստ յղեա : Եւ որդոյս տնօրինականաց տետրերացն⁸ մուղայիթ . եւ այն հէքիմ Կարապետն շուտով ընդ ուխտաւորաց յղիցես անպատճառ . եւ մեծի Սրբոյ Եկեղեցւոյ Աւագ խորանի բեմի վարադուրի չափն է այսքան . բարձրութիւն չէրիտով⁹ թարց հալխայից¹⁰ Ը . էնտաղէ¹¹ . եւ լայնութիւն ժա . էնտաղէ . թէ ք . մատ աւելի լինի՝ վնաս չունի . բայց զի գրեցեր թէ յայնմ մեծ հանդիսէ է զոր գնեալ էք , երկիւղ յոյժ ի սիրտս եմուտ՝ վասն Աստուծոյ այնպէս արա զի մի յետոյ զլուխ մեր ցաւիցի : Ողջոյն տամ որդոցս ամենեցուն , մեծաց եւ փոքունց . եւ ողջ լեր դուք որդովքդ ի Տէր եւ ի սփոփանս որդէմեռ հոգոյս Գրիգորի . որ ի Յունիսի ժա . յերիր ժամու գիշերոյ՝ յանձնեցեալ գրեանք պիտի գրէի . անտէր մնաց զլիսոյս եւ մնաց ի տեղն . բանականութիւնս գնաց , զոր ինչ խորհելոց եւ խորհեա , զոր ինչ առնելոց եւ արա . եւ իմ զլիսոյս հազար վա՛յ :

(Լուսանցքին անկիւնը) Ո՛հ , ո՛հ , ո՛հ . Պետ իմ , ի Յունիսի ժա . ի Ժ . Ժամուն , մինչ զգիրս գրէի , տղայն եկն շտապով , թէ Աթոռակալն շուտով ըղքեղ կկուչէ . գնացի , իբրեւ ետես զիս աղաղակեաց Վարդապետ փո՛րս փո՛րս՝ պատառեցաւ . եւ սակաւ ինչ տարակուսեալ մեր՝ նոյն ժամայն աւանդեաց ըղքաղցր հոգին քաղցրիկ որդին իմ Աթոռակալ Հանայ Յովհաննէս Վարդապետն ի ձեռս Աստուծոյ կենդանւոյ . զլուխդ ողջ լիցի , եւ հոգոյ նորա Աստուած ուղորմի . բայց իմ լոյս աշացս խաւարեցաւ՝ մէջքս կոտրեցաւ . դու զոր ինչ առնիցես՝ արա՝ զի իմ բանն յԱստուած մնաց : Բաւ է :

Հրատ. ԱՐԱՅ ԳԱԼԱՅՅԱՆ

(Շար. 3)

4 Այսպէս գրուած : Յայտնի չէ ինքի համար քէ որո՞ւն կ'ակնարկէ :

5 Թշնամութիւն , ամբաստանութիւն :

6 Յակոբ Վրդ . Նալեան , Յովհաննէս Կոլոտի աշակերտ , ապա պատրիարք Կ . Պոլսոյ (1741-1749) , Երուսաղէմի (1749-1752) եւ դարձեալ Կ . Պոլսոյ (1752-1764) :

7 «Գիրք Կոչեցեալ Վէմ Հաւատոյ» , Յակոբ Վրդ . Նալեանի հեղինակութիւնը , տըպուած Պոլիս , 1733ի Օգոստոս 25ին : Տպագրութիւնը սկսած է փետրուար 14ին :

8 Կ'ակնարկէ Հաննա Վարդապետի «Գիրք Պատմութեան Սրբոյ եւ Մեծի Քաղաքիս Աստուծոյ Երուսաղէմիս , եւ Սրբոց Տնօրինականաց Տեղեաց Տեառն Մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի» աշխատութեան , տպուած Պոլիս , 1731ին :

9 Ժապաւէն , ծոպ :

10 Օղակ :

11 Կանգուն :

ԳԴԱԽՕՍԱԿԱՆ

1959, քիւ 2 - 3

Կը սկսի Ա. Ե. Քոչինեան, «Եօթնամեակը Որպէս Վճռական Քայլ Հայաստանի Տնտեսութեան և Կուլտուրայի Վերելքի Ճանապարհին»։ Կը յաջորդէ Գ. Բ. Ղարիբջանեանի «Վ. Ի. Լենինը և Հայ Ժողովրդի Ազատագրումը»։ Յետոյ՝ Ս. Գ. Աբրահամեանի «Ժամանակակից Հայ Լեզուաբանութեան Մի Հերթական Խնդիրը»։

Ն. Վ. Յարութիւնեան կու տայ ուսումնասիրութիւն մը «Երեւանի Հիմնադրման Ժամանակի Հարցի Ծուրջը»։ Կ'եզրակացնէ, որ սեպագիրներու էրէրունը, որ այժմու Երեւանի մաս է, հիմնուած է Քրիստոսէ առաջ 782 թուականին։ Ողբալիօրէն անհարազատ օտար բառեր, խժալուր տարադարձութեամբ, կը խաթարեն մեր հայերէն լեզուն իր դրչին տակ հոս։

Բարդէն Ն. Առաքելեան կը հրատարակէ կարճ ուսումնասիրութիւն մը՝ «Ապրանքային Արտադրութեան և Արհեստագործութեան Տեսչականի Զարգացումը Հայաստանում 9-13 Դարերում»։ Ասկէ վերջ կու գայ Ս. Ղ. Ղազարեանի «Հին Հայերէնի Բայի Պարզ Ժամանակների Կազմութեան Հիմնական Գծերը»։

Շահեկան աշխատութիւն է Գ. Տ. Խրլուպեանի «Անանիա Շիրակացու Բնափիլիսոփայական Հայեացքները»։ Կը յաջորդէ ուսեւրէն ուսումնասիրութիւն մը Ծ. Հ. Ափոյեանի, «Հայկական Դաշնամուրային Երաժշտութիւնը Նախասովետական Երջանում խորացրով»։

Հաղորդումներու շարքին են Մ. Վ. Արդումանեանի «Ստեփան Շահումեանի Այդալին Հարցի Տեսարան»։ Որմէ վերջ Գր. Սարգսեանի «Չարենցը Հոկտեմբերի Բացառուէրը» և Գ. Խ. Ստեփանեանի «Հրաշայ Աճառեան (1876-1953)» յօդուածները։ Ասոնց կը յաջորդեն ուրիշ հաղորդումներ՝ Արտ. Եղիազարեանի «Յովսէփ Աթաբէկեան», Յա. Ի. Խաչիկեանի «Խ. Արովեանի Գեղադիտական Հայեացքների Բնութագրման Ծուրջը», Լ. Գ. Խաչեանի «Պարագայ

Երկրորդական Նախադասութիւնների Ուսումըը Հայ Քերականագիտութեան Մէջ», և Խ. Ա. Փորբէկեանի «Երբ և Որտեղ է են Հայերը Գաղթել Զերբեղիա»։ Հոս կ'ապացուցուի որ 1171ին արդէն եկեղեցի ունէին Հայերը և հասանարար 1062էն ալ շատ առաջ Հայ դպրութիւնը կային հոն։ Ինձի համար խիստ հետաքրքրական են 1940ին պէղումներէ դտնուած 19 տեսակ ոսկի և ուրիշ թանկագին իրերը, որոնց մէջ նաեւ արաբերէն մականորութեամբ մատանի-կնիք Աստուածաբանութիւն։ Ասոր կարիքը կ'երեւի թիւ հարմարեցնական յարաբերութեանց պատճառաւ զգացուած էր։ Դարձեալ շատ հետաքրքրական է Մայիկոյի մօտերը պեղումների դտնուած Հայոց Բակուր Երկրորդ թագաւորի յունարէն մականորութեամբ արձաթեալ թարգմանը։

Մ. Կ. Զուրաբեան մեզի կու տայ շահեկան ուսումնասիրութիւն մը մանկահասակ մասին, սա խորացրով. «Ինվիզիթէն Օսմանեան Կայսրութեան Մէջ Ըստ Թուրքական և Հայկական Աղբիւրների»։ Դեվլչիրմէի ծագումը և Հայոց մօտ սկզբնաւորուիլը կը ջանալուսարանել՝ տանելով մինչեւ 1464։ Հօդուցէ շահեկան է յիշել որ Հայ Լենիշէրներ կը յիշուին երբեմն մեր մատենագրութեան մէջ։

Մեր գեղարուեստի պատմութեան համար արժէքաւոր նպաստ մըն է Մ. Վ. Գրիգորեանի նկարադարձ մենագրութիւնը՝ «Ոլորտադրով Խոյակները Հայ Ճարտարապետութեան Մէջ», և ցոյց կու տայ որ ոլորտադրատա հին հայկական խոյակներ ինքնուրոյն են իրենց ձեւով, ինչպէս օրինակ Զուրթնոցի, Դուինի կաթողիկոսարանի և Նոյնիսի Գառնիի տաճարները։

Յաջորդ հետաքրքրական աշխատութիւնը դժբախտաբար անմատչելի է ինձի, զրուած ըլլալով ուսեւրէն Գ. Ա. Տիրացեանի, «Գառնի Ամրոցի Բաղնիք»ին մասին։

Գ. Բ. Զահուկեան կու տայ «Հայ Բարբառների Մագման Հարցը» երկար ուսումնասիրութիւնը։ Ասկէ վերջ կու գայ «Հրապարակումներ», որոնցմէ առաջինն է ուսեւրէն, Ա. Գ. Յովհաննէսեանի «Կոմունիստական Մանիֆեստի Հայերէն թարգմանութեան Առթիւ Յովսէփ Աթաբէկեանցի Ծր»։

ինդեյսին Գրած Նամակը» : Ասկէ վերջ «Մուրացանի Մի Քանի Անտիպ Նամակները» : Յաջորդ գրութիւնը ուսերէն է, զիս շատ հետաքրքրող նիւթով՝ «Շահապիւմանի Կանոնները Որպէս Հայ Իրաւունքի Հնազոյն Յուշարձան», գրուած Սուրէն Արեւշատեանէ : Ինքս ալ ժամանակին գրած եմ Շահապիւմանի կանոններուն մասին եւ ինծի համար մասնաւորաբար հետաքրքրական պիտի ըլլային Սուրէն Արեւշատեանի եղբարկացութիւնները այս նիւթի մասին :

Ասկէ վերջ կու գան գրախօսականներ Ս. Ս. Սպանդարեանի «Յօդուածներ, Նամակներ եւ Փաստաթղթեր», հրատ. Մոսկուա, 1954ին (Գրախօսող՝ Ա. Մելքոնեան) : «Վ. Ս. Նալբանդեան, Թրիլիսին Հայ Մատենագրութեան Մէջ», Երեւան, 1958 (Լաշա Չանաշիայի կողմէ) : Ռուսերէն գրախօսական մը, որմէ վերջ՝ Աս. Մնացականեանի «Հայկական Միջնադարեան Ժողովրդական Երգեր», Երեւան, 1956 (Լ. Խաչիկեանէ) : Իբր վերջին գրախօսական Հրանդ Ք. Արմէն ունի քանի մը դիտողութիւններ Յ. Մանանդեանի «Քննական Տեսութիւն Հայ Ժողովրդի Պատմութեան» Բ Հատորի Ա Մասի առթիւ :

Այս թիւը կը շարունակուի ուրիշ կարգ մը շահեկան տեղեկութիւններով եւ լուրերով հայագիտութեան մասին, եւ կ'աւարտի միտներուն պէս հայերէն, ռուսերէն եւ անգլերէն բովանդակութեան ցանկերով :

Թիւ 4, 1959

Կը սկսի «Հասարակական Պրոպերսի Պրորբեմը եւ Բուրժուական Պատմափիլիսոփայութիւնը» Հ. Գ. Ասլանեանէ : Խորագրին այս վեց բառերուն երեքը անհարազատ խժաւուր օտար բառեր են : Արդեօք Ասլանեանի ծանօթ չ'ը նոյնիսկ տարրական հայերէն, որ չպիտեայ «յառաջդիմութեան» (պրոպերսի), «հարցը» (պրորբեմը) եւ «քաղքենի» (բուրժուական) : Ասոր կը յաջորդէ Մ. Ս. Սարգսեանի «Սովետական Հայաստանի Քանդակագործութիւնը 1920-1930ական Թուականներին» : Պատկերազարդ այս շահեկան աշխատութեան լեզուն ալ խաթարուած է անհարազատ օտար բառերով : Ասկէ վերջ կու գայ «Ժամանակակից Հայերէնի Ածանցների Առաջացման Ուղիների Մասին» Ս. Ա. Էլոյ-

եանէ : Յետոյ՝ Խ. Ս. Սարգսեանի «Թուամեանի Քառակները» :

Պատմական աշխատութիւն մըն է վաստակաւոր Արշակ Ալոյսյանեանի «Սպանիա եւ Հայաստան», աւելի լաւ ու ճիշդ պիտի ըլլար խորագրել՝ «Սպանիա եւ Հայերը» : Աշխատութիւնը բնական է կարելի էր աւելի բնագործակել : Ալոյսյանեան, օրինակ, մոռցած է Մարտիրոս Եպիսկոպոս Երզնկացիի այցելութիւնը Սպանիա եւ անկէ ալ զէպի Նոր Աշխարհ Ատլանտեանի վրայ նաւադնացութիւնը : Ասկէ վերջ կու գայ ուսերէն «Հայաստանի Պատմութեան Համար Թուրքմենչայի Պայմանագրի Նշանակութեան Հարցի Ծուրջը», գրուած Լ. Ս. Սեմյոնովի :

Հաղորդումներու շարքին է Ս. Գ. Աւագեանի «Բաքուի Կոմունայի Հայերէն Օրդաներ» : Որմէ վերջ «Հայ Ժողովրդի Մասնակցութիւնը Ուկրաինայի Ազատագրման Հայրենական Մեծ Պատերազմում» Ս. Վ. Խարմանդարեանի : Ասկէ վերջ Ա. Գ. Չաքարեան ունի «Բակուցի Մուտքը Գրականութեան Մէջ» : Ա. Տ. Ղանալանեան կը գրէ «Ականաւոր Հայագէտը» ի մասին Մ. Արեղեանի : Յետոյ Մ. Պ. Մինասեան ունի «Հայերէնի Ստացական Դերանունները» :

Ինծի համար շահեկան աշխատութիւն է Հ. Մ. Բարթիկեանի «Ահարոն Մադիարոսի Սրճանագրութեան (1055-1056) Մէջ Յիշատակուած Հարկերու Մասին» : Հաղորդագրութիւնը պալիս եւ քաստակ հարկերու մասին է :

Արմէճաւոր եւ շահեկան աշխատութիւն է Կարօ Ղաֆազարեանի յօդուածը «Ձուարթնոց»ի մասին : Նկարագրող այս աշխատութեան մէջ կը հաստատէ որ միայն մկրտաբան չէր, այլ եւ եկեղեցի, որ կառուցուած էր հին մեհնաւանդոյ վրայ, ու ներսէս Տալեցի հաւատարմէր Հայաստանեայց Եկեղեցոյն, ինչպէս նաեւ ուրիշ հարցեր : Ասոր կը յաջորդէ ուրիշ հաղորդագրութիւն մը Ս. Գ. Բարխուդարեանի եւ Գ. Հ. Կարախանեանի, «Հայկական Գերեզմանական Յուշարձանները եւ Նրանց Քանդակները», նկարազարդ, ոչ խորացուած ակնարկ մըն է այդ մեծապէս շահեկան նիւթին մասին : Խղճամտօրէն պատրաստուած նիւթ է Չ. Մ. Ղաւարեանի նկարազարդ «Թեյշերախինի» (Կար-

ժեր-բյուրի) Գինու Կարասները»։ Ալ. Ս. Մարգարեան կը ներկայացնէ «Ֆառաքնական Դիտողութիւններ»։ Ասոր կը յաջորդէ ուսերէն եւ պարսկերէն «Միջնադարեան Պարսիկ Բանաստեղծ Նիզարին Անդրկողմասում» Զ. Բայրուրդիէն եւ զարձալ ուսերէն «Մ. Նալբանդեանին Վերադարձը Մի Կեղծանուն Մասին» կարճ Հաղորդումը Մ. Մ. Ղազարեանի։

Բանալէճերու մասին մէջ Աշոտ Յովհաննէսեան ունի երկար դրութիւն մը «Նալբանդեանի եւ Պատկանեանի Գաղափարական Հարցի Շուրջը»։

Հրապարակումներու գլխուն մէջ Մ. Գ. Ներսէսեան ունի ուսերէն «Նիւթեր Հայաստանի Նոր Պատմութեան Վերաբերեալ»։

Ասոր կը յաջորդէ գրախօսականներու շարք մը։ Ա) «Պարոն Լազեանի Պատմագիտական Մարզանքները» Մ. Յովհաննիսեանէ։ Բ) Բ. Մ. Կնունեանց, «Ընտիր Երկեր», Երեւան, 1958, Գ. Յարութիւնեանէ։ Գ) Մ. Միթրեանեան, «Հիւսիսարևելյան Ամսագիրը», Երեւան, 1958, Մ. Յակոբեանէ։ Դ) Լ. Ս. Պաշտպետեանի «Ժե Դարի Հայերէն Զեռագրերի Յիշատակարաններ», Բ Մաս, Երեւան, 1958, Յակոբ Փափաղեանէ եւ Բարթիկեանէ։

Ասկէ վերջ կը տրուին զանազան տեղեկութիւններ, յուրեր եւայլն։

Թիւ 1, 1960

Առաջին յօդուածը կը ստորագրէ Հ. Ա. Գէորգեան, «Մարքսիստական Իմացարանութեան Զարգացման Լենինեան Էտապը»։ Երկրորդը՝ Զ. Տ. Գրիգորեան, «Բուլղարիկեան Պարտիան Վ. Ի. Լենինի Գլխաւորութեամբ Քաղաքացիական Կռիւներում Տարած Յաղթանակների Կազմակերպիչ»։ Երրորդը՝ Մ. Ա. Մելիքեան, «Հայ Ազգի Սոցիալիստական Վերափոխումը»։

Ասոնցմէ վերջ Վ. Տ. Սամուէլեան կուտայ «Հայ Ժողովրդական Աշխատանքային Երգը» շահեկան ազգադրական աշխատութիւնը, որուն կը յաջորդէ Ս. Ե. Յակոբեանի «Վարձկանները եւ Վարձկանութիւնը Միջնադարեան Հայաստանում»։ Ճոխ՝ մեր հին մատենագրութենէն եղած յառաջընթացներով։ Ասոր կը յաջորդէ ուսերէն եւ պատկերապարզ Հ. Ա. Մարտիրոսեանի «Հայաստանի Մշակույթի Հնագոյն Շրջանների Նախապատմութեան Շուրջը»։

Հաղորդումներու շարքը կը սկսի Վ. Ա. Միքայէլեանի յօդուածով՝ «Հողային Հարցը եւ Գիւղացիութեան Դրութիւնը Հայաստանում 1917-1920 թթ.»։ Ասոր կը յաջորդէ Դ. Ա. Մուրադեանի «Բանուորական Շարժումները Հայաստանում Ռուսական Առաջին Ռեւոլուցիայի Տարիներին (1905-1907)»։ Ռուսերէն է Ռ. Պ. Քաթանեանի «Սպանդարեանի Դատաւարութիւնը»։ Յետոյ կու գայ Լ. Մ. Մելիքեանի «Արեւելահայկոս Իմ. Զաւակներէն եւ Հայադիտութիւնը»։ Ս. Մ. Սարեան ունի «Շիրվանշահէն Նովելիստ»։ Իսկ Ալիս Մանուկեան «Դանիէլ Վարսիանի Հեքամոս Երգերը»։ Յետոյ Ա. Ս. Համբարեան կը գրէ «Ալեքսանդր Երեցեանի մասին»։ Իսկ Ռ. Հ. Բաղրամեան՝ «Երկակի Թուի Մրնացորդները Հայերէնի Բարբառներում»։

Ինծի համար մասնաւորաբար շահեկան է Բ. Լ. Զուգասեանի «Գրիգորիս Աղթամարցու Տաղերի Պարսկերէն Հատուածների Վերծանումը»։ Զուգասեան կ'ընդունի որ Գրիգորիս Աղթամարցի ենթակայ եղած է Պարսիկ բանաստեղծութեան։ Սակայն բանաստեղծութենէ զատ, որ Աղթամարցի յաջող կերպով հայացուցած է, ան ենթակայ եղած է նաեւ Պարսիկ մանրանկարչութեան որոշ ձևերուն, եւ ինքն իսկ կը խոստովանի որ ունէր պարսկերէն մանրանկարչական հատորներ, որոնցմէ մին ան կը կոչէ մասնաւոր կերպով Շիրազի օրինակ, հաւանաբար Շիրազ գրուած ըլլալուն։ Պարսկական ազդեցութիւնը ինչպէս անոր բանաստեղծութեան մէջ, նաեւ անոր մանրանկարչութեան մէջ երևութեան է եւ լուրջ քննողին համար շատ թեթեւ։

Այս մասին վերջին հաղորդումն է Ն. Վ. Յարութիւնեանի «Կարմիր-Բյուրի Կաւի Բուլլայի Արձանագրութեան Մեկնաբանման Շուրջը»։

Գրախօսականներ կան Ս. Գ. Արբաշեանի «Ժամանակակից Հայերէնի Զթեքուող խօսքի Մասին», Երեւան, 1959, Ս. Մելքոնեանէ։ Աշոտ Յովհաննիսեանի «Դրուագներ Հայ Ազատագրական Մտքի Պատմութեան», Ա. Հատոր, Երեւան, 1957, Բ. Առաքելեանէ։

Վերջին գրախօսականը Լ. Խաչերեանի կողմէ, Պրոֆ. Կուսիկեանի ուսերէն հայագիտական մէկ գործին մասին է :

Ասկէ վերջ կը տրուին տեղեկութիւններ եւ լուրեր, որոնց մէջ ինծի համար շահեկան է «Մի Նորայայտ Նկարի Մասին», Վ. Դիւլոյեան ստորագրութեամբ : Կը տրուի նաեւ նկարին միակշեան արտահանութիւնը : Նկարը ներկայացուած է եղեր անդլերէն Ապրիլ ամսագրին 1959ի Յունիս ամսաթիւին մէջ : Նկարը այժմ կը գտնուի Միւնխի մէջ եւ կը կրէ «Հայաստանի Դեսպանները Ուղեւորում են Էյլկոյր Իօհան-Վիլհելմ Պֆալցի Մօտ» : Նկարը գծուած է Զիւլմանի Անդօնի Պելեգրինիէ, հաւանաբար 1713-14ին : Դիւլոյեան կը հետեւցնէ որ նկարին մէջ ներկայացուած երկու անձնաւորութիւնները Իսրայէլ Օրին եւ Մինաս Վարդապետը կը ներկայացնեն : Անանուն այս նկարին եղած այս վերագրումը բնական է անընդունելի է : Նկարիչը՝ եթէ 1713-14ին նկարած է նկարը՝ տեսած էր կրնար ըլլալ ո՛չ Մինաս Վարդապետը եւ ոչ ալ Օրին, որ այդ ատեն մեռած էր արդէն : Ինչ որ հաւանական է սա է, որ փառասէր Պֆալցի իշխանը Օրին անփառունակ «ղեկապանութիւնը» շահագործելով նկարին մէջ՝ ստոր միջոցաւ փառաւորուի ջանացած է, ցոյց տալով որ ինք այնքան կարեւոր էր որ նոյնիսկ հեռուոր Հայաստանէն դեսպաններ եկած էին իրեն :

Թիւ 2, 1960

Իբր «Պատմա-Բանասիրական Հանգէս», քիչ բան կայ որ նորագոյն շրջանի նիւթերու չպատկանի այս թիւին մէջ : Հին պատմութիւնը եւ քանասիրութիւնը ինչպէս որ մենք կ'ըմբռնենք, շատ քիչ բան ունի այս թիւին մէջ, որ կը սկսի Ա. Մ. Թելուց «Գիտութեան Զարգացման Պայմաններն ու Նրա Դերը Սոցիալիստական Հասարակարդում» : Ասկէ վերջ իրարու կը յաջորդեն Մ. Արիֆ (Բաքուէն) «Սոցիալիստական Կուլտուրայի Զարգացումը Աղբրեջանում», Կ. Կ. Յովհաննիսեան «Մայրեան Ապստամբութիւնը Հայաստանում» : Ա. Մ. Ոսկանեան «Աշխարհադրական Դետեմիւնիքը Հայ Պատմագրութեան Մէջ» : Ռուսերէն Ա. Ի. Յուստ կը

ներկայացնէ 18րդ դարու Ասորական Հայ գաղութին մասին սկզբնագրերներ (1724-1767) :

Նոյնպէս մեզի համար շահեկանութիւն չունի Հաղորդումներու բաժնին գրութեանց մեծ մասը : Հ. Հ. Աղիգրէկեան «Հայաստանի Աշխատաւորների Մասնակցութիւնը Երկրորդ Համաշխարհային Պատերազմներին (1951-1955)» : Հաջիէ Զեդի «Քրդագիտութիւնը Սոցիալական Հայաստանում» : Շահեկան են Գ. Խ. Սարգսեանի «Յակոբ Համադապի Մանդեան» եւ Պ. Հ. Յակոբեանի «Արուիկանոցիտական Հետախուզումներ» : Ասոնց կը յաջորդէ Վ. Լ. Աճէմեանի «Արեւմտահայ Աշխարհաբարը 18րդ Դարում», որմէ վերջ նկարագրող Ա. Ն. Աւետիքեանի «Հայ Մանրանկարչութեան Պատմութիւնը» : Աւետիքեան հոս նկատի ունի 1292ին գրուած Մատթէոս զրիչ - մանրանկարիչի Աւետարանը (Մատենադարանի թիւ 6292) : Դժբախտաբար տրուած նկարներու արտահանութիւնը հոս չատ խեղճ է եւ անարժէք հետեւելու համար Աւետիքեանի դիտողութեանց : Ասոր միանայով Աւետիքեանի օտար խժալուր բառերով լեցուն լեզուն, աշխատութիւնը գրեթէ անհետաքրքիր կը դառնայ ընթերցողին : Մատթէոսի պատկերագրութիւնը իր շարադրութեամբ ուսումնասիրուելու արժանի է : Սակայն թէ՛ գարգանկարչութեան եւ թէ՛ նկարներուն ձեւանկարչութեան մէջ նորութիւնը կը պահի, եւ հետզհետէ տարածուող գծածեւեր կ'երեւին :

Ասոր կը յաջորդէ Պ. Ե. Շարախանեանի «Շաղկապի Կատեգորիան Գրաբարում» : Յետոյ ուսերէն «Իման Հանուշ Որպէս Արեւմտեան Ուկրաինայի Հայերի Լեզուի Ուսումնասիրող» Յա. Ռ. Դաշեմիշէ (Լիւովէն) :

Բանավէճերու շարքին առաջինը Հենրի Գարրիէլեանի «Հայ Փիլիսոփայութեան Պատմութեան Մի Բանի Հանգուցային Հարցերի Մասին» : Հոս մենք իրապէս զարմանալի միտքերու կը հանդիպինք : Գարրիէլեան կը գրէ. «Վարդանանց կոիւներն, Հայ Ֆէոդալ դասակարգի տնտեսական եւ քաղաքական անկախութեան համար մղուող կոիւներ էին : Պալիկեանների եւ Թոնդրակեցիների պայքարը Աբար, Բիւզանդական եւ ազգային բռնակալների դէմ աշխատաւորների կոյթն» :

էր՝ յանուն սոցիալական հասարակութեան: 18-19 դարերի ազատագրական կռիւները ինչպէս Պարսից, այնպէս նաեւ Տաճկաց տիրապետութեան դէմ առաջին հերթին Ֆէոդալական յարաբերութիւններին վերջ տալու համար մղուող կռիւներ էին եւ այլն: Սա է պատմական իրականութիւնը» (էջ 151-152): Ձեռք գրտեր թէ ի՞նչ պատմութիւն է Գարբիէլեանի կարգացածը, սակայն որոշ է որ ո՛չ Վարդանանց, ո՛չ Պաւլիկեաններու եւ Թոնդրակեցիներու եւ ո՛չ ալ մեր 18-19րդ դարերու պատմութիւնն է, այլ որոշ կերպով մտացածին պատմութիւն մը, որ իրականութիւն ըլլալէ աւելի իր խելագարողական ըմբռնումն է: Գարբիէլեանի այս գրութիւնը ծայրէ ի ծայր լեցուն է մտփեռով որոնք երբեմն նոյնիսկ ծիծաղելի են: Աւելորդ կը սեպեմ, եւ ոչ ալ այս սուղ էջերուն մէջ տեղ կայ, Գարբիէլեանի Հայ փրկութեամբ մասին ունեցած մտքի անհեթեթ մարզանքներով աւելի զբաղել: Ի՞նչ կարելի է ըսել երբ Գարբիէլեան կը խորհի կամ կ'ընդունի, որ «պատկերամարտութիւնը մի ժամանակ զլիաւորուել է Բիւզանդական կայսրերի կողմից եւ ուղղուել է աշխատաւոր ժողովրդի դէմ» (էջ 156): Կամ՝ «ծիշդ չէ Արա Գեղեցիկի պաշտամունքի մէջ ժողովրդի աշխարհայեացքը տեսնելը» (Անդ): Եթէ պաշտամունքը աշխարհայեացք չէ, ի՞նչ է հասկա: Յաջորդ բանալի՛ն նիւթը «Խորենացիի Պատմութեան Զորքորդ Գիրքը» խորագրով Հրանդ Գ. Արմէնի կողմէ է, զրկուած Գալիֆորնիայէն: Հրանդ Արմէն կը ջանայ ապացուցանել որ գոյութիւն ունեցած է Խորենացիի այսպէս կոչուած Զորքորդ Գիրքը:

Վարդանանց պատերազմը եւ կարճեցեալ Զորքորդ գրուածը Խորենացիի, կ'ըզրակացնէ Արմէն, վերցուեցաւ երբ Խորենացին սրբազրութեան կամ վերախմբագրութեան ենթարկուեցաւ ժ կամ ժԱ. դարերուն մէջ տեւն մը:

Լաւ: Ընդունինք որ Արմէնի տեսութիւնները իրաւացի են: Սակայն ինչպէ՞ս կարելի է որ վերախմբագրիչները կրցած են փճացընել բոլոր այն հին Խորենացիի օրինակները, որոնք գոյութիւն ունէին մինչեւ ժ կամ ժԱ. դար, կամ դոնէ մինչեւ Թովմա Արծրունի՝ որ այդ սկզբնական Խորենացի տեսած ու զործածած է, կ'ըսէ Արմէն: Կարելի բան չէ որ Խորենացիի բնագիրներ հասած եւ օրինակուած չըլլային եւ վերախմբագրութենէն վերջ բոլորն ալ անհետանային եւ միայն վերախմբագրեալը մնացած ըլլար:

Հրապարակումներու մասին մէջ է Անտոն Գարազեանի «Կրօնք եւ Բարոյական» անտիպ յոդուածը: Իսկ զբախտականներն են. Ծ. Պ. Աղայեան, Ե. Մ. Սալեյեան, «Ուրուագներ Սոյեւտական Հայաստանի Պատմութեան», Երրորդ պրակ, Երեւան, 1960, Ա. Գրիգորեանցի: Լ. Հ. Արրահամեան, «Հայաստանում Մարքսիզմի Տարածման Պատմութիւնը», Երեւան, 1959, Ա. Հ.: Խ. Հ. Ալիզադէեան, «Հոգային Հարցը Հայաստանում (1801-1917)», Երեւան, 1959, Ս. Մարկոսեան: Եւ վերջինը՝ Ն. Ա. Սմիթնով, «Ռուսաստանի Քաղաքականութիւնը Կովկասում ԺԶ-ԺԸ դդ.», Մոսկուա, ռուսերէն, 1958, Ն. Գեղամեան: Ասկէ վերջ կու գան տեղեկութիւններ եւ լուրեր:

ՅՈՒՑԱԿ ԵՒ ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՆԵՐ

ԵՐՈՒՍԱԴԵՄԻ Գ. ԿԻՒԼՊԵՆԿԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻ

ՀԱՅԵՐԷՆ ՀՆԱՏԻՊ ԳԻՐՔԵՐՈՒ

(1512 — 1800)

411

ՎԱՐԴԱՆ ՎՐԴ. ԲԱՐՁՐԵՐԴԵՐԻ. ՄԵԿԵՆՈՒԹԻՒՆ ՍԱՂՄՈՍԱՑ ԴԱԻԹԻ: Աստուածաբան, տպ. Բաբ-
ձրր Սրբազնութեան (Ս. Աստուածածին Եկեղեցի), 1797, 520 էջ:

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ

ՄԵԿԵՆՈՒԹԻՒՆ ՍԱՂՄՈՍԱՑ ԴԱԻԹԻ:

Յօրինելու սքանչելի Աստուածարանութեամբ՝ Սուրբ և Երջանիկ Տեառն՝ Մեծին Վար-
դանայ Բարձրերկրցոյ՝ լեզուադէտ և բազմալստակ Վարդապետի Հայոցս, ծաղկաբաղ հա-
ւաքելով ի լուսաւոր մեկնութեանց հոգեկիր հարցն՝ Աթանասի, Բարսղի, Եպիփանու, Եփրե-
մի, Դանիէլի և Եւփաէի Լամբրոնացոյ. ի խնդրոյ Արշիական Տեառն Յօշանու Բազրատուն-
ոյ՝ Առաջնորդի Սուրբ Ուխտին Հաղբատու, և աշակերտաց իւրոց: Ի Թաղաւորութեան Հա-
յոց՝ որ ի Կիւլիկիա՝ Հեթմոյ առաջնոյ: Յամի Տեառն 1251: Եւ ի Թուականութեան Հայոց,
եօթն հարիւր:

Տպագրելու ի Վեհափառ Հայրապետութեան Լուսացնցոյ և Քրիստոսակերտ Սուրբ
Աթոռոյն էջմիածնի Տեառն Ղուկասու Երեցս Երանելու Սրբազնասուրբ Կաթողիկոսի ամենայն
Հայոց:

Հրամանաւ Սրբոյ Աթոռոյն էջմիածնի Մայրապոյն Նուիրակի, Հիւսիսային կողմունս
Եղեալ ամենայն ազգիս Հայոց՝ Առաքելաշախի Առաջնորդի, Սանահնեցի Երկայնարազուկ Ար-
դութեանց՝ Իշխանազնեայ Տեառն Յովսէփայ՝ Պսակազգեաց Սրբազան Արք Եպիսկոպոսի:

Արդեամբք և ծախիւք՝ ի Սուրբ թնակելու՝ Խօջայ Մինասէնց Գրիգոր Աղայի որդի՝
ի Քրիստոս հանդուցեալ Աղայ Յովհաննէսին Զուղայեցոյ:

Յամի Տեառն 1797, Մարտի 24: Իսկ ի Թուին Հայոց Ռմիսկ: Ի տպարանի Նոբին Բարձր
Սրբազնութեան: Ընդ հովանեաւ Սուրբ Աստուածածնայ Եկեղեցւոյն, որ ի յԱթղարխան:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Յիշատակարան Տպեցուցանողի գրքոյս:

Փառք...

...ի դառն և յամենուստէք վշտապատ ժամանակիս. յորում աղէտալի անցքն՝ ընդ
անրիժ և անարատ Մայր մեր Սուրբ Էջմիածին՝ յանօրէն բռնաւորաց, և յեփկորոք հուսիսա-
կայ, նոյնպէս՝ և ընդ անբախտութեամբ պաշարեալ քաղաք թիֆլիզ, և ընդ բոլոր կողմունս
արեւելեան նահանգի, ի յորս՝ ակնարկութեամբ Վեհապոյն Տիրապետողին՝ անձամբ անձին
դատելին՝ ետերջանիկ Սրբազան Առաջնորդին՝ Հիւսիսային կողմանց՝ Տեառն Յովսէփայ Պր-
սակազարդեալ Արք Եպիսկոպոսին, յայցելութիւն՝ խղճալի ազգիս Հայոց, չէ կարելի աստա-
նօր՝ դոյն ինչ սեւակաւ՝ ի համառօտարանիս պարուրել. այլ՝ ունիմք զայնց՝ յայլուք՝ ըստ
կարգի վիպասաւորէն ճառել, շնորհիւ Տնօրինողին և կարգադրողին ամենայնի՝ վեհական
ինքնարուն բարւոյն:

Արդ՝ ի վախճանի բանիս՝ դուք որդիք լուսոյ Սուրբ Եկեղեցւոյ՝ յիշեալիք ի մաքուր
և ի լուսափայլ յաջօթս ձեր՝ զարժանին յիշման և զբարի պատճառն Տպմամբ ի լոյս ընծա-
յեցման՝ Հոգեկեցոյց Մատենիս, զի Տէր հանդուցեալ Յովհաննէս Աղայն Խօջայ Մինասեան,
որ ի կենդանութեան իւրում՝ եղև ջանկացող ինքնայօժար կամօք՝ ի յիշատակ Լուսահոգի
նախնեացն իւրոց և ինքեան և Մեծահաւատ Կենակցին իւրոյ, և յաստեացս՝ յերջանկաց

կայանան փոխեալ եղբարցն իւրոց, և Համեստափայլ Տիկին Քուէրն իւրոյ և օրհնութեան պտուղ որդւոցն՝ կենդանեաց և Հանգուցելոց, նոյնպէս և թոռանցն և բոլոր բարեապաշտ զարմին իւրոյ, որք ազդիս բնակին յերկրին Հնդկաց՝ ի Սուրաթ. ապա ապել ի Տիրապարզ և զոյնց իւրոց՝ զամենայն զծախան վճարելով զՄեծին Վարդանայ՝ Լուսաւոր Մեկնուսիւն՝ Սաղմոսացն Դաւթի. ի պայծառութիւն՝ Լուսաւորական Սուրբ Եկեղեցւոյ, և ի յօնուս՝ Հայկազեան տոհմիցս՝ յամենայն ուրեք բնակելոց:

Որոյ զծախան՝ առտուածապարզ և խոհեմութեամբ իւրով՝ այնպէս բարեկարգեաց, զի որպէս զվիճակ վաճառուց՝ մնացէ միշտ ներ Տպարանիս անվերջանալի. և որքան ինչ ազազուտ զբանք տղեցին ի նոյն Տպարանի՝ այնու զբամով՝ ի զանազան ժամանակս, ամենայն՝ ի յիշատակ անուան իւրոյ և իւրայնոցն լինիցի ի յաւիտեանս ժամանակաց:

...Ուրեմն... յիշման արժանի Համարեալիք Համայն բարեւէրք Հանգերձ բարեպաշտ Տառ ծնողին իւրով՝ ի քրիստոս ննջեցեալ՝ Խօջայ Միլասէնց Գրիգոր Աղային, և մարքն իւրով՝ Աննայ Խաթունին, և կենդանի կողակցին՝ Համեստափայլ Վալիտայ Խաթունին, որ բարեբարոյութեամբ Հոգեկցեալ զուստըն է՝ Հոգելոյս Աղայ Բօհանջան Գէրաբեանին:

Ելեալիք ընդ նոսին՝ և զվաղաթառամ եղբարսն՝ նոյն Հանգուցելու Բօհանջան Աղային՝ զՄիքայէլին, զՊեարոսն զՊողոսն, և զՍէթ Աղային. և զկենդանի քոյրն՝ զՓէրի Խաթուն Համեստաբարոյ Տիկինն՝ Աստուածպատեմութեամբ զազարեալ, և բոլոր առաքինական զօրծովք բարեկրացեալ:

Ելեալիք ընդ այն ամենից՝ և զկենդանի որդիսն՝ նոյն Հանգուցելոյն, բարեբեր ծառոյն՝ զբարի պտուղսն, զՅակոբոս Աղային, և Գրիգոր Աղային, ընդ Ովսաննայ և Դաստապուլ Հարսանցն, և զլէնդեղ թաղղէոս մանուկն տիօք: Ընդ նոսին յիշեալիք և զՀանգուցեալ զաւակունան նորին՝ զՊողոսն, զՅովսէփն, և զԱննայն. և ևս՝ զկենդանի զաւակունան Աղայ Եակոբոսին՝ զթոռունան նոյն Հանգուցելոյն՝ զԹադուհին, և զգեոածին Եովսանէան անմնազեկ, զոր տէր զարգացուցէ ի շնորհս իւր:

Այլևս՝ Հուսի յետոյ արժանաւոր յիշման Համարեալիք զմեծ երախտուորսն սոյն Տըպաբանիս, և առատաւոր նուիրօք իւրեանց՝ զպայծառ պահօղսն սորին, զԼուսաւորչածին զԻշխանս, և զզուարթամիտ ժողովուրդս՝ բովանդակ Հնդկաց երկրին. որք լիալիւ տեսովք իւրեանց՝ միշտ որպէս զաբփի՝ ի փայլեցուցանելն և զԱզազուտ Տպարանս՝ ներ ազդիս Հայոց:

Եւ որք յիշեալ յիշեալ լինիք ի քրիստոսէ յաստուծոյ մերմէ. ամէն:

Կիւլպէնկեան Մատենադարան

223.2 Վա

412

ՍԱՂՄՈՍ: Կ: Պոլիս, տպ. Մայր Դպրատուն. տպագրել՝ Մատթէոս Դպրք, 1798, 400 էջ:

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ

ԴԻՐՔ ՍԱՂՄՈՍԱՑ.

Տպեալ Հրամանաւ Տեառն Զաբարիայ ազգատէր և բարեկարգ Պատրիարքի:

Ի կոստանդնուպոլիս: Ի մայր դպրատան.

Ի Մատթէոս դպրէ, իւրով իսկ Տպագրաւ:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Յիտատակարան:

Փառք... ևս կարօղութիւն յանկ և յաւարա Հասուցանել զպալուծն սաղմոսաբանիս: Յամի Տեառն 1798: Ի Հայրապետութեան սրբոյ էջմիածնի Տեառն Ղուկասու սրբազան կաթողիկոսի ամենայն Հայոց: Եւ սրբոյ Երուսաղէմի Տեառն Պետրոսի շնորհափայլ Պատրիարքի: Եւ կոստանդնուպոլսոյ Տեառն Զաբարիայ ազգատէր և բարեկարգ Պատրիարքի:

Ընդ սուրբ Հրէատակապետ Եկեղեցեալ:

Ազդեամբք ոմանց բարեխիւրաց. որոց անուանքն զբնացին ի դիրն կենաց:

Կիւլպէնկեան Մատենադարան

223.2

1798

413

ԱՏԵՓԱՆԵՆՈՍ ՎՐԴ. ԱԻԳԵՐԵԱՆՑ. ԱԼԼԱՀԸՆ ԱԶԻԶ ՔՈՒԼՈՒ ՔԷՕՄԻՐԺԵԱՆՑ ՏԷՐ ԿՈՄԻՏԱՍ ՔԱՀԱՆԱՅՆԸՆ ՎԱՐՔԸ ՎԷ ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹԻՒՆՈՒ (Հայաստան թրքերէն)։ Թրեկաթ, տպ. Մխիթարեան, 1798, 44 էջ։

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ

ԱԼԼԱՀԸՆ ԱԶԻԶ ՔՈՒԼՈՒ ՔԷՕՄԻՐԺԵԱՆՑ ՏԷՐ ԿՈՄԻՏԱՍ ՔԱՀԱՆԱՅՆԸՆ ՎԱՐՔԸ, ՎԷ ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹԻՒՆՈՒ.

Ետզըլաւ Ալթէրեան Գերապոյժաւ Ստեփաննոս Վարդապետէն, Էւայլն։

Պատմա օլունտու քէնտի բիճասը, վէ խարճը իլէն։

Սէնէ 1798։ Թրեկաթ Մխիթարեանլարըն Պատմահանէսինտէ Մուպաշըրլարըն իզնի իլէն։

ԹԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Զունի։

Կիւլպէնկեան Մատենադարան

922-115 Ա.

414

ԷՖԻՄԷՐՏԷ։ Կալկաթա, տպ. Յովսէփ Քհնյ. Ստեփաննոսեան, 1798, 2 չհ. + թը(18) + 488 = 508 էջ։

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ

ԳՐԳՈՒԿ, ՈՐ ԿՈԶԻ ԷՖԻՄԷՐՏԷ։

Յօրում պարունակի նախ՝ Շրջան մշտնջենաւոր զեկուցմանց։ Երկրորդ՝ Ընձեռուածք տարեբաղան ոգակութեանց։ Երրորդ՝ Հաւաքմունք նշանաւոր բանից իմաստասիրաց։ Զորրորդ՝ Տղայական Հանճարեղութիւնք, Էւ խաղք։

Նախ տպագրեցեալ եղև աշխատասիրութեամբ Սարգսի Արքեպիսկոպոսի Կոստանդնուպոլսեցւոյ, ի յօգուտ Էւ ի զուարճութիւն Դեռափթիթ մանկանց ուսումնասիրաց մեքային Սզդի։

Ի Հայրապետութեան Հայոց ի լուսանկաբ Սուրբ Էջմիածնին. Տեառն Ղուկասու սըրբազնասուրբ Կաթողիկոսին։

Յամի Կենարարին մերոյ. 1798։ Ի Կալկաթա ի Տպարանի Տէր Յովսէփայ Ստեփաննոսեան։

ԹԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Շնորհիւ Էւ ողորմութեամբ եզերեցաւ տպագրումն սո՛ր փոքրադիր զրդկանս (որ է իրր... իմն ուսումնական մանկանց) ի բարե... քաղաքն Կալկաթա. ի խնդրոյ այնորիկ պեւճափաթի, որոյ անուտ Է յառաջին ճակատի սոգին մակաղրեցաւ։ Ուստի խնդրեմ ի վայելուչացդ՝ յիշատակել յաղթս ձեր, միով Հայրմերիւ ի Տէր։

Կիւլպէնկեան Մատենադարան

133 Սա

415

ԹՈՎՀԱՆՆԷՍ ՎՐԴ. ԱՐՃԻՇԵՑԻ. ՄԵԿԵՆՈՒԹԻՒՆ ՊԱՏԱՐԱԳԻ։ Կ. Պուլս, տպ. Մատթէոս Դպիր, 1799, 216 էջ։

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ Ա

ՄԵԿԵՆՈՒԹԻՒՆ ԱՀԱՒՈՐ ԽՈՐՀՐԴՈՅ ՍՐԲՈՑ ՊԱՏԱՐԱԳԻՆ

Արտահանեալ ի մեկնութեանց Խոսրովու անձնացեաց եպիսկոպոսի եւ Ներսիսի Լամբրոնացոյ վերատեսչին տարսնի, կարճելով եւ պարզարանելով. ի Յօշաննու Արճիշեցոյ:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ Բ

Տպարկեցեալ ի Հայրապետութեան Լուսակառոյց Աթոռոյ Սրբոյ Էջմիածնի Տեան Դուկասու Սրբազան Կաթողիկոսի ամենայն Հայոց: Եւ սրբոյ Երուսաղէմի Տեան Պետրոսի Շնորհափայլ Պատրիարքի: Եւ Կոստանդնուպոլսոյ Տեան Դանիէլի աստուածաբան Վարդապետի եւ արժանաժառանգ Պատրիարքի:

Որոյ Հրամանաւ իսկ:

Ի Կոստանդնուպոլիս: Յամի Տեան 1799:

Արդեամբ ի յանդիմանուպոլիս բնակեալ արեւելցի որ եւ բնիկ տեղեալ բոամեցի իշխանացեայ մահտեսի բինխաթի որդի մահտեսի Գէորգ բարեպաշտոն Ամիրային. ի յիշատակ իւրն եւ իւրաքանչեւ. Նախնեացն եւ որդւոցն եւ թոռանցն. կենդանեացն եւ ննջեցելոցն եւ ամենայն զարմից արեւնառու մերձաւորաց իւրոց:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Յիշատակարան տպագրչիս. սակս Զրի բաշխեցեալ սուրբ Մատենիս:

Շնորհիւ... աւարտեցաւ տպումն սրբոյ մեկնութեան: Յամի տեան 1799, յօղոստոսի 18:

Ի Հայրապետութեան աստուածակառոյց եւ Հիւանդալ Աթոռոյ սրբոյ Էջմիածնի Տեան Դուկասու սրբազան Կաթողիկոսի եւ միապետական Քաջանայապետի ամենայն Հայոց: Եւ սրբոյ Երուսաղէմի Տեան Պետրոսի Շնորհափայլ Պատրիարքի: Եւ Կոստանդնուպոլսոյ Տեան Դանիէլի աստուածաբան Վարդապետի եւ արժանաժառանգ Պատրիարքի:

Որոյ Հրամանաւ իսկ:

Ի Կոստանդնուպոլիս: Ընդ հովանեալ սուրբ Հրեշտակապետ Եկեղեցոյ. ի թաղն այվաշէր:

Արդեամբ եւ զոյիւք. Արեւելացի որ եւ զիւղիս բոամեցի Մահտեսի Պինեաթի որդի Մահտեսի Գէորգին եւ Կողակցւոյն իւրոյ կիւլ խաթունին. Սակս Զրի բաշխելոյ ի յիշատակ հողաց հնոց եւ նորոց ննջեցելոց իւրեանց. այսինքն մեծ Պապեացն իւրեանց, Եղեկիէլիճ, Կիրակոսին, Մինասին, Յօշանին: Եւ սորա Եղբարցն՝ Հայրապետին եւ Միւլքիսէլին: Մահտեսի Պինեաթին. հօբեղարցն՝ մահտեսի Կիրակոսին, Արեւին եւ Կարապետին: Քերցն՝ մահտեսի Իսկուհիին, Նուրիստանին եւ Մարիամին: Եղբարցն իւրոց՝ Յակոբին, Սարգիսին, Քէրուսին եւ Հայրապետին: մահտեսի Նազարին, մահտեսի Թումանին եւ մահտեսի Պօղոսին: իւրն աներ Յովսէփին եւ զօքանչ աննային: որդւոյն իւրոյ Յօշաննէսին, Եղեկանն իւրոյ Մարգարտին եւ Թոռինն իւրոյ Համբարձումին: Եւ կենդանեացն. Նախադրեցեալ մահտեսի Գէորգին եւ Կողակցւոյն իւրոյ կիւլ խաթունին. Որդւոյ իւրոյ մահտեսի Ալէքսանին. եւ փեսային իւրոյ Ամրակումին, եւ աղջկանն իւրոյ Հովսէփիճ խաթունին: հօբ Եղբոր որդւոցն իւրոց մահտեսի Յարութիւնին եւ Գալուստին եւ Զաքարին: Եւ Թոռանցն՝ մահտեսի Խաչատուրին մահտեսի Յովսէփին, Յովսէփին, Մկրտումին Յօշաննէսին եւ ամենայն բնտանեաց եւ բարեկամաց ի պէտս եւ ի յուսումն երկնահարաւէր Քաջանայից, համեստարարոյ սարկուպապ եւ Իմաստաբղձ Դպրաց:

Արդ՝... յիշեցէք... զնախադրեցեալ մահտեսի գէորգն եւ զիւլ խաթունն. հանդերձ կենդանեօք եւ ննջեցելովք եւ ամենայն արեւնառու զարմօք իւրեանց. որպէսպի...:

Վերջապէս զտպագրչին սորին զՄատթէոս նուստո մանկավարժս ընդ քեռն իմոյ Բերարիոն նօտարի եւ ընդ ձեռնաստուն աշակերտի մերոյ զբաշար եւ մելանահար Մանուէլի հանդերձ հոգեւոր եւ մարմնաւոր ծնողովք մերովք ի յիսուս Քրիստոս յիշել աղաչեմք:

Կիւլպէնկեան Մատենադարան

416

ԱՌԱՔԵԼ ՎՐԴ. ՍԻՒՆԵՅԻ. ԱՆԱՄԳԻՐՔ: Կ. Պոլիս, տպ. Մատթէոս Դպիր, 1799, 276 էջ:

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ Ա

ԱՆԱՄԳԻՐՔ:

Անցք աղամայ նախաստեղծին.
Դրնին ի սմա եւ ցուցանին.
Այնք որք սիրով լրսել կամին.
Մըացեն ի սա՛ եւ շահեցին:

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ Բ

Տպագրեցեալ ի Հայրապետութեան Լուսակառոյց Աթոռոյ Սրբոյ Էջմիածնի Տեառն Ղուկասոս Սրբազան Կաթողիկոսի ամենայն Հայոց: Եւ սրբոյ Երուսաղէմի Տեառն Պետրոսի ԾնորՀափայլ Պատրիարքի: Եւ Կոստանդնուպոլսոյ Տեառն Դանիէլի աստուածաբան Վարդապետի եւ արժանաժառանգ Պատրիարքի:

Որոյ Հրամանաւ իսկ

ի Կոստանդնուպոլիս: Յամի Տեառն 1799:

Արդեամբք ի յաղորդանուպօլիս բնակեալ դարբինեանց ի քրիստոս Հանդուցեալ մահաւսի Պետրոս ամիրայի որդւոց՝ Ղազար, Բօհաննէս, Խաչատուր աղնոցն բնակացւոց. ի յիշատակ իւրեանց եւ իւրայնոց ամենեցուն կենդանեաց եւ ննջեցելոց:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Յիշատակարան Տպագրչի:

Օգնականութեամբ... աւարտեցաւ տպեցումն զբոյս ի ռմիւր թուականիս մերոյ յունիս ամսոյ 8:

Ի Հայրապետութեան Հիւնհրաշ եւ աստուածակառոյց Աթոռոյ Սրբոյ Էջմիածնի Տեառն Ղուկասոս սրբազան Կաթողիկոսի եւ միապետական Քահանայապետի ամենայն Հայոց: Եւ սրբոյ Երուսաղէմի Տեառն Պետրոսի ԾնորՀափայլ Պատրիարքի: Եւ Կոստանդնուպոլսոյ Տեառն Դանիէլի աստուածաբան Վարդապետի եւ արժանաժառանգ Պատրիարքի:

Որոյ Հրամանաւ իսկ:

Ըստ օրինակի սրբադրեցելոյ ի տիրացոյ պաղատար ծերունադարձ զպրէ կեսարացւոյ. արդէն առ տէր Հանդուցելոյ:

Ի Կոստանդնուպոլիս:

Արդեամբք ի Բինկեանն ի յԱնդրիանուպօլիս բնակեալ դարբինեանց ի քրիստոս Հանդուցեալ մահաւսի պետրոս Ամիրայի որդւոց, Ղազար, Բօհաննէս, եւ Խաչատուր աղնոցն. ի յիշատակ իւրեանց եւ իւրայնոց կենդանեաց եւ ննջեցելոց եւ ամենայն աբեանասու զարմից իւրեանց:

Ի Տպարանի Մատթէոս զպրի. որ ընդ հովանեաւ սուրբ Հրէշտակապետ եկեղեցւոյ ի թաղն այ վաշէկր:

Արդ՝ որք հանդիպիք այսմ վայելուշ եւ ղեղեցկայարմար Դրբիանս՝ յիշեցէք ի մտքուր յաղօթս ձեզ զնախազրեցեալ մահաւսի պետրոս ամիրայի որդիքն եւ զամենայն զիրարայինս նոցին ղկենդանիս եւ ղննջեցեալս. որպէսզի...

Հուսկ յետոյ զտպագրիչն սորին զմատթէոս նուաստս ընդ ձեռնասուն տշակերտի իմոյ զբաշար եւ մեկանահար մանուկի՝ հանդերձ հոգեւոր եւ մարմնասոր ծնողօք եւ ի յուսումն զբոց տուողօք եւ ուսուցիչ վարժապետօք մերովք ի քրիստոս յիսուս յիշել աղաչեմ:

ՄԱՆՕԹ.

Էջ 230էն սկսեալ կը պարունակէ դարձեալ Առաքել Վրդ. Սիւնեցիի զբանճ հարկաւորք: Եւ պատմութիւնք հոգեգուարեմք, վստմ նախնեացն մերոց, Աղամայ եւ Եւայի, բարաւնարար ասացեալ: Եւ այլ զանազան ասացումք՝ պիտանիք եւ օգտակարք:

Կիւլպէկեան Մատենադարան

Տ11.24 Ա.

ՃԱՇՈՑ: Կ. Պոլիս, տպ. Պօղոս Արապեան, 1799 (աւարտ. 1801), 827 էջ:

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ Ա

ՃԱՇՈՑ ԳԻՐԲ ԶՔՆԱՂԱՏԻՊ.

Գաղափարեցեալ ի Մատենից ամբարեւոյց ի գանձարանի՝ բարեպաշտ Թադաւորաց մե-
րոց առաջնոց, որ ի Կիլիկիա:

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ Բ

ՃԱՇՈՑ ԿՈՉԵՑԵԱԼՍ ԱՅՍ ԱՄԵՆԱՀԱՐՈՒՍՏ ՄԱՏԵԱՆ,

Որ ըստ խորհրդոյ եւ ըստ պատշաճի իւրաքանչիւրոց Աւուրց Տարեկանաց՝ զժնն ե
զնոր Կտակարանացն բանս՝ ի Սուրբ Եկեղեցիս մեր ընթեռնիւս, ընդ այլ Հարկաւոր Աղօթս եւ
ձառս Հարակարգեալս ի Հոգեկիր Նախնեացն մերոց, բովանդակ Տօնացուցիւ Հանդերձ՝ հա-
ւաքեալ պաշտօնակէ յինքեան. Տպեալ յԱյլոց Նախապէս:

Արդէն իսկ՝ նորոգ երկատիրութեամբ եւ նորազնին Սրբազրութեամբ, զիւրաքին ի
փառս Աստուծոյ՝ եւ ամենայն Սրբոց նորա, ի լոյս ամեալ Տպաղւեցաւ, (որպէս տեսանի)
վերջինս՝ գերայարմար քան զառաջինսն. ըստ աւանդութեան Հայաստանեայց Սուրբ Եկե-
ղեցւոյ:

Ի Հայրապետութեան՝ որ ի Լուսաւորեան Գահն Սուրբ Էջմիածին, Տեառն Ղուկասոս
Սրբապան Կաթողիկոսի ամենայն Հայոց:

Եւ ի Պատրիարքութեան՝ որ ի Սուրբ Քաղաքն Երուսաղէմ, Տեառն Պետրոսի Հնոր-
հապերճ Վարդապետի:

Հոգեպարզեւ Հրամանաւ՝ Մեծի Արքայանիս Մայրաքաղաքիս Կոստանդնուպոլսոյ՝
Տեառն Դանիէլի Արժի Եպիսկոպոսի, եւ Աստուածարան Պատրիարքի:

Սկսեալ Յամի Մարդկութեան Փրկչին մերոյ, 1799: Եւ ի Բուսկանիս մերում,
ռմխը. ի Սկստեմբերի, ժը:

Ի Կոստանդնուպոլիս. ի Քիւքճի խառն: Ի Տպարանի՝ մահտեսի Աստուածատուրեան
տիրացու Թօհաննիսի որդւոյ՝ Արապեան տիրացու Պօղոսի:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Յիշատակարան սրբոյ մատենիս տպեցման:

Փառք... Ապա թէ ոչ՝ զիսորդ զիւրապետող եւ վաղանցուկ կենաց վիճակեալ՝ տկարս
մեր քնութիւն՝ զաւարտ եւ զվախճան՝ բազմավաստակ եւ զտարեկանաւ գործառնութեանս՝
կարէր տեսանել: Քանզի նկատելի է թէ՛ ի սկսմանէ անտի սորին, քանի՞ քանի անձինք յԱղ-
ղէս մերմէ Համահասակք եւ այլահասակք ի Տէք ննջեցեալ, ո՛չ ժամանեցին բազմաց ցան-
կալոյս: Եւ թէ՛ ո՛րքան բարեարդեալ յարուցմունք եւ տարաբաշտ պատահմունք վերերե-
ւեցան յընթացս սորա: Վասնզի՝ ի սակա Եղիպտական ապերճանիկ պատերազմին՝ զժոխորո-
վայն ծախուցն, Սրբոյն Յակօբայ՝ մեծազկն զարդուցն յափշտակութիւնք, եւ բազմազկզ պար-
տիք ի աուղանաց. Ծանր Հարկապահանջութիւնք յԱքրունուս. Կերելաց եւ ապանելաց
Բանկութիւնք. Շահաբեր նաւացն ճանապարհաց խափանումն, եւ առ ետրոց նուազութիւնք.
Թղթոց եւ այլոց՝ Գործարանիս նիւթոցն դնոց՝ երկպառիկ եւ եռապառիկ բարդութիւնք.
Սրբազան Կաթողիկոսաց մերոց վախճանք, եւ նորոգութիւնք. Պերճափառ Պատրիարքացն
փոփոխութիւնք. եւ այլ զանազան դիպուածք խափանարարք եւ զփառարկիւրք: Եւ յաղապս
այսոցիկ՝ (բաց ի յանձամեմատ եւ յամենառատ ողորմութենէն Աստուծոյ) զրեթէ՛ ոչ ո՛ք
զտաւ օգնական բազմաժան Մատենիս տպեցման. այլ բոլորովին բաքղեցաւ բարձաւ քեռն
պարտեալ սորին՝ ի վերայ տկարութեանս ողին, որ միայն յայտնին է Ամենապիտին, եւ փոր-
ձառու կրողին եւ տանողին: Իսկ բարեք՝ իրեւ վարդք ընդ փուշս բուսեալք, նախ՝ հոյակապ
եւ չքնադակեալ նորոգումն եղև՝ յԱնուն Սրբոյ Հօրն մերոյ Գրիգորի Լուսաւորչին կա-
ռուցեալ Սուրբ Եկեղեցւոյն, (որ ի Ղալազա:) Եւ երկրորդ՝ Համայն Հայաստանեայց Սրբ-
րոց Եկեղեցեաց՝ իբր զլուսիս ի մարդս՝ եւ ամենայն Հարկաւոր զգայութիւնս որ ի նմա, լրց-
եալս այս հոգեւունչ ընթերցուածովք Հոովք եւ նորովք՝ Առաքելականօք եւ Մարգարէականօք՝
ըստ ամենայն հանդամանացն զտեսլս անպին Գանձ՝ Սրբազրեալս Խորատիպ ձաշոյս...

...Ի նորապերճ Հայրապետութեան Լուսանկար եւ Քրիստոսակերտ Սուրբ Աթոռոյն

Էջմիածնի՝ Տեառն Դաժի երկցս երանեալ Սրբազան Կաթողիկոսի ամենայն Հայոց։ Եւ ի Պատրիարքութեան Սրբոյ Բաղաբին Երեսօղէմի՝ Տեառն Թէոդորոսի վշտակիր և արժանապատիւ Արհի Եպիսկոպոսի։ Եւ ի վեհափառ Պատրիարքութեան մեծի Մայրաքաղաքիս Կոստանդնուպոլսոյ՝ Տեառն Յօշաննու Հոթիմաստ քարոզչի և Աստուածարան Արհի Եպիսկոպոսի Երջանկի։ Որոց Հորհրդէ Տէր Կարողութիւնս ատառս և Կեանս ընդ երկարս, ամէն։

Իսկ ի մերս՝ ՈՒՅԺ Ամի Թուականութեանս օդոստոսի լրմանն։...

...Եւ արդ՝ ... Երէնսջի՛ք յայնս նախապէս՝ զնախայիշատակեալ զնախկին պատճառսրա՝ զՏէր Դանիէլ Աստուածարան նախորդ Պատրիարքն, որ քաջաւերս և տ մեզ ձեռն արկանել, և ի բազում աշխատանաց և զբաժոց պէտս ունող յայս գործ բերել։

Երէնսջի՛ք զկնի՝ զամենամեղ և զանպիտան զպաշտօնեայն Սրբազորութեանս սորին՝ զԿրտսերն և զյեանին ի վարժապետս՝ զԳալուստն դպիր, և զԿենդանի և զհանգուցեալ զԻւրայինն։ և զՈւսանողի Տիրացու Պաղտատար պատուելի վարժապետի Թոռն՝ զՏիրացու Մեսրոպր զյարգի վարժապետ եղբայրն իւր՝ Համօրէն Կենդանի և Հանգուցեալ արեւնակցօքն Հանգերմ։

Երէնսջի՛ք ալ ևս՝ զցայ ի Կենդանի աշխատող և զմասն սորա՝ բազում Հայթաթեանօք Հնարող՝ զպատրաստական ծառայ մեր զՏպագրիչ շնչին Տիրացու Պօղոս Արշակեան, և զԺերմի շայն իմ զՏիրացու Յօշաննէն, և զեղբայրն իմ զՏիրացու Միքայէլն, և ըզփետայ մեր տիւրպէնեմի պարոն Խաչատուրն, և զբորոն իմ զՀանրմայն և զՍրբուհին։ և զԿենակիցն իմ զԻսկուհին։ և զբորոնաշն աշխատաւոր զորդեական իմ զԾառայ մեր՝ զԿեռափթի զԱստուածատուր և զԳէորգն, որք ի վեր քան զկարողութիւնս իրեանց՝ աքնեցան և աշխատեցան ի շարել և ի ցրուել զկապարեայն։ Տացէ նոցա Տէր Էհսս երկարս և միտս զգոնականս և խոհեմականս՝ Բարեպաշտեղ աղօթիւք, ընդ միւս որդւոց իմոց Սիմէօնին և Գալստին։ և Զմիտնեցի ճինփիլաւ օղու Կոչեցեալ՝ զհանգուցեալ Տէր Գրիգորն՝ և զԵրեմիայի իւր զԵղիսարեթն՝ և զորդի նոցա զնորապսակ Փետայն իմ զՏիրացու Յօշաննէն, և զՇարուհի և զՄաքրամ զգոտերսն իմ։ և զՈւսանողի զՊաղտն իմ՝ բոտ բնականին Ակնցի և բոտ ծննդականին Ապուշեցի զՄահաւեր Աստուածատուրն՝ Արապօղու մականունեալ, և զԿողակիցն զՇարուհին, և զԺեռօղն՝ զՄելքոնն և ըզմահաւեր Թուրմանտան։ և զԵղիսարն՝ զանանիայն և զգաւթին։ և զբորոն՝ զսուրմայն՝ ըզմարուհին՝ զմահաւեր զարայն՝ և զԻսկուհին։ և զԵրեմիայն՝ զԵրեմիայն և զստուածատուրն։ և զԺեռ մարոն՝ զԵրեմիայն և զմանան։ և ան Գոնուցիչն իւր՝ զԳոհարն։ և զմարիամ մայրն իմ՝ և զմարգար հօրեղբայրն իմ՝ և զտիրացու յաբութիւն եղբայրն իմ, ընդ ալ ամենայն Կենդանի և ննջեցեալ արեւմեմերմսն իմ։

Երէնսջի՛ք և զհարազատ և զաշխատաւոր մշակն Տպարանին՝ զի բալուայ զԵղնի զԽումար զտառ Հանգուցեալ Յօշաննիսի որդի՝ զտիրացու Մարտիրոսն, և զմայրն նորա ըզհաղարեանն։ Երէնսջի՛ք ևս զԺեռնտուն իմ՝ զհանգուցեալ տրեստուրի որդի զտիրացու Զաբարն, և զորդի նորա՝ զտիրացու Աւետիսն։

Ալ ևս զտպարանիս զաշխատաւոր մշակ՝ զմելքոնի որդի զտիրացու Յօշաննէն։

Եւ զձեզ զամենեւեանդ՝ բարեզօր և արդար զատաւոր Տէրն մեր Բիսուս Քրիստոս յիշեցէ։...

Հայր մեր՝ որ յերկինս ևս...

Կիւպլնկեան Մատենադարան

264.6

1799

418

ՏՕՆԱՅՈՅՑ։ Կ. Պոլիս, տպ. Պօղոս Յովհաննիսեան, 1799 (աւարտ. 1802), 550+1 չհ. = 551 էջ։

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ

ՏՕՆԱՅՈՅՑ։

Նախապէս կարգեալ և սահմանեալ սրբոյն Սահակայ Պարթևի Հայրապետին Հայոց, բոտ անդուսթեան Հայաստանեայց սրբոյ Եկեղեցւոյ։ Եւ զկնի՝ յոգնաշն աշխատաւորութեամբ Տեառն Սիմէօնի Սրբազան Կաթողիկոսին՝ ի յերկուս Հատորս բաժանեցեալ, և յԱստուածակերտ Աթոռն Սուրբ Էջմիածնին՝ էր տպագրեցեալ։

Արդէն եւս՝ բոտ նմին օրինակի, ի վեհափառ Հայրապետութեան Տեառն Ղուկասու Սրբազան Կաթողիկոսին ամենայն հայոց։ Եւ ի Դիտողութեան սրբոյ քաղաքին Երուսաղէմի, Տեառն Պատրիարքի պէրճիմաստ Պատրիարքի։ Հոգեպարզ եւ Հրամանաւ՝ զերանականի՝ Տեառն Դանիէլի Սրբազան Արճի Եպիսկոպոսի, եւ արժանաժառանգ նորապսակ Աստուածաբան Պատրիարքի, որ յԱբաբայանիստ Կոստանդնուպոլիս Մայրաքաղաքի, վերստին եղև ապագաբեցեալ։

Յամի փրկչին մերոյ՝ 1799։ Եւ ի Թուին հայոց՝ Ռմիլը։
 Ի Տպարանի Յօհաննիսեան պոպոսի։

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Յիշատակարան։

Փառք...

...ի Հայրապետութեան Սրբոյ Գահին Էջմիածնի, Տեառն Դանիէլի Երիցս Էջմանիկ Սրբազան Կաթողիկոսին ամենայն հայոց։

Եւ ի Պատրիարքութեան Սրբոյ Երուսաղէմի, Տեառն Թէոդորոսի Արճի Եպիսկոպոսին։ Իսկ եւ ի Պատրիարքութեան Աբաբայանիստ Մայրաքաղաքի Կոստանդնուպոլսոյ, Տեառն Գրիգորի Երանաշնորհ եւ Աստուածաբան Արճի Եպիսկոպոսին։

Ի Թուոյն փրկչին մերոյ. 1802. Եւ ի Թուոյն մերում, Ռմիլա. յամենան Ապրիլի մի։

Որոյ մինչեւ ցերեորոյ այս ամ ի լրացմանէն յետ նահանջելոյ առիթն՝ եղև յոգնատաժան արդի տպեցեալ ճառոց Գրքոյն ներամուծին։ Որոց երկուցն եւս բաղկացութիւնք (գոտրան ասեմ եւ զնորայն) գրեթէ, բոտ առից հոգեւորդին դասի, զանձն իմ մաշեցուցեալ եւ որպէս ոստայն սաղոյի արարեալ, հաղիւ հասին ի վախճան։

Ուրեմն՝ որք վայելէքդ զսա, նախապէս տո՛ւք փառս Աստուծոյ յաջողոյն եւ տնօրինողին ամենայնի։

Եւ ապա յիշեալիք ֆերմեռանդ ըզմի գվերոյ յիշեալ զՍրբազան Հայրապետ մեր քառեջան, որ ի Կոստանդնուպոլսոյ Պատրիարքութեան՝ Հրաման ետ զսա տպել։

Յիշեալիք եւս՝ զպատրաստական ծառայ ձեր զՏպարարէն շնչին Տիրացու Պօղոսոս Յօհաննիսեան. եւ զաշխատաւոր զորդեակն իմ զծառայ ձեր՝ զգեռափթիթ զԱստուածատուն եւ զԴէպրոյն, ընդ նմին եւ զփեսայն իմ զտիգացու Յօհաննիսեան. որք առաւել քան զկարն աշխատեցան ի շարելն եւ ի ցրուելն զկապարեայն։

Յիշեալիք եւ զաշխատաւոր մշական Տպարանիս՝ զի բալուայ զեղջէն զխումար զատէ հանդուցեալ Յօհաննիսի որդի զտիրացու Մարտիրոսն. եւ զընկերն իւր ի նոյն զեղջէն զՏէր Սաեփանի որդի Յարութիւնն։

Եւ զձեզ ամենեւեանդ...

Կիւլպէնկեան Մատենադարան

264-1

1799

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԲԱՄՊՈՒՌԻ. ԴԱՀՄԱՅ ԳՈՒԼՈՒ ԽԱՆԸՆ ԹԷՎԱՐԻԲԻ (Հայաստան Բարեկէն)։ ՎԵՆԵՐԻԿ, 1800, 96 էջ։

ԱՆՈՒԱՆԱԲԵՐԹ

ԴԱՀՄԱՅ ԳՈՒԼՈՒ ԽԱՆԸՆ ԹԷՎԱՐԻԲԻ

Ետաղբմբւ ըստամպոլլու թամպուրի Արութիւնէն օսմանլը էլլիսի իլէ Խոճուլուդուլու տա աճէմիտան թարաֆլարընա.

Պիւր ալլիմ Բիմսէնին ջաւար վէ հարճը իլէ պասմա օլունտու։

Վէնէտիկ շէհրինաէ Սէնէ 1800։

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Չունի։

ԻՍԼՈԹ.

Տպարանին անունը չէ յիշուած :

Կիւլպէնկեան Մատենադարան

955 Աբ

420

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆ, ՊՐԻՎԻԼԵԿԱՅՆ ՀԱՅՈՅ : Ատարախան, 1800, 37+6=43 էջ :

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆ, ՊՐԻՎԻԼԵԿԱՅՆ ՀԱՅՈՅ՝ Բնակեցելոցն ի զանազան դաւանա Մեծին Ռուսաստանու, շնորհեցելոցն Աստուածարար խնամովք՝ ի Մեծէն ի կաճառս Օձեւոց՝ յՈղոստափառ Կայսերէն և Ինքնակալէն ամենայն Ռուսաց :

Տպարկեցեալ Հրամանաւ՝ բաղձարդիւն բարեացապարտ Երախտաւորութեամբ ընկալնողի պարգեւացս՝ Հողէրնտիր Հայրապետի՝ Տեառն Տեառն Յովսէփայ Սրբազնակատար Կաթողիկոսի՝ Սրբոյ Գերագահ Աթոռոյն Էջմիածնայ, և Մայրապոյն Պատրիարդի ամենայն Հայոց :

Յամի Տեառն 1800, Հոկտեմբերի, 29 : Ի յԱժգարխան :

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Ձուներ :

ԻՍԼՈԹ.

Տպարանին անունը չէ յիշուած :

Կիւլպէնկեան Մատենադարան

321-6 Թա

421

ՄԿՐՏԻՃ ՎՐԴ. ԱԻԳԵՐԵԱՆ. ԻԱՂԻԿ ՎԱՐՈՒՅ ՍՐԲՈՅ : Հատոր Առաջին : Վենետիկ, տպ. Մըթթարեան (Ս. Ղազար), 1800, 312 էջ :

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ

ԻԱՂԻԿ ՎԱՐՈՒՅ ՍՐԲՈՅ Ձօրս տօնէ Էկեղեցի Հայաստանեայց :

Վերածեալ ի կարգ Այրուբենից ըստ անուանց, ոքք ի տօնացուցի եղեալ կան ըստ աւուր պատշաճի :

Ի Հ. Մկրտիչ վարդապետէ աղերեան անկիւրացւոյ, ի միարանութենէ ամենապատիւ տեառն Միթթարայ Աբրայի :

Հրամանաւ զեփապատիւ Աբրահօր Ստեփաննոսի երկրորդի : Արդեամբք ուրումն բարեպաշտի : Յամի 1800. Ռմիք :

Ի Վէնետիկ ի Վանս սրբոյն Ղազարու : Հրամանաւ Մեծաւորաց :

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Ձուներ :

Կիւլպէնկեան Մատենադարան

922 Ալ

ՍԱՂՄՈՍ (Հայաստան թրքերէն) : Կ. Պոլիս, տպ. Մատթէոս Դպիր, 1800, 386 էջ :

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ

Ինկած է :

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Ինկած է :

ԾԱՆՈԹ.

Մատենադարանիս միակ օրինակը պակասաւոր է : Զումի անուանաբերը, իսկ կը վերջանայ էջ 384ով : Նկարագրութեան մանրամասնութիւնները առած ենք «Հայ Հնատիպ Գրքի Մատենագիտական Ցուցակ»էն (Թիւ 967, էջ 227) :

Կիւլպէնկեան Մատենագարան

223-2

1800

ՏԱՐԵԳՐՈՒԹԻՒՆ 1799 ՏԱՐԻՈՅՆ : Վենետիկ, տպ. Միքիթարեան (Ս. Ղազար), 1800, 46 էջ :

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ

ՏԱՐԵԳՐՈՒԹԻՒՆ 1799 ՏԱՐԻՈՅՆ : Որ է Յիշատակարան Երեւելի անցից զիպէլոց յաշիարհի ի սոյն ամի. կարգեալ ըստ աւուրց իւրաքանչիւր ամսոյ՝ յորում դիպան :

Յաւելեալ ի նմա եւ ընդհանուր աշխարհագրական տեղեկութիւն :

Յամի տեառն 1800 :

Ի Վէնէտիկ : Ի Վանս արքայն զազարու : Հրամանաւ մեծաւորաց :

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Զումի :

ԾԱՆՈԹ.

Մատենադարանիս օրինակներուն հետ կազմուած են նաեւ 1800ի եւ 1801ի «Տարեգրութիւն»ները, որոնք առաջիմէն աւելի ընդարձակ են իրենց բովանդակութեամբ : 1800ի եւ 1801ի գիրքերուն անուանաբերքերուն վրայ տպագրութեան տարբերը դրուած չէ :

Կիւլպէնկեան Մատենագարան

909-7 Տա

ՅԱՒԵԼՈՒԱՆ ԲԱՆԻՑ ԵՒ ԳՈՐԾՈՑ ՍՐԲՈՑ ՀՕՐՆ ՄԵՐՈՑ ԱՆՏՈՆԻ ԱԲԲԱՅԻ : Աշխտ. Բարսեղ Վրդ. Լասլովեան : Վենետիկ, տպ. Միքիթարեան (Ս. Ղազար), 1800, 96 էջ :

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ

ՅԱՒԵԼՈՒԱՆ ԲԱՆԻՑ ԵՒ ԳՈՐԾՈՑ ՍՐԲՈՑ ՀՕՐՆ ՄԵՐՈՑ ԱՆՏՈՆԻ ԱԲԲԱՅԻ : Որ ինչ տրտաքոյ վարուց նորա պատմին. բովանդակեալ ի չորեքասան գլուխս :

Աշխատասիրեալ եւ Հաւաքեալ ի նոյն Հայր Բարսեղ Վարդապետէ լասլովեան կերպաց-
ւոյ ի միարանութենէ ամենապատիւ Մխիթարայ արքային: Եւ տպագրեալ օթանդակութեամբ
ծախուց պարոն Պաղտատարի սարէլեան կամ քլըճօղլու՝ որդւոյ պարոն Մելիքոնի թոխաթեց-
ւոյ: Ի փառս պատուծոյ եւ ի պատիւ սրբոյ Հօրն Անտոնի:

Յամի տեառն 1800: Իսկ Հայոց ամիսը:

Ի Վէնէտիկ ի Վանս սրբոյն Ղազարու:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Չուէր:

ԾԱՆՈԹ.

Մատենադարանիս միակ օրինակը կազմուած է 1794ին տպուած «Վարք սրբոյ հօրն
մերոյ Անտոնի արքայի մեծի» գործին հետ (Տեսնել քիւ 395 նկարագրութիւնը):

Կիւլպէնկեան Մատենադարան

922-11 լատ

Կազմեց՝ Ա. Գ.

(Շար. 26 եւ վերջ)

Զ Ե Կ Ո Յ Ց

ԳԱԼՈՒՍՏ ԿԻԻԼՊԵՆԿԵԱՆ ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԵԱՆ

Հ Ա Ց Կ Ա Կ Ա Ն Զ Ե Ռ Ն Ա Ր Կ Ն Ե Ր

Գալուստ Կիւլպէնկեան Հիմնարկութեան Վարչական Խորհուրդը Հայկական Ճեմարկ-ներու ի նպաստ կատարած է հետեւեալ յատկացումներն ու օժանդակութիւնները 1971 տարե- շրջանի ընթացքին:

- Կիւլլապի Կիւլպէնկեան Մշակութային Կեդրոնին, Նիւ Եորք
Կեդրոնի զրադարանը նոր դիֆֆերով եւ հրատարակութիւններով
ճոխացնելու համար: \$ 5,000
- Թէֆէեան Մշակութային Միութեան, Հալէպ
Միութեան Կեդրոնի շէնքին նորոգութեան համար կատարուած
օժանդակութիւն: \$ 4,500
- Թուրքիոյ Հայոց Պատրիարքարանին, Իսթանպուլ
Պատրիարքարանի արխիւներու դասաւորման համար 1971 տարե- շրջանի յատկացում: \$ 2,000
- Հայ Տարեցններու Տան, Նէա Էրիբրիա (Յունաստան)
Տարեցններու տան շէնքին վերակառուցման ի նպաստ եղած յատկացում: \$ 10,000
- Հայկական դպրեմանքներու եւ կրօնական վարժարաններու
Նոր վարկ՝ որուն շնորհիւ կարելի պիտի ըլլայ երկու տարի եւս
—1972/73 եւ 1973/74— երկարաձգել վերոյիշեալ հաստատու-
թիւններէն խրաքանչիւրին որով թիւով կրթաթոշակներ յա-
կացնելու Հիմնարկութեան ծրագրերը: \$ 30,000
- Սուրբ Կաջ Գրեմվանքին, Իսթանպուլ
Տարեկան 15,000 տուարի բացառիկ յատկացում՝ 1971/72 եւ
1972/73 ուսումնական տարեշրջաններուն համար: \$ 30,000
- Հայ Աւետարանական Գովէնին, Պէյրութ
Նոր շէնքի մը կառուցման ի նպաստ: \$ 25,000
- Հ. Բ. Ը. Մ. ի «Գ. Կիւլպէնկեան» հանդիսարանին, Պէյրութ
ԲՆՃին արդիականացման եւ նոր լոյսերու զետեղման համար \$ 7,000
- Սփիւռքի Հայ Մշակութային Միութիւններուն
Իրենց Կեդրոններուն կամ ակումբներուն բարեկարգման ի նը-
պաստ ստեղծուած վարկ: \$ 20,000
- Իրաքահայ Գաղութի Կեդրոնական վարչութեան, Պաղատա
Երկրորդական վարժարանի նոր շէնքի մը շինութեան համար կա-
տարուած յաւելեալ յատկացում: \$ 28,000
- Իսթանպուլի Համալսարանին, Իրան
Համալսարանի Հայագիտական բաժնին յատուկ շէնքի մը կառուց-
ման հաշւոյն Հիմնարկութեան կողմէ 1970ին կատարուած յա-
կացումին որպէս լրացուցիչ օժանդակութիւն \$ 25,000
- Իսթանպուլի Նոր Զուլայի Թեմական Խորհուրդին, Իրան
Վանքի զրադարանի շէնքի նորոգութեան, նոր դարակներու դը-
ման եւ պատմական արխիւներու դասաւորման համար: \$ 9,000
- Միթրաբեան Միաբանութեան, Վենետիկ
Պատւոյրիյէի (Լիբանան) մէջ նոր վարժարանի մը կառուցման ի նպաստ: \$ 10,000

14. Երեսանի Պետական Համալսարանին եւ այլ գիտական հաստատություններու	
Արտասահմանէն գիտական տրդիական սարքաւորումներու ձեռք բերման համար:	\$ 200,000
15. Սփիւռքի հայկական վարժարաններուն	
Նոր վարկ 1972/73 ուսումնական տարեշրջանին կարելի դարձնելու համար Երկարաձգումը նախօրոք տարիներուն իրադարձուած ընդհանուր ծրագրին՝ որուն միջոցաւ Հիմնարկութիւնը կը հոգայ որոշ թիւով չքաւոր աշակերտներու կրթաթոշակները ընդհանուր հայկական վարժարաններուն մէջ:	\$ 320,000
16. Համալսարանական կրթաթոշակներ	
Նոր վարկ՝ 1972/73 ուսումնական տարեշրջանին հոգալու համար համալսարանական կրթաթոշակները որոշ թիւով արժանաւոր Հայ ուսանողներու:	\$ 600,000
17. Հայ Համայնքային վարչութեան, ժընեւ	
Գաղութին մէջ մշակութային կեդրոնի մը կառուցման ի նպաստ:	\$ 10,000
18. Հայ Կաթողիկէ Պատրիարքարանին, Պէյրութ	
Այնճարի մէջ «Ազատական Որբանոց»ի նոր շէնքին շինութեան համար 1970ին կատարուած յատկացումի մը որպէս լրացուցիչ օժանդակութիւն	\$ 10,000
19. Գալոցասէր վարժարանին, Փարիզ	
Նոր սրահի մը կառուցման ծախսերուն հաշւոյն:	\$ 10,000
20. Քարէն Եփփէ Ճեմարանին, Հալէպ	
Ճեմարանի շէնքին վրայ նոր յարկի մը կառուցման ի նպաստ եղած յատկացում:	\$ 25,000
21. Սփիւռքի հայկական վարժարաններուն	
Հայկական վարժարաններու կահաւորման համար արդէն իսկ դուրսի ունեցող վարկին վրայ կատարուած նոր յաւելում	\$ 60,000
22. Միխրաբեան Միարանութեան, Վեներտիկ	
Վանքի տպարանին վերակառուցման ի նպաստ:	\$ 10,000
23. Հրատարակչական	
Հրատարակչական ծրագրերներու համար դուրսի ունեցող վարկին վրայ կատարուած յաւելումական յատկացում:	\$ 49,500
	<hr/>
Գումար՝	\$ 1,500,000

* * *

Ամփոփում՝ Հիմնարկութեան կողմէ ցարդ կատարուած յատկացումներու	
Գումար՝ մինչեւ 31 Դեկտեմբեր 1970 կատարուած յատկացումներու	\$ 15,906,408.82
Գումար՝ 1 Թունուար 1971 մինչեւ 31 Դեկտեմբեր 1971 կատարուած յատկացումներու	\$ 1,500,000.00
Ընդհ. գումար՝ Հիմնարկութեան կողմէ մինչեւ 31 Դեկտեմբեր 1971 կատարուած յատկացումներու	\$ 17,406,408.82

ԳԱԼՈՒՍՏ ԿԻՒԼՊԵՆԿԵԱՆ ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԻՒՆ

31 Դեկտեմբեր 1971

Լիզպոն

Հ. Բ. Ը. ՄԻՈՒԹԻԻՆ

ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԱԿԱՆ ԿՐԹԱԹՈՇԱԿԻ ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

1972-1973 կրթական տարեշրջանին համար Հ. Բ. Ը. Միութեան համալսարանական կրթաթոշակներու բաշխումի պայմաններն են. —

1. Միութեան այժմու 268 համալսարանական սաներէն 46 հոգի այս տարի շրջանաւարտ պիտի ըլլան: Մնացեալ 222 սաներէն 1972-1973ին կրթաթոշակ պիտի ստանան անոնք որ յաջողած են տարեվերջի քննութեանց մէջ:

2. Վերոյիշեալներէն զատ կրթաթոշակ պիտի յատկացուի սահմանափակ թիւով նոր թեկնածուներու:

3. Կրթաթոշակի այս յատկացումներէն կրնան օգտուիլ արդէն իսկ պաշտօնի վրայ դռնուող ուսուցիչները, երբ անոնք մասնաւոր կերպով յանձնարարուին իրենց վարժարաններուն տնօրէնութեան կամ հոգաբարձութեան կողմէ:

4. Համալսարանական ուսմանց համար թեկնածու ներկայացողները պէտք է անպայման երկրորդական վարժարանէ մը վկայուած ըլլան:

5. Նոր թեկնածուներուն մէջ նախապատուութիւն պիտի տրուի անոնց, որ դործօն մասնակցութիւն բերած են կամ կը բերեն հայ կեանքին, եւ հայ մշակոյթին կամ հայ իրականութեան սատարելու կոչուած ուսմանց պիտի հետեւին:

6. Բոլոր թեկնածուները, ուսուցիչ թէ ուսանող, Լիբանանի, Սուրիոյ եւ Ֆրանսայի մէջ իրենց դիմումը պէտք է կատարեն մինչեւ Ապրիլ 3, 1972, Միութեան հետեւեալ մարմիններուն. —

ARMENIAN GENERAL BENEVOLENT UNION

District Committee of Lebanon

P. O. Box 715

Beirut, Lebanon

ARMENIAN GENERAL BENEVOLENT UNION

District Committee of Syria

P. O. Box 348

Aleppo, Syria

UNION GENERALE ARMENIENNE DE BIENFAISANCE

Comité Regional de France

11, Squa e Alboni

Paris (16e), France

7. Այլ վայրերէ թեկնածուներ մինչեւ Ապրիլ 3, 1972, իսկ Հարաւային Ամերիկայէն եւ Աւստրալիայէն խնդրարկուներ մինչեւ Նոյեմբեր 1, 1972, պէտք է ուղղակի դիմեն Կեդր. Վարչ. Ժողովին, հետեւեալ հասցէով:—

ARMENIAN GENERAL BENEVOLENT UNION

CENTRAL BOARD OF DIRECTORS

109 East 40th Street

New York, N. Y. 10016, U. S. A.

8. Դիմումագիր ներկայացնողները հարցաթերթիկ մը պիտի ստանան այն մարմնէն, որուն դիմած են: Թեկնածուները պէտք է պատասխանեն բոլոր հարցումներուն եւ հետեւին հարցաթերթիկին մէջ ցոյց տրուած ուղղութեան:

9. Միութեան Լիբանանի, Սուրիոյ եւ Ֆրանսայի Շրջանակային Յանձնաժողովներուն Կրթական Յանձնախումբերը այդ վայրերու թեկնածուներուն թղթածրարները ուսումնասիրելէ ետք զանոնք մինչեւ Մայիս 15 պիտի փոխանցեն Կեդր. Վարչ. Ժողովին, արժանաւորներուն մասին պատճառարանեալ յանձնարարութեամբ:

10. Ներկայիս իրենց ուսումը շարունակող Հ. Բ. Ը. Միութեան սաները ընթացիկ դպրոցական տարեշրջանի վերջաւորութեան, իրենց քննութեանց արդիւնքը եւ կարգափոխութեան ու շրջանաւարտութեան պարագաները պէտք է անպայման մինչեւ Յուլիս 1 հաղորդեն ուղղակի Կեդր. Վարչ. Ժողովին:

11. Կրթաթոշակ չի յատկացուիր այն նոր թեկնածուներուն, որոնց վերջին տարուան նիշերուն ընդհանուր միջինը 80 առ հարիւրէն պակաս է:

12. Թեկնածուներուն հայերէնադիտութիւնը եւ ի մասնաւորի հայ գարժարաններէ շրջանաւարտներուն վերջին 3 տարիներու հայերէնի եւ աւրնչակից նիւթերու նիշերը կարեւորութեամբ նկատի պիտի առնուին:

13. Իրենց համալսարանական ընթացքին առանց մեր դիտութեան եւ հաւանութեան ճիշդ փոխող սաները կը դադրին կրթաթոշակ ստանալէ:

Այս յայտարարութիւնը միաժամանակ հրատարակութեան կը տրուի Ամերիկայի եւ արտասահմանի հայ թերթերուն մէջ:

ԴԻԻԱՆ ԿԵԴՐ. ՎԱՐՉ. ԺՈՂՈՎԻ

Նիւ Եորք

Փետրուար 15, 1972

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԵՆ

ԵԿԵՂԵՏԱԿԱՆՔ - ԲԵՄԱԿԱՆՔ

✱ Եր. 1 Յուն.— Ս. Արգարու քաղաւորին մե-
րոյ: Ս. Պատարազը մատուցուեցաւ Ս. Յակոբեանց
Մայր Տաճարին Ս. Դիտաղիբի մատուռին մէջ: Ժամա-
րարն էր Հոգւ: Տ. Սիփան Արդ. Միսեան:

✱ Կիր. 2 Յուն.— Ս. Պատարազը մատուցուեցաւ
ի Ս. Հրեշտակապետ: Ժամարարն էր Հոգւ: Տ. Վիգէն
Արդ. Այբապետ:

✱ Դշ. 5 Յուն.— Ամեն. Պատրիարք Ս. Հայրը նա-
խագահեց շէնքերէն զարդարուած Մայր Տաճարին մէջ
պաշտուած ժամերգութեան և նախատեսակին: Ապա,
«Օրհնեցէ՛ր զՏէր» Ս. Աթոռի շարականի երգեցողու-
թեամբ, Միարանութիւնը բարձրացաւ Պատրիարքա-
րան:

✱ Եշ. 6 Յուն.— Ս. Դաւրի Մարգարէին և Յա-
կոբայ Տեսանեղոսը Առաքելոյն: (Տօմ Առաքելական,
Ս. Արտոնդ երեսօղակի): Ըստ սովորութեան, ա-
ռուստեան ժամերգութեան ընթացքին, Ամեն. Պատ-
րիարք Ս. Հայրը զգեստաւորեալ բարձրացաւ Տեսանե-
ղոսը Աթոռի պատանդանին, որ մնաց մինչև ժա-
մերգութեան աւարտը: Լուսարաքապետ Գերշ. Տ.
Հայրիկ Արք. Այսնեան «Բրիտանոս Առուած մեր»
մաղթանքի ընթացքին, ժամանաւ մաղթանքներ ըստ
Տեսանեղոսը Աթոռի ներկայ արժանաւոր Գահակալին
կենաց և արևշատութեան համար: Նոյնը ըրաւ պա-
տարազիչ Գերշ. Տ. Շահէ Եղս. Անճմեան, իր բարո-
ւի ընթացքին: Գերշ. Սրբազանը անդրադարձաւ այս
Աթոռի կենսքին և անոր կատարած նուաճումնե-
րուն՝ ժամանաւորաբար: Ե. Ամեն. Տ. Եղիշէ Պատրիարք
Ս. Հօր դահակալութենէն ի վեր: Ապա, Ամեն. Պատ-
րիարք Ս. Հօր նախագահութեամբ կատարուեցաւ հո-
ղենացական շանդիստեղ պաշտօնը՝ Ս. Աթոռի
հանդուցեալ պատգարներու հոգիներուն համար:

✱ Ուր. 7 Յուն.— Ս. Ստեփանոսի շանդիստեղ
նախատեսակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Ամեն. Պատ-
րիարք Ս. Հայրը: Տօմին բուրժառակի վարդապետ-
ներէն էին Հոգւ: Տ. Վիգէն Արդ. Այբապետ և Հոգւ:
Տ. Կաթակ Արդ. Պարսմեան:

✱ Եր. 8 Յուն.— Ս. Ստեփանոսի նախատեսակա-
ւագին և առաջին մարտիրոսին: Ս. Աթոռի յորս
սարկաւազները և նախորդ երկոյ ժամերգութեան
ընթացքին Ամեն. Պատրիարք Ս. Հօրմէ ուրաք ստա-
ցած ժառանգ. Վարժարանի բարձրագոյն դատարանի
առաւ ուսանողները, առաջնորդութեամբ բուրժառակի
երկու Հոգեւորական Հայրերուն, պանծացուցին յիշա-
տակը իրենց մտատարարին, առուստեան ժամերգու-
թեան վերջին մասին, որուն նախագահեց Նորին Ամե-
նապատուութիւնը: Ապա մատուցուեցաւ Ս. Պատա-
րազ Մայր Տաճարի անանդատան՝ Ս. Ստեփանոս մա-
տուռին մէջ: Ժամարարն էր Հոգւ: Տ. Մուշեղ Արդ.
Թաշնեան:

✱ Կիր. 9 Յուն.— Ս. Պատարազը մատուցուեցաւ
ի Ս. Յարութիւն, Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցիին մէջ:
Ժամարարն էր Հոգւ: Տ. Մաշտոց Արդ. Բարխու-
եան:

— Դիտաղի Առաքելապետը՝ Պետրոսի և Պե-
դրոսի շանդիստեղ նախատեսակի պաշտուեցաւ Մայր
Տաճարին մէջ, նախագահութեամբ Գերշ. Տ. Նօբայր
Եղս. Պողոսեանի:

✱ Բշ. 10 Յուն.— Ս. Առաքելոյն՝ Պետրոսի և
Պողոսի: Ս. Պատարազը մատուցուեցաւ Մայր Տաճա-
րի Ս. Պետրոսի վերնամատուռին մէջ: Ժամարարն
էր Հոգւ: Տ. Գեղարդ Վրդ. Նաղարեան:

— Կէտիկ ետք ժամը 2:30ին, Ամեն. Պատրիարք
Ս. Հայրը «Հրաշափառ»ով մուտք գործեց Ս. Յակոբ-
եանց Մայր Տաճար, ուր նախագահեց Որդւոց Որոտ-

ման տօնի մեծահանգիստ նախատեսակին: Ապա, տօնին
շարականը՝ «Որ էն յիսթեան» երգելով Միարանու-
թիւնը բարձրացաւ Պատրիարքարան:

✱ Դշ. 11 Յուն.— Տօմ Ս. Արդեցն Որոտման՝
Յակոբայ Առաքելոյն և Յովհաննու Աւետարանչին:
Բարեկենդան Ս. Մննդեան Պանոց: Ամեն. Պատրիարք
Ս. Հայրը մատուց զորան հանդիսաւոր Ս. Պատարա-
զը Ս. Դիտաղիբի մատուռին մէջ: Ապա, ամպշոյանի
հերթի և Ս. Կաթակալի մատուռն ի մեռնին, նա-
խագահեց Մայր Տաճարին մէջ կատարուած երբա-
րաժ մեծահանգիստ թափօրին: Յետոյ, «Օրհնեցէ՛ր
զՏէր» շարականը երգելով, Միարանութիւն և ժողո-
ւորը բարձրացան Պատրիարքարան, ուր Նորին Ա-
մենապատուութիւնը Ս. Պատարազի նշխար բաժնեց
բոլորին: Այսպիսով վերջացաւ շաբթը Ս. Մննդը
կանխող աւագ տօներուն:

✱ Ուր. 14 Յուն.— Նոր Տարի ըստ իմն տօմարի:
Ս. Պատարազը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Աւագ
Սեղանին վրայ: Ժամարարն էր Հրաշատեսնէն արժա-
կուղով Ս. Աթոռ ժամանած Ս. Ուխտիս միարան
Հոգւ: Տ. Ազան Վրդ. Պաթիօղեան: Ս. Պատարազէն
ետք Միարանութիւն և ժողովուրդ շարականի երգե-
ցողութեամբ բարձրացան Պատրիարքարան, ուր Սրբ-
րոց Թարգմանչաց երկրդ. Վարժարանէն փոքրիկ մը
սրտարուի ուղեւորով մը ուսանողութեան Ամանոսի
շնորհաւորները ներկայացուց Նորին Ամենապատ-
ուութեան՝ որ ապա օրհնելով բոլորը և փոխադար-
ձելով շնորհաւորութիւնները, մէկական նարինջ բաժ-
նեց ներկաներուն:

✱ Եր. 15 Յուն.— Ս. Բարսիկ հայրապետին: Ս.
Պատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Դիտաղիբ: Ժամա-
րարն էր Հոգւ: Տ. Նարեկ Արդ. Մարֆաղէկեան: Ս.
Թ. Մանկապարտեղի աշակերտութիւնը Ս. Հաղորդու-
թիւն ստացաւ:

✱ Կիր. 16 Յուն.— Ս. Պատարազը մատուցուեցաւ
ի Ս. Յակոբ, Աւագ Սեղանին վրայ: Ժամարարն էր
Հոգւ: Տ. Սեւան Արդ. Կարպեան: «Հայր մեր»էն
տաճ, Ամեն. Պատրիարք Ս. Հայրը իր Աթոռէն խո-
սեցաւ, ողբերգելով յիշատակը վերջերս Ս. Էմիմանի
Մաշգ. Աթոռին մէջ վախճանած Ս. Աթոռիս վաստա-
կաւոր միարան Գերշ. Տ. Հայկազուն Արք. Աբրահամ-
եանի, ներբող չհիստելով պատուական հոգեւորակա-
նին և ողբելով անոր մահը: Վեր առաւ հանդուցեալի
նկարագրին մէջ պարտաճանաչութեան և աւանդա-
պատութեան գիծը: Բարոյէն ետք, Ե. Ամենապատ-
ուութիւնը նախագահեց հոգեւորական հանդիսաւոր
պաշտամունքին: Ս. Թ. Վարժարանի երկրորդական
բանին և Նախակրթարանի բովանդակ ուսանողու-
թիւնը Ս. Հաղորդութիւն ստացաւ:

✱ Դշ. 18 Յուն.— Ճրագալոյց Ս. Մննդեան: Ա-
ռուստեան ժամը 9:40ին, Ամեն. Պատրիարք Ս. Հօր
զիստարութեամբ, Միարանութիւնը Մայրավանդի
աւագ դռնէն ինքնաշարժներու պատկառելի շարքով մը
ճամբայ ելաւ զէպի Սուրբ Մննդեան քաղաքը՝ Բեթ-
ղէնէմ: Շարքաբերէն ի վեր արեւոյ ջուրն ու մաշ-
կերկրէն տեղի տուած էին պաշտաւ ու հանձնի արեւ-
դակի մը: Ճամբու կէսին Յունաց Ս. Եղիս վանքին
զիմաց, Թափօրը կանգ առաւ, ուր Բեթղէնէմի ու
ջրջակայից մուկթարները զիմարութեան եկած էին
նային Ամենապատուութեան: Աւանդական պատուա-
սիրութենէն և կարճ զաղարէ մը ետք Թափօրը շա-
րանակեց իր ճամբան, առանցողութեամբ ձիւոր
ստորկաններու և ժամը 10:45ին հասաւ Ս. Մննդեան
հրապարակը, ուր խոնուած էին ուսանողութիւն և
ժողովուրդ: Նաանդային կառավարին ու Բեթղէնէ-
մի փոխ-քաղաքապետը (քաղաքապետը հիւանդութեան
պատճառաւ կը բացակայէր) բարի գալուստ մաղթե-
ցին Ամեն. Պատրիարք Ս. Հօր, որ զգեստաւորուելով
անցաւ Թափօրի դուռը: «Նոր» ժամը երկեցու-
ղութեամբ Տաճար մտնելէ ետք Թափօրը ուղղուեցաւ
զէպի մեր վանքը, որու տեսչարանին մէջ զիմարու-
թեան եկողները պատուասիրուեցան, մինչ զինուորա-

կան նուազագույնը մը Ս. Ծննդեան Հրապարակին վրայ կը նուազեր:

— Կէսօրէ կտք ժամը 2ին, Լուսարարայեան Գերշ. Տ. Հայրիկ Արք. Առաջնանի գլխաւորութեամբ, Միաբանութիւնը Հարաւախառնով մուտք դործեց Ս. Ծննդեան Տաճար եւ ուղղուեցաւ դէպի Ս. Այլը, որտէս խառն ետք, մեր բաժնին մէջ պաշտօնեան ճաշու եւ երկկոյնան ժամերգութիւններ, եւ ապա ճրագալոյցի արարողութիւն: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Այլին մէջ: Ժամաւարն էր Ս. Աթոռիս միաբան եւ Գորտարայի Հոգեւոր Հովիւ Հոգշ. Տ. Տաթև Վրդ. Դարիպեան: Ապա Լուսարարայեան Սրբազան Հօր նախագահութեամբ կատարուեցաւ Ս. Ծննդեան նախատեան, որմէ ետք Հեղինակ մեծ շարականք եղև լով եւ անցնելով սխառագող դասին, մեր վանքի տեսչարանին ծօտ փակուեցան հանդիսութիւնները Ս. Ծննդեան Աւետարանին ընթերցմամբ եւ Փետք ի բարձունքի երգեցողութեամբ: Յետոյ բոլորը նստան աւանդական ճաշակոյցով:

— Գիշերուան ժամը 10ին, Տաճարի հայկական զանգերու խորհրդաւոր զօղանքէն ետք, Տաճարի մեր բաժնի մէջ սկսան գիշերալոյսն եւ ապա առաւօտեան ժամերգութիւնները:

* Դ. 19 Յուն.— ԾՆՈՒՆԻ Ե ԱՍՏՈՒԱՆԱՅԱՅՆՆՈՒԹԻՒՆ ՏԵԱՒՆ: Կէս գիշերին, Միաբանութիւնը իշաւ Ս. Ծննդեան այլը, ուր կատարուած արարողութիւնները, մէկ ժամուան տեսողութեամբ, ծաշնաւորուեցան խորալեկան ոտտիկայանքէն: Սոյն հանդիսութեան ներկայ էր Երուսաղէմի քաղաքապետը՝ Վսեմ. Թէօփ Բօլլէք եւ նախնադային կատափալիք՝ Վսեմ. Ռաֆայէլ Լէվի, ինչպէս նաեւ այլ պաշտօնական անձնաւորութիւններ: Ամեն. Պատրիարք Ս. Հայրը առաւ համայն Հայութեան ուղղուած իր պատգամը, որ կ'ըսէր Սիոնի ներկայ թիւով: Անկէ անդին հանդիսութիւնները շարունակուեցան մինչեւ առաւօտ, զոյգ պատարագներով մատուցմամբ եւ Հօրհորհրդէն հանդիսաւոր կատարմամբ: Առաջին պատարագը՝ Տաճարի մեր բաժնին մէջ մատուցեց Հոգշ. Տ. Աղան Վրդ. Պաղիօքեան: Իսկ Հօրհորհրդէն նախագահեց եւ Ս. Ծննդեան այլին մէջ հանդիսաւոր Ս. Պատարագը մատուցեց տօնին առթիւ Գէլրոյթին Հիւրարար ժամանած Գերշ. Տ. Գնէլ Եպս. Ճէրէնեան: Արարողութեանց աւարտին, նախող երկկոյնան կարգով, Միաբանութիւնը բարձրացաւ Հայոց վանքը՝ ետխաճալի:

Կարճ զաղարկ մը ետք, Թափօրը ճամբայ էլաւ դէպի Երուսաղէմ, ուր նստաւ ժամը 8-10ին եւ Հեղինակ մեծ շարականք երգեցողութեամբ բարձրացաւ: Պատրիարքարան, ուր Պատրիարք Ս. Հայրը Ս. Ծննդեան աւետիսով արձակեց բոլորը, մէկկական նարինջ բաժնելով:

— Կէսօրէ կտք, Մայր Տաճարին մէջ պաշտօնաւոր նախատեանին նախագահեց Գերշ. Տ. Նորայր Եպս. Պողոսեան:

* Ե. 20 Յուն.— Յիշատակ մեծեցող: Ըստ սովորութեան, Մայր Տաճարին մէջ պատարագեց Ազգ. Թաղաճանը՝ Հոգշ. Տ. Սիմեոն Արք. Միաբան: Ապա կատարուեցաւ հոգեհանգստեան պաշտօն՝ նախագահութեամբ տօնին առթիւ Հիւրարար Ս. Աթոռ ժամանած Ռումանիոյ Ե. Պալիարիոյ Առաջնորդ եւ Ս. էջմիածնի միաբան Գերշ. Տ. Տէրայր Եպս. Մարտիկեան:

Իսկ Երուսաղէմ, Ս. Ծննդեան ճրագալոյցի օրը, կէսօրէ կտք ժամը 1-30ին, Ս. Յարութեան Տաճարին մէջ կատարուեցան երկկոյնան ժամերգութիւն եւ ճրագալոյցի արարողութիւն: Ս. Գերեզմանին վրայ պատարագեց Հոգշ. Տ. Գիսակ Արք. Մուգաւեան, իսկ նախատեանին նախագահեց Տաճարի Տեսուչ Հոգշ. Տ. Վաղարշ Վրդ. Խաչատուրեան:

Չորեքշաբթի առաւօտեան ժամը 4ին, Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ կատարուեցաւ առաւօտեան ժամերգութիւն, ապա Ս. Հրեշտակապետաց Տեսուչ Հոգշ. Տ. Նարեկ Արք. Մաքֆաղէկեան պատարագեց

Ազգ. Սեղանին վրայ: Հօրհորհրդէն արարողութեան նախագահեց Գերշ. Տ. Նորայր Եպս. Պողոսեան:

Թէ՛ Երէկ եւ Թէ՛ այսօր, ի քաջակալութեան ժառանգուոր սաներու, երգեցողութիւնները կատարուեցան տեղացի դպիւնէքու կողմէ:

* Եր. 22 Յուն.— Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Առաւօտածանի խորանին վրայ: Ժամաւարն էր Հոգշ. Տ. Սիմեոն Արք. Միաբան:

* Կիր. 23 Յուն.— Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութեան, Ս. Լուսարարի երկկոյնին մէջ: Ժամաւարն էր Հոգշ. Տ. Նուրհան Արք. Մանուկեան:

* Դ. 25 Յուն.— Ամուսնակոչութեան նախատեանին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Գերշ. Տ. Տէրայր Եպս. Մարտիկեան:

* Դ. 26 Յուն.— Տօն Ամուսնակոչութեան Տեսուչ: Առաւօտեան ժամը 8-30ին, Գերշ. Տ. Տէրայր Եպս. Մարտիկեան գլխաւորութեամբ, Միաբան Հայրքը Հարաւախառնով մուտք դործեց Ս. Յարութեան Տաճար, ուր Գերշ. Հանդիսաւոր Սրբազանք մատուցեց օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին վրայ եւ քաղաքի՝ Տէր, ուղղեալ զղեւնաց մեր ի ճանապարհս արգարութեան՝ ընարանով: Ս. Պատարագն ու բարոյք ճանապարհուեցան խորանին առաւօտայանքին: Ս. Պատարագին ներկայ էր քաղաքիս Ռումանական Եկեղեցւոյ Հոգշ. Հօգիւր:

Վանք վերադարձին, Հայոց Բագի մուտքէն, լոյս ի լուսոյ՝ շաղկանի երգեցողութեամբ, Միաբանութիւնը յաւաքացաւ դէպի Մայրավանք ու բարձրացաւ: Պատրիարքարանի մէջ զաշխիճը, ուր Ամեն. Պատրիարք Ս. Հայրը զղեստաւորուած կը քաղաքի նախագահէր Հօրհորհրդէն արարողութեան: Կրօն սեղանի մը շուրջ, պնակներու մէջ շաղկաւած Ս. Աթոռիս բարիքները օրհնուեցան, երգուեցան Ս. Ծննդեան եւ Միաբանութեան տօներու յատուկ շաղկաւածներ՝ իրեն փակուած Ծննդեան ութօրեայ հանդիսութեանց: Ապա, Ժողովուրդը մօտեցաւ ալը անելու եւ Ամենապատուութեան, ստանալով մէկական նարինջ: Ժամօրհնող Հոգշ. Տ. Յովսէփ Վրդ. Մամուրի գլխաւորութեամբ, Հօրհորհրդէն արարողութիւնը կրկնուեցաւ վանքի սեղանատեան, խաչանոցին եւ ժառանգին մէջ: Օրհնուեցաւ նաեւ տօնին յատուկ հերիւսիլի աւանդական ճաշը, զոր Միաբանութեան Հեռ ճաշակեց նաեւ ստուարութիւն Ժողովուրդը:

— Յովհ. Կարապետի ծննդեան նախատեանին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Լուսարարայեան Գերշ. Տ. Հայրիկ Արք. Աղանեան:

* Ե. 27 Յուն.— Տօն Ծննդեան Սրբոյն Յովնանու Կարապետին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Կարապետի խորանին վրայ, ուր կը գտնուի աշխարհմեր Կաթ Սեղանին: Ժամաւարն էր Հոգշ. Տ. Վիգէլ Արք. Արաղեան:

* Եր. 29 Յուն.— Ս. Պետրոսի հայրապետին, Վլադիկ եպիսկոպոսին եւ Արիստոֆան տարկաւազին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխաղի: Ժամաւարն էր Հոգշ. Տ. Նարեկ Արք. Մաքֆաղէկեան:

* Կիր. 30 Յուն.— Իսրէկեկեան Առաջնորդի պաւոյ: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յակոբ: Ժամաւարն էր Հոգշ. Տ. Սեւան Արք. Դարիպեան:

Պ Ա Շ Տ Օ Ն Ա Կ Ա Ն Ե

* Կիր. 2 Յուն.— Ամեն. Պատրիարք Ս. Հայրը, ընկերակցութեամբ Դիւանապետ Գերշ. Տ. Շահէ Եպս. Աճեմեանի, ներկայ գտնուեցաւ Թէլ-Ալիլի Թաղաքանին մէջ, Պաշտպանութեան նախարար Մօշէ Տալանի կողմէ արուած ընդունելութեան:

* Եր. 3 Յուն.— Օրթոդոքս Եկեղեցիի Ս. Ծննդեան տօնին առթիւ, Ամեն. Պատրիարք Ս. Հօր

դիտարարութեամբ, ամբողջ Միաբանութիւնը շնորհաւորութեան զնայց Յունաց Պատրիարքարան: Ապա, Դիւանապետ Գերշ. Տ. Ծաւէ Եպիսկոպոս, ընկերակցութեամբ Հոգեշնորհ Հայրերու, նոյն առիթով այցելեց Ասորիներու Եպիսկոպոսարան:

✱ Ծր. 15 Յուն.— Ս. Մննդեան տօնին առիթով, Պէյրութէն Ս. Աթոռ ժամանեց Գերշ. Տ. Գնէլ Եպս. Ճէրէճեան:

✱ Կիր. 16 Յուն.— Նոյն առիթով, Ռումանիոյ եւ Պուլկարիոյ Առաջնորդ Գերշ. Տ. Տիբայր Եպս. Մարտիկեան ժամանեց Ս. Աթոռ:

— Նոյն օրը Ս. Աթոռ հասաւ նաեւ Ս. Աթոռոյս Երիտասարդ ժիւրականներէն Գորտոպայի (Արժէնթին) Հայոց Հոգեւոր Հովիւ Հոգշ. Տ. Տաթև Վրդ. Ղաբիպեան:

Տօներէն ետք Գերշ. Սրբազանները մեկնեցան իրենց պաշտօնակողները, Գերշ. Տ. Գնէլ Եպս. 26 Յունուարի Երեկոյեան, իսկ Տ. Տիբայր Սրբազան շա-

րաթ մը ետք:

✱ Եւ. 20 Յուն.— Մեր Ս. Մննդեան տօնին առիթով, առաւօտեան ժամը 9-30էն մինչեւ կէսօր, յաջորդաբար Պատրիարքարան այցելութեան եկան հետեւեալները. Յունաց Ամեն. Ս. Պատրիարքը, Հանդերձ Միաբանութեամբ, Ֆրանչիսկեանց Կիւթուր եւ Ասորիներու Եպիսկոպոսը, իրենց Միաբանութեան անդամներով, Անկիթան Արքեպիսկոպոսը եւ Արար Անկիթան Եպիսկոպոսը, Պապական Գերշ. Նուիրակը, Լուսերականներու եւ Արար Լուսերականներու Երէցները, Ռուսաց Եկեղեցիի եւ Հայ Կաթողիկոսներու ու Սարոնիթ համայնքի մեծաւորները, Տորմախոններու Վանահայրը եւ Ռումանական Եկեղեցիի Տեսուչը, ինչպէս նաեւ Քաղաքապետ Ն. Վեւի. Թէօֆ Բօլլէք եւ հիւրաստանական կազմը ամբողջութեամբ:

✱ Ուր. 21 Յուն.— Կ. ա. ժամը 11ին, Լատինաց Ամեն. Ս. Պատրիարքը այցելեց Պատրիարքարան, շրջաւարտութեան համար:

ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐՈՒ ՄԻՈՒԹԵԱՆ ԵՕԹՆԵԱԿԸ

Քրիստոնէական Եկեղեցիներու կողմէ ընդունուած զեղեցիկ սովորութեան մը համաձայն, ամէն տարի, Յունուար 18-25, մասնաւոր աղօթքներ կը կատարուին Եկեղեցիներու Միութեան համար:

Այս տարի, Եկեղեցիներու Միութեան եօթնեակը Երկու Կիրակիներու միջև ամփոփելու համար, Յունուար 23-30ը նկատուած էր յարմարագոյն: Որոշուած էր նաեւ որ այդ շրջանին, բացի Ուրբաթ եւ Ծարաթ օրերէն, տարբեր դասանութեան պատկանող Եկեղեցիի մը մէջ կայանար Եկեղեցիներու Միութեան սրբազան նպատակին համար կատարուած աղօթաժողովներէն իւրաքանչիւրը:

Առաջին աղօթաժողովը կայացաւ Կիրակի, 23 Յունուար, Երեկոյեան ժամը 6ին, Անկիթաններու Սէյնթ Ժօրճ Եկեղեցիին մէջ: Սոյն հաւաքոյթին ներկայ եղան, այլ յարանուանութեանց ներկայացուցիչներու կողքին, Հոգշ. Տ. Կիւրեղ Ծ. Վարդապետ, Հոգշ. Տ. Պարէտ Վարդապետ եւ Վիգէն եւ Խաթալ աւրեղաներ: Հայր Պարէտ հայերէն լեզուով Ս. Աւետարանէն ընթերցում կատարեց: Եպիսկոպոսական Եկեղեցիի Երէց Հայր Էփրէմ, անդիւրէն լեզուով խօսեցաւ Եկեղեցիներու Միութեան զաղափարին շուրջ:

Երկրորդ հաւաքոյթը կայացաւ յաջորդ օրը, Երկուշաբթի, 24 Յունուար, կէսօրէ ետք ժամը 4ին, քաղաքիս հրէական րաֆին մէջ գտնուող Հապէճներու Եկեղեցիին մէջ: Եթովպերէն լեզուով կատարուած աւարտողութեան աւարտին, Գերշ. Տ. Ալօպ Եուսէֆ, Հապէճներու Եպիսկոպոսը, անդիւրէն լեզուով բոլոր պատմական եթովպական Միաբնակ Եկեղեցիին եւ խօսեցաւ Եկեղեցիներու Միութեան կարեւորութեան շուրջ:

Երեքշաբթի, 25 Յունուար, Երեկոյեան ժամը 5ին, Սին լեւան վրայ, Տորմախոններու Եկեղեցիին

մէջ կայացաւ երրորդ աղօթաժողովը: Ս. Աւետարանը կարդացուեցաւ զանազան լեզուներով:

Չորրորդը, 26 Յունուար, Չորեքշաբթի կէսօրէ ետք ժամը 4ին, կայացաւ Ս. Հրէշտակապետաց Եկեղեցիին մէջ: Ներկայ էին Անկիթան Գերշ. Արքեպիսկոպոսը եւ իր օգնականը՝ Քանոն Էփրէմ, Յոյն Կաթօլիկներու Արքեպիսկոպոսը, Լուսերականներու եւ Արար Լուսերականներու Երէցները եւ այլ կրօնաւորներ՝ Ֆրանչիսկեան եւ Դոմինիկեան միաբանութիւններէ: Հանազան լեզուներով կատարուած Ս. Գրական ընթերցումներէ ետք, Հոգշ. Տ. Պարէտ Վրդ. Երէցեան անդիւրէն ճառով մը յայտնեց մեր Եկեղեցիի դժբախտ կեցուածքը Եկեղեցիներու Միութեան զաղափարին հանդէպ: Արարողութեան նախագահեց Գերշ. Տ. Ծաւէ Եպս. Աճէմեան: Մէջ ընդ մէջ ժառանգաւոր սաներ մեր շարականներու քաղցր մեղեդիները լսելի բրին տար հիւրերուն:

Հինգշաբթի, 27 Յունուար, Երեկոյեան ժամը 5ին, Լուսերականներու Եկեղեցիին մէջ կայացած աղօթաժողովին, Հոգշ. Տ. Բակուր Արեղայի կողմէ կատարուած Աւետարանական ընթերցումէն ետք, Հոգշ. Տ. Մուշեղ Արեղայ իր աղու ձայնով մեներգեց «Ուրախ լըր սուրբ Եկեղեցի» շարականը, որուն երգեհոնի վրայ կ'ընկերանար Պր. Սահակ Գալայճեան:

Եզրափակիչ հանդիսութիւնը կայացաւ Կիրակի, 30 Յունուար, կէսօրէ առաջ ժամը 11ին, Ֆրանչիսկեաններու վանքի Եկեղեցիին մէջ: Բիւզանդական ծէսով Ս. Պատարազ մատոյց ե քարոզեց Յոյն Կաթօլիկ Եպիսկոպոս Գերշ. Տ. Հիւրիոն Քապուճի, յայտնելով թէ փոխադարձ սիրոյ եւ իրարահասկացողութեան ոգիով միայն կրնայ կամքջուել բրիտանական աշխատանքներու միջև գոյութիւն ունեցող խրատաւոր:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

Ամերիկայի Հայոց Նահապետը	ՇԱՀԷ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ	2
Բարեբար Հայկ Գավուհեան	ԽՄԲ.	8
Տիպար Եւ Օրինակելի Հայր		12
Հնագիտական Պեղումները Հայ Երուսաղէմի Մէջ		17
Ամենապատիւ Ս. Պատրիարք Հօր Պատգամը Ս. Եննդեան Այրէն		

ՇՆՈՐՀԱԽՈՐԱԿԱՆՔ

Ս. Եննդեան Շնորհաւորական Գիր Ն. Ս. Օ. Տ. Տ.		19
Վազգէն Ա. Ամենայն Հայոց Կարողելուէն		
Ս. Եննդեան Շնորհաւորական Գիր Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Խորէն Ա. Վեհաշատ Կարողելուէն		20
Ս. Եննդեան Պատգամ Ն. Ս. Պօղոս Զ. Պապէն		21
Ս. Եննդեան Շնորհաւորական Գիր Քէնրըրալըրի Արքեպիսկոպոսէն		24
Ս. Եննդեան Շնորհաւորական Գիր Վսեմ. Տիար Ալեքս Մանուկեանէն		25
Ս. Եննդեան Շնորհաւորական Հեռագիրներ		26

ՏԽՐՈՒՆԻ

Հանգուցեալ Տ. Հայկազուն Արքեպս. Արքահամեան		28
Կարգ Վերջին Օծման Եւ Թաղման Տ. Հայկազուն Արքեպս. Արքահամեանի	«ԷՋՄԻԱՆԻՆ» ԱՄՍԱԳԻՐ	32
Յուշեր Հայկազուն Սրբազանէն	ԱՂԱՆ ՎՐԻ. ՊԱԼԻՕԶԵԱՆ	36

Ս. ԳՐԱԿԱՆ

Հերանոսաց Առաքեալը	Ե.	39
--------------------	----	----

ՆԱՄԱԿՆԵՐ

Յերէտէրիք Մաքիէր. Նամակներ Արշակ Զօպանեանին	Հրատ. ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆ	45
---	-------------------------	----

ԳԻՒԱՆ Ս. ՅԱԿՈԲԻ

Նամականի Գրիգոր Շգրայակիր Պատրիարքի	Հրատ. ԱՐԱՅ ԳԱԼՏՃԵԱՆ	61
-------------------------------------	---------------------	----

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

«Պատմա-Բանասիրական Հանդէս»	Յ. ՔԻՐՈՍԵԱՆ	76
----------------------------	-------------	----

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

Յուցակ Եւ Յիշատակարաններ Երուսաղէմի Կիւլպէնկեան Մատենադարանի Հայ Հնասիրտ Գիրքերու (1512 - 1800)	Կզմ. Ա. Գ.	81
---	------------	----

ԶԵԿՈՅՆԵՐ

Զեկոյց Գ. Կիւլպէնկեան Հիմնարկութեան Հայկական Զեռնարկներ		92
Զեկոյց Հ. Բ. Ը. Միւրքեան Կրթարշակի Յայտարարութիւն		94

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

Եկեղեցական — Բեմական		96
Պաշտօնական		98
Բովանդակութիւն		99

C O N T E N T S

EDITORIAL

A prominent Armenian	<i>Bp. Shahe Ajamian</i>	2
Mr. Haik Kavookjian - the famous benefactor	<i>Ed.</i>	6
Archaeological digs in Armenian Jerusalem		12
Message of His Beatitude the Armenian Patriarch from the Grotto of Nativity		17

MESSAGES

Congratulatory letter of His Holiness the Armenian Catholicos		19
Congratulatory letter of His Holiness the Catholicos of Cilicia		20
Christmas Message of His Holiness the Pope		21
Congratulatory letter of His Grace the Archbishop of Canterbury		24
Congratulatory letter of Mr. Alex Manoogian		25
Various Christmas congratulations		26

OBITUARY

The late Archbp. Haigazoun Aprahamian		28
Funeral of the late Archbp. Haigazoun Aprahamian	<i>"Etchmiadzin"</i>	32
Remembering the late Archbishop	<i>Fr. Aghan Baliozian</i>	36

THE BIBLE

The Apostle of the Gentiles	<i>Y.</i>	39
-----------------------------	-----------	----

LETTERS

Frederic Macler - Letters to Archag Tchobanian	<i>Pub. Mardiros Minassian</i>	45
--	--------------------------------	----

THE ST. JAMES ARCHIVES

The correspondence of Patriarch Gregory the Chain-Bearer	<i>Ed. Ara Kalaydjian</i>	61
--	---------------------------	----

REVIEWS

"The Badma - Banassiragan Hantes"	<i>H. Kurdian</i>	76
-----------------------------------	-------------------	----

PHILOLOGY

Catalogue and Colophons of Old Armenian Printed Books in the Gulbenkian Library (1512-1800)	<i>Comp. A. K.</i>	81
---	--------------------	----

COMMUNICATIONS

By the Calouste Gulbenkian Foundation		92
By the Arm. Gen. Benev. Union		94
Monthly news from the Armenian Patriarchate		96
Contents		100

Yearly subscription: 5 U. S. Dollars

All correspondence should be addressed to:

Ara Kalaydjian
The St. James Press
P. O. Box 14001
Jerusalem - Israel

